

XVI-XVIII. YÜZYILLARDA RUSYA'NIN KAFKASYA'DA

YAYILMACILIK POLİTİKASI

ILKIN HUSEYNOV

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2020

**XVI-XVIII.YÜZYILLARDA RUSYA'NIN
KAFKASYA'DA YAYILMACILIK POLİTİKASI**

İlkin HUSEYNOV

T.C

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

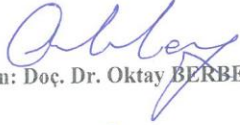
YÜKSEK LİSANS TEZİ

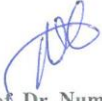
Eskişehir

2020

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

ILKIN HUSEYNOV tarafından hazırlanan "XVI-XVIII. YÜZYILLARDA RUSYA'NIN KAFKASYA'DA YAYILMACILIK POLİTİKASI" başlıklı bu çalışma 16.06.2020 tarihinde Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Yeniçağ Tarihi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Oktay BERBER

Üye: Prof. Dr. Numan ELİBOL
(Danışman)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Özgür TÜRKER

ONAY
.../.../2020
Prof Dr. Mesut ERŞAN
Enstitü Müdürü

.../.../2020

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik, ilke ve kurallara uygun davrandığımı bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taramasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

ILKIN HUSEYNOV

ÖZET

XVI-XVIII.YÜZYILLARDA RUSYA'NIN KAFKASYA'DA YAYILMACILIK POLİTİKASI

HUSEYNOV, İlkin

Yüksek Lisans-2020

Tarih Anabilim Dalı

Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Numan ELİBOL

16-18. yüzyıllar dünya tarihinde önemli ekonomik, sosyokültürel ve politik kırılmaların yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, bir yandan bazı küçük devletler büyük devletlerin hâkimiyetine girmiş ve büyük devletlerin sınırları genişlemiş; diğer yandan da sermayenin üstünlüğüne dayanan yeni ilişkiler ortaya çıkmıştır. Her iki durumda da yayılmacılık faaliyetleri olumlu etkilenmiş ve sömürgeci devletlerin işgalci politikaları yaygınlaşmıştır. Bu gelişmelerden en fazla etkilenen ve yakın komşularının yayılmacılık faaliyetlerine yoğun şekilde maruz kalan bölgelerden birisi de Kafkasya olmuştur.

16. yüzyılın başlarında Kafkasya'da birçok halk yaşıyordu ve çoğunun da kendi devleti vardı. Ancak Kafkasya'da dış güçlerin saldırılarını önleyecek birleşik ve güçlü bir devlet yoktu. Kafkasya halklarının birçoğu, halen Orta Çağ feodalite yönetim sistemine dayalı kurullarla yaşıyorlardı. Özellikle bu faktör, onların tek merkez şeklinde birleşmelerini engelleyen temel nedenlerden biriydi. Siyasi bir karışıklık dönemi yaşayan Kafkasya için kuzeyden ilerleyen güçler çok büyük bir tehdit oluşturuyordu. 16. yüzyılın ortalarında bu güç, politik yönden Moskova Knezliği etrafında birleşme sürecinin tamamlandığı Rus Devleti'ydi. 16. yüzyılın

ortalarından itibaren yayılcı ve işgalci politikalar sergilemeye başlayan Rusya, Doğu ile Batı arasında ticarî ilişkilerde aracılık yapmak, “sıcak denizlere erişmek”, yeni pazarlar ve ham maddeler ele geçirmek için 16-18. yüzyıllarda bir dizi savaşa girişmiştir. Bu dönemde onun esas hedeflerinden biri de Kafkasya olmuştur.

Rusya, 16-18. yüzyıllarda Kafkasya için yaptığı savaşlar sırasında Kafkasya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Osmanlı ve Safevi devletleri, Kırım, Kazan ve Astrahan hanlıkları ve Nogay Ordası gibi diğer komşu devletlerle savaşmak zorunda kalmıştır. Bu savaşların en uzun süreli olanları, Rusya ile Osmanlı Devleti arasında yaşanmıştır. Ancak 17. yüzyıldan itibaren iç çatışmalar yüzünden zayıflamaya başlayan Osmanlı Devleti Kafkasya coğrafyasında Rusya'ya üstünlük sağlayamamıştır. Sonuçta Kafkasya, Rus işgali altına girmiştir.

Rusya'nın Kafkasya'daki işgalci savaşları sadece komşu devletlerin değil, Kafkasya'nın Dağlı halklarının da karşı çıkmasına neden olmuş ve 18. yüzyılda Kuzey Kafkasya'da Rus işgalcilerine karşı Şeyh Mansur'un önderliğiyle kurtuluş hareketi başlamıştır. Kafkas halkları, işgalcilere karşı cesurca ve şecaatle mücadele etmiş ve kendi bağımsızlıkları için sonuna kadar savaşmışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İşgal, Rusya, Kurtuluş Mücadelesi, Dağlı Halkları, Rusya-Osmanlı-İran, XVI-XVIII. Yüzyıllar.

ABSTRACT

THE EXPANSIONIST POLICY OF RUSSIA IN CAUCASUS IN XVIth-XVIIIth CENTURIES

HUSEYNOV Ilkin

Master's Degree-2020

Department of History

History of Early Modern Ages

Supervisor: Prof. Dr. Numan ELIBOL

The 16-18th centuries have been a period during which critical economic, sociocultural and political transformations took place. During that period some of the weak states came under the rule of big powers who were expanding their political boundaries. But this period did also witness the emergence of new socioeconomic relations shaped by capital, which further contributed to the expansionist policies and eased the attempts of occupation of expansionist states. One of the regions worst affected by these developments and exposed to the bitter expansionist policies of her neighbors has been Caucasus.

At the beginning of the 16th century Caucasus was home to various nations, most of which had their own states. But it lacked a strong and central state capable of preventing the attacks of foreign powers. Most of the Caucasian peoples were leading a feudal life. The feudal character of the Caucasus was one of the major obstacles before the unification of Caucasian nations and the emergence of a unified central state. Owing to the political chaos prevalent in the region, the northern powers advancing from the north posed a great danger. The foremost of these powers around the mid-16th century was the Russian state, which had completed the process of unification around the principdom of Moscow. Starting from the middle of the 16th century Russia gradually adopted a policy of expansion and occupation. In order to act as a mediator in the trade between the Eastern and Western worlds; to get access

to warm waters and to find new markets and sources of raw material, Russia undertook a series of wars from 16th to 18th centuries. One of the main targets of Russia in these wars has been Caucasia.

In the course of the wars waged for the possession of Caucasia, throughout the 16th to 18th centuries, Russia had to clash with the Ottomans and Safavids, as well as the Nogai Horde and the Khanates of Crimea, Kazan and Astrakhan, who all had their own aspirations on Caucasia. The longest wars, however, were fought between the Ottoman Empire and Russia. But from 17th century onwards the Ottomans, mainly because of the internal disputes, failed to get the upper hand in Caucasia against Russia, which resulted in the occupation of Caucasia by Russia.

Russian invasions into Caucasia were opposed both by the neighboring states and the mountainous Caucasian peoples, which, under the leadership of Shaikh Mansur, turned into a war of independence against Russian occupation in Northern Caucasia in the 18th century. Caucasian peoples in these wars opposed fearlessly against these occupants and fought incessantly for their freedom.

Keywords: Caucasus, Occupation, Russia, Indepence War, Mountainous Nations, Russia-Ottoman Empire-Iran, XVIth-XVIIIth Centuries.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
HARİTALAR LİSTESİ	x
EKLER LİSTESİ	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

TARİHİ ARKA PLAN

1.1. KAFKASYA	9
1.1.1. Kafkasya'nın Topografik ve Coğrafi Yapısı	9
1.1.2. Kafkasya'nın Etnik-Demografik Yapısı.....	12
1.1.3. Siyasi-İdari Yapı.....	16
1.2. RUSYA	21
1.2.1. Türk Kökenli Hanlıklar Dönemi	21
1.2.2. Rusların Bağımsızlığını Elde Etmesi	24
1.2.3. Çarlık Rusya'sının Kuruluşu	28

2. BÖLÜM

KAFKASYA'DA RUS YAYILMACILIĞININ HAZIRLIK DÖNEMİ (16-17. YÜZYILLAR)

2.1. RUS YÖNETİMİNİN KAFKAS HALKLARIYLA İLİŞKİLERİ.....	32
2.2. IV. İVAN DÖNEMİ YAYILMACILIK TEŞEBBÜSLERİ.....	33
2.2.1. Hanlıkların Tasfiyesi	33

2.2.2. Osmanlı-Rus Yüzleşmesi	36
2.2.3. İran-Rus Mücadelesi.....	39
2.3. XVI-XVII. YÜZYILLARDA RUSLARIN KUZHEY KAFKASYA'DA TUTUNMA ÇABALARI VE KALE İNŞAA FAALİYETLERİ.....	44

3.BÖLÜM

DOĞRUDAN İŞGAL GİRİŞİMLERİ (18.YÜZYIL)

3.1. I. PETRO DÖNEMİ RUS YAYILMASI	52
3.1.1. Petro'nun Kafkasya Siyaseti.....	52
3.1.2. Rusya, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Tutunma Teşebbüsleri ... 55	
3.2. I. PETRO'DAN KATERİNA'YA RUSYA-KAFKASYA İLİŞKİLERİ	62
3.2.1. Nadir Şah'la Mücadeleler ve Gence Antlaşması.....	62
3.2.2. Kuzey Kafkasya Halkları Üzerinde Rus Etkisi	71
3.3. KATERİNA DÖNEMİ	75
3.3.1. Azak ve Kırım'ın İşgali	75
3.3.2. Kuzey Kafkasya'yı Ele Geçirme Çabaları	80
3.3.3. Güney Kafkasya'ya Sızma Çabaları.....	85
3.3.4. Rus-İran Mücadeleleri	88
3.4. KUZHEY KAFKASYA'DA RUSYA'YA KARŞI DİRENİŞ HAREKETİ.....	91
3.5. KATERİNA'NIN ÖLÜMÜ VE KAFKASYA'DAN GEÇİCİ ÇEKİLME	97
SONUÇ	99
KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	108

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Büyük Kafkasya	11
Harita 2: Kafkasya'nın Etnik Haritası	12
Harita 3: Kafkasya Bölgesindeki Türk Kökenli Hanlıklar (XV. Yüzyıl).....	21
Harita 4: Moskova Knezliği (XVI. Yüzyıl).....	26
Harita 5: Kafkasya Bölgesi ve Rus Yayılmacılığı (XVI. Yüzyıl-XVII. Yüzyılın İlk Yarısı	45
Harita 6: Çar I. Petro'nun Hazar Bölgesi Seferi (1723-1725).....	57
Harita 7: Kırım Hanlığı	78
Harita 8: Rusya İşgalleri Döneminde Kafkasya Bölgesi (1763-1785).....	83

EKLER LİSTESİ

Ek 1: Kafkasya Fiziki Haritası	108
Ek 2: XVIII-XIX. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya Bölgesinin Haritası.....	109
Ek 3: 1735 Yılındaki Gence Antlaşması'nın Rusça Nüshası	110
Ek 4: 1783 Yılındaki Georgiyevsk Antlaşması'nın Rusça Metni	116
Ek 5: Karadeniz'in Kilit Noktası Azak Kalesi	121
Ek 6: Nadir Şah'ın Dağıstan Seferi (1734-1735).....	122
Ek 7: Dağlı Halklarının Lideri Şeyh Mansur	123

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
ç.	: Çast (Bölüm)
Çev.	: Çeviren
DGPU.	: Dagestanskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta
g.	: God (Yıl)
Haz.	: Hazırlayan
MS	: Milattan Sonra
MÖ	: Milattan Önce
M.	: Moskva
N.	: Nomer (Sayı)
Per.	: Perevod (Çeviren)
Red.	: Redaktor (Editör)
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfa sayısı(sayfalar arası)
SPB.	: Sankt-Peterburg
SSRİ.	: Sovet Sosyalist Respublikaları İttifacı
SSSR.	: Soyuz Sovetskih Sotsialistiçeskih Respublik
T.	: Tom (Cilt)
TDVİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK.	: Türk Tarih Kurumu
vv.	: Vekah (Yüzyıllar)
Yay.	: Yayınları

ÖNSÖZ

16. yüzyılda Rus knezliklerinin merkezî Rusya Devleti çatısı altında birleştirilmesinden bir süre sonra Rusların komşu halkların topraklarına işgalci saldırıları başlamıştır. Kafkasya halkları da bu saldırılardan kendi payını almıştır. Farklı etnik grupların yaşadığı ve büyüklü küçüklü çok sayıda feodal yapının (devletin) mevcut olduğu Kafkasya bölgesi, 16-18. yüzyıllar boyunca Rusya ile birlikte Osmanlı ve Safevi devletleri ve Kırım Hanlığı'nın da ilgi odağı olmuştur. Bu devletlerin, Kafkasya'da nüfuz ve hâkimiyet kurmak için verdikleri mücadeleden Rusya kârlı çıkmış ve 18-19. yüzyıllarda gerçekleşen Kafkasya savaşı sonucunda Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali tamamlanmıştır. Bugün de Kafkasya'nın büyük bir bölümü Rusya Federasyonu'nun elindedir.

Tez çalışması, 16-18. yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya politikasının temel noktalarını ve Kafkasya nüfuz mücadelesi çerçevesinde Rusya, Osmanlı ve Safevi devletlerinin kendi aralarındaki mücadeleleri ele almaktadır. Çalışma giriş, üç bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır.

Giriş kısmında konunun önemi, çalışmanın bilimsel katkıları, yararlanılan kaynaklar ve izlenen araştırma yöntemine yer verilmiştir.

Birinci bölüm, Rusya'nın Kafkasya'ya yönelik yayılcı faaliyetleri ve işgal girişimleri sırasında Kafkasya'nın topografik, coğrafi ve demografik durumunu; bölgede yaşanan siyasi gelişmeleri; Rusya'nın politik duruşunu; Kafkasya'nın kendi içinde ve dış dünya ile ilişkilerde benimsenen politikaların temel noktalarını kapsamaktadır.

İkinci bölümde, Rusya'nın 16-17. yüzyıllarda Kafkasya'da uyguladığı yayılcılık faaliyetlerini ve yaptığı işgalleri; bölgede güç mücadelesinin bir neticesi olarak ortaya çıkan Rusya-Osmanlı ve Rusya-Safevi çatışmaları ve Altın Orda Devleti'nin parçalanmasından sonra oluşan Türk hanlıklarının Ruslar tarafından işgali geniş şekilde anlatılmıştır.

Üçüncü bölüm, 18. yüzyılda Rusya'nın Kafkasya politikasına ayrılmıştır. Burada, I. Petro'nun Kafkasya'ya (Hazar çevresindeki bölgeye) yaptığı hücumlardan başlayarak II. Katerina dönemi Kafkasya işgalleri, Dağlı halklarının mücadelesi ve

Çariçenin ölümünden sonra Rus birliklerinin geçici olarak geri çekilmesi masaya yatırılmıştır.

Sonuç kısmında ise araştırma boyunca ve sonunda ulaşılan yargılara ve yapılan genel değerlendirilmelere yer verilmiştir.

Araştırma boyunca benden yardımlarını esirgemeyen, büyük sabır gösteren ve kendisine inanarak bu yola çıktığım değerli hocam, tez danışmanım Sayın Prof. Dr. Numan ELİBOL'a ve Bakü Devlet Üniversitesi'nin başta Sayın Doç. Dr. Gismet Davudov olmakla birlikte diğer hocalarına ve Bakü Milli Kütüphanesi'nin çalışanlarına yardımlarından dolayı teşekkür ederim.

GİRİŞ

Konu, Kapsam ve Amaç

Kafkasya, tarih boyunca farklı devlet ve halkların nüfuz kurmak için mücadele ettikleri bir saha olmuş, bu uğurda değişik askerî ve siyasi müdahalelere maruz kalmıştır. Kafkasya'yı ele geçirmek, topraklarını Kafkasya aleyhine büyötmek, burada hükmetmek için neredeyse tüm komşu halklar ve devletler çaba harcamışlardır. Kafkasya'nın yakın çevresindeki devlet ve halklar tarafından teşebbüsleri, milattan öncesine götürmek mümkündür. Daha MÖ 6-4. yüzyıllarda bölgenin Pers İmparatorluğu'nun saldırısına maruz kaldığı bilinir. MÖ 2-1. yüzyıllarda Karadeniz kıyılarında kurulmuş olan Pontus Krallığı'nın arazisi, Kuzey Kafkasya topraklarının bir bölümünü içine almaktaydı. MÖ 1. yüzyılda Pontus kralı IV. Mihirdad, Romalılar tarafından yenilince bölgede hükümlanlık Romalıların eline geçti. MS 1. yüzyıldan Sarmatlar, 4. yüzyılda ise Hunlar, Kafkasya'da hüküm sürdüler. 7. yüzyıldan itibaren ise Kafkasya Arap akınlarına maruz kalmaya başladı. 8-9. yüzyıllarda Kafkasya bölgesi Hazar Kağanlığı'nın bir parçasıydı. 13. yüzyıldan itibaren Avrasya'nın büyük bir bölümünü kapsayan Moğol istilasından Kafkasya da nasibini almıştır. Kafkasya bölgesi ilk önce Moğollar'ın, daha sonra ise Timuriler'in hâkimiyetine girmişti. Kafkasya toprakları, 15. yüzyıldan itibaren Altın Orda Devleti'nin yıkılması ve parçalanması sonucu ortaya çıkmış Türk devletleri olan Kazan, Kırım, Astrahan, Nogay hanlıklarının bir parçası olmuş ve burada bağımsız yerel feodal devletçikler kurulmuştur. 16-18. yüzyıllarda Kafkasya için üç devlet: Osmanlı Devleti, Safeviler ve Çarlık Rusya'sı mücadele etmişlerse de 18-19. yüzyıllarda Kafkasya ve çevresinde yoğunlaşan uzun süreli savaşlar Rusya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmış; dönem sonunda Rusya Kafkasya'nın işgalini tamamlamıştır. Kafkasya'nın son 250 yıllık tarihi, Rusya (1922-1991 yıllarında SSCB) ile ilişkilendirilmiştir.

20. yüzyılın sonlarında gerçekleşen uluslararası süreçler, Sovyetler Birliği'nin yıkılışı ve bağımsız devletlerin kurulması, SSCB'nin birçok bölgesinde olduğu gibi Kafkasya'da da yeni siyasi oluşumların önünü açtı. Ancak Rusya, SSCB'den ayrılarak bağımsızlığını ilan eden pek çok Kafkas halkından hiç "vazgeçmek" istemiyordu ve bu da Kafkasya'da savaşın tekrar alevlenmesine yol açtı. Yeni

Kafkasya savaşı hem politikacılarda hem de araştırmacılarda Kafkasya tarihine ilgiyi arttırdı. Kafkasya'nın tarihi dünya bilim adamlarının ilgi odağı olduğu için biz de bu faktörü göz önüne alarak bu konuyu ele almaya karar verdik. Rusya'nın 20. yüzyılın sonlarında ve 21. yüzyılın başlarında izlediği politikanın Kafkasya'da eskilerinden farklı "yeni" bir politika olmadığını kanıtlamak için tarihî kaynaklara ve bilimsel çalışmalara bakmamız gerekti. Rusça ve diğer dillerde yazılmış çalışmalara bakarak söz konusu dönemde Rusya'nın Kafkasya'daki politikasının belirgin özelliklerini ortaya koymaya çalıştık.

Kafkasya tarihindeki en tartışmalı ve karmaşık dönem, 16-18. yüzyılları kapsamaktadır. Çünkü bu dönemde Kafkas halkları ile bu halklara ait devletler arasında sürekli çatışmalar yaşanmıştır. Bir yandan da Kafkasya büyük güçlerin odağı haline gelmişti ve bu devletlerin Kafkasya için yaptıkları savaşlar yerel halkları talan, soygun, kayıp, yıkım ve sefalete maruz bırakıyordu. Bu dönemde Kafkasya'nın işgalinde istekli devletlerden biri "sıcak denizlere yollar arayan" Rusya idi. Rusya'nın üç yüzyıl boyunca Kafkasya'da uyguladığı politika her zaman araştırmacıların dikkatini çekmiş ve bu sorun bugün de alaka düzeyini kaybetmemiştir. Bu dönemin daha güncel ve karmaşık olduğu gerçeğini göz önüne alarak mevcut araştırmanın kronolojisi 16-18. yüzyılları kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır.

şimdiye kadar Rus tarihçiliğinde, Kafkasya'nın Rusya tarafından işgali ya Rusya tarihinin ayrılmaz bir parçası olarak öğrenilmiş ya da mevcut Rus kaynaklarına dayanarak Kafkasya'nın Rus işgali sorununa tek taraflı bir yaklaşım olmuştur. 1990'lara kadar hem Rus tarihçileri hem de Kafkasya bölgesindeki araştırmacılar oy birliğiyle Rus işgalini haklı görmüş, bu işgalleri Kafkasya halkları için "kurtuluş yolu" olarak düşünmüş veya "gönüllü birleşme" olarak nitelendirmişlerdir. Bu tezin amacı, Rusya'nın Kafkasya'yı işgalini mevcut kaynaklara dayanarak nesnel olarak incelemek ve şimdiye kadar yazılmış çalışmalarda olan hataları ve tarafgir tutumu ortaya koymaktır.

Araştırmalar ve Kaynaklar

Kafkasya tarihini, özellikle de 16-18. yüzyıllarda Kafkasya için devam eden savaşları ve bu dönemde Rusya'nın Kafkasya politikasını incelemek için yazılmış

kaynaklar iki gruba ayrılabilir: birincil kaynaklar ve araştırmalar. Birincil kaynaklar, çoğunlukla Türkçe ve Rusça kaynaklar ve aynı zamanda Kafkasya'daki Avrupalı gezginlerin verilerini içermektedir.

Türk kaynakları arasında dikkat çekici eserlerden biri 17. yüzyılın ünlü Türk gezgini Evliya Çelebi'nin "Seyahatname" kitabıdır. Bu çalışmada Kafkasya ile ilgili ilginç noktalar yer almaktadır.¹ Yazar, bu eserinde Kafkasya'daki politik durum hakkında yorum yapmış olmasına rağmen, daha çok bölgenin etnik yapısı ve ekonomisine odaklanmıştır. Bu kaynaktan Kafkasya halklarının gelenek ve görenekleri, siyasi ve ekonomik durumları hakkında değerli bilgiler edinmek mümkündür.

Kafkasya tarihinin Rus tarihçiliğinde yeni temeller üzerine incelenmesi 18. yüzyılın ikinci yarısından başlatılmıştır. 1980'lerde Moskova Üniversitesinin profesörü Vahuşti Bagrationi, "Gürcistan Tarihi ve Coğrafyası" başlıklı üç ciltlik bir çalışma yayınlamıştır. Kitap, Gürcistan'ın tarihi ve coğrafyası ile birlikte komşu halkların da tarihi hakkında bilgi vermektedir.²

1841'de Azerbaycan tarihçiliğinin mimarı A. A. Bakihanov tarafından yazılan "Gülüstani-İram" adlı eser, yalnızca Azerbaycan tarihini değil aynı zamanda tüm Kafkasya tarihini öğrenmek için en önemli kaynaklardan biridir.³ Kitap, Azerbaycan tarihini ve onunla ilişkilendirilen bölgelerin tarihini en erken dönemden 1813 yılına kadar getirmektedir. Yazar, başta Rusya olmak üzere komşu ülkeler tarafından Kafkasya'ya yapılan savaşları kapsamlı bir şekilde ele almış ve kitabında Kafkasya'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesini "gönüllü birleşme olarak" göstermiştir.⁴

Tez konusunun araştırılmasında yararlanılan en değerli kaynaklardan biri de 1869'da yayınlanan Pyotr Grigoryeviç Butkov'un üç cilt halinde yaptığı çalışmadır. Bu çalışma, Kuzey Kafkasya'nın 1722-1803 dönemi tarihî olaylarını anlatır. 19 ve 20. yüzyıllarda Kafkasya'nın tarihini yazan birçok tarihçi bu çalışmayı kaynak olarak

¹ Evliya Çelebi, *Kniga Puteşestviya*, Vıp. 2, Moskva, 1979.

² Vahuşti Bagrationi, *Opisanie Çarstva Gruzinkogo*, Tbilisi, 1941.

³ A. K. Bakihanov, *Gyulistan-i İram*, Baku, 1991.

⁴ Yazar, kitabında Rusların Kafkasya'nı ele geçirmesini gönüllü birleşme olarak göstermiştir. Çünkü kendisi Rusya ordusunun subayı idi ve bu yüzden kitabında Rusya'nın siyasetini eleştiremezdi.

kullanmıştır.⁵ Eserin, bizim için en ilginç kısmı birinci cildir. Burada sunulan bilgiler araştırmanın yazılması sırasında kullanılmıştır.

Askerî tarihçi, Rus Ordusu Generali Vasiliy Aleksandroviç Potto'nun "Terek Kazaklarının İki Yüzyılı"⁶ ve "Kafkasya Savaşı"⁷ çalışmaları Kafkasya tarihi hakkında değerli bilgiler içeren diğer eserler arasındadır. Bu çalışmalarda, Rusya ile Kafkas halkları arasındaki çatışmalar ve Kafkasya'ya yapılan büyük kapsamlı askerî operasyonlar zengin kaynaklara dayanarak anlatılmıştır. Doğal olarak yazar, Rusya'nın Kafkas halklarıyla ilişkilerinde "büyük devletçilik" yönünden bakmaktadır ve Rusya'nın Kafkasya'daki başarısını alkışlamaktadır. Beş ciltlik "Kafkasya Savaşı" çalışması, 16. yüzyılın başlarından 1831 yılına dek Rusya'nın Kafkasya'da uyguladığı işgal tarihine adanmıştır. Tez çalışması sırasında, eserin 16. yüzyılın başlarından 1812'lere kadar uzanan birinci cildinden istifade edilmiştir.

19. yüzyıl Rus kaynakları arasında, S. A. Belokurov'un "Rusya'nın Kafkasya ile Olan İlişkileri Üzerine" başlığını taşıyan ve 1889'da yayımlanan külliyatını da belirtebiliriz.⁸ Burada Kafkasya tarihiyle ilgili çok değerli materyaller toplanmıştır.

Rusya tarihinin en değerli araştırmacılarından biri de 19. yüzyılda yaşayan Sergey Mihayloviç Solovyov (1820-1879) olmuştur. Solovyov, "En Erken Zamanlardan Rusya Tarihi" adlı eseri üzerinde 30 yıldan fazla çalışmıştır. Bu eserin ilk cildi 1851 yılında, son 29. cildi ise 1879 yılında, yazarın ölümünden sonra yayımlanmıştır. Tez çalışması sırasında, yazarın eserinin bazı ciltlerinden yararlanılmıştır.⁹

Eski Sovyetler Birliği'nde "SSCB Tarihi" adı altında Rusya tarihi araştırılıyor ve bu tarih SSCB'ye dâhil olan halklara "nesnel bir tarih" olarak sunuluyordu. Rusça yayımlanan bu tür kitaplar genellikle yerli halkların diline çevriliyordu. Bu tür kitaplar arasında V. V. Mavrodi tarafından hazırlanan ve 1985 yılında yayınlanan iki ciltlik "SSCB Tarihi" kitabı gösterilebilir. Kitabın ilk cildi, Rusya'nın Kafkasya politikası hakkında pek çok bilgi içermektedir. Gerçi, bu bilgiler Rusların

⁵ P. G. Butkov, *Materiali Dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, V 3 Çast, Sankt-Peterburg, 1869.

⁶ V. A. Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva*, Vladikavkaz, 1912.

⁷ V. A. Potto, *Kavkazskaya Voyna v Otdelnh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*, V 5 Tom, Sankt-Peterburg, 1885-1889, (Stavropol, 1994).

⁸ S. A. Belokurov, *Snoşeniya s Rossi s Kavkazom*, V 1p. 1, (1578-1613), Moskva, 1889.

⁹ S. M. Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneysh Vremen*, V Tom. 1-29, Ast, Folio, Moskva, 2001.

pozisyonunu yansıtsa da onlardan tez yazımında, kronolojik ve faktolojik açıdan yararlanılmıştır.¹⁰

Azerbaycan tarihçiliğinde, ülkenin tarihine ve Güney Kafkasya'nın bazı sorunlarına adanmış eserler arasında, 1996 yılında ünlü Türk bilim insanı Süleyman Elyarlı'nın editörlüğü ile yayınlanan "Azerbaycan Tarihi, Uzag Keçmişden 1870'e Geder" başlıklı kitabını gösterebiliriz.¹¹ Kitabın en önemli hususiyeti olaylara nesnel yaklaşımı ve Kafkasya'da Türk varlığının daimî üstünlüğünü desteklemesidir.

2009 yılında Bakü'de akademisyen Y. M. Mahmudov ve K. K. Şükürov tarafından "Azerbaycan, Beynelhalg Münasibetler ve Diplomatıya Tarihi" kitabının ilk cildi yayınlanmıştır. Kitabın bu cildinde 1639-1828 yılları arasında Azerbaycan ve bütünüyle Güney Kafkasya'yla ilgili imzalanan antlaşmalar toplanmış ve onların kısa özeti verilmiştir.¹² Kitapta ayrıca, Rusya'nın Kafkasya politikası ile bu politikanın uzantısı olarak gerçekleştirdiği savaflara ve bu savaflar sonucunda imzalanan bazı sözleşmelerin metnine yer verilmiştir. Kitabı önemli hale getiren onun aynı zamanda birincil kaynak niteliğinde kullanılmasıdır. Bu kitapta toplanan antlaşmaların metinlerinden konu ile ilgili olarak yararlanmak mümkün olmuştur.

Tez konusu kapsamına giren kaynaklarla ilgili olarak 2009 yılında G. E. Eliyev'in "Kafkasya Tarihi (En Gedim Çağlardan XVIII. Esrin Sonunadek)" kitabının birinci cildi yayınlanmıştır.¹³ Bu kitapta Kafkasya'da sosyoekonomik yaşamın sorunları ile birlikte Kafkasya için Safevi, Osmanlı ve Rusya arasında gerçekleşen rekabet ve Kafkas halklarının Rusya'nın sömürge politikasına karşı ulusal kurtuluş mücadelesi, kaynakların ve mevcut tarihî çalışmaların fırsat verdiği ölçüde yorumlanmıştır.

Eski Sovyet tarihçiliğinde, Rusya'nın bölgeyi işgali genellikle "gönüllü birleşme" olarak da yazılıyordu. Bu anlatımda bir yandan Kafkasya'nın Rusya'ya ilhakının tarihini mümkün olduğunca eskilere dayamak ve Kafkasya-Rusya ilişkilerinin uzun bir tarihi olduğunu iddia etmek, diğer yandan da bölgenin silah

¹⁰ *SSRİ Tarihi, Gedim Dövrlerden 1861-ci İledək*, Red. V. V. Mavrodi, 1. Hisse, Maarif Yayıncılık, Bakı, 1985.

¹¹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870-ci İle Geder*, Red. S. Elyarlı, Bakı, 1996.

¹² Y. M. Mahmudov ve K. K. Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler ve Diplomatıya Tarihi*, 4 cildde, C. I (1639-1828), Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Bakı, 2009.

¹³ G. E. Eliyev, *Gafgaz Tarihi (En Gedim Çağlardan XVIII Esrin Sonunadek)*, 1. Hisse, Elm, Bakı, 2009.

gücüyle işgali gerçeğini örtbas etmek ve zoraki birleştirmeyi yerli halkların gönüllü kabul etmeleri gibi göstermek amaçlanıyordu.¹⁴ 20. yüzyılın 50-60'lı yıllarında politik olarak yazılmış bazı eserlerde¹⁵ Kuzey Kafkasya bölgelerinden Karaçay, Çerkesya, Kabardey, Balkarya, Kuzey Osetya, Çeçenistan ve İnguşetya'nın işgali Rusya'ya gönüllü birleşme gibi sunulmuş; bir yandan da bu sürecin güya 16. yüzyılın ortalarında başladığı gösterilmiştir. 1957 yılında Kabardey'in Rusya'yla birleşmesinin 400. yıldönümü görkemli bir şekilde kutlanmış; bu kutlamalar çerçevesinde Nalçik'in merkez meydanına anıt dikilmiştir. Bu dönemde Çerkesya topraklarının Rusya Devleti'ne "gönüllü birleşmesi"ne adanmış eserde,¹⁶ bu sürecin başlangıç tarihi Çerkes knezlerinin 1552, 1555 ve 1557'de Moskova'ya elçiler göndermesine kadar geri götürülmüştür.¹⁷

1960-1970'li yıllarda Kuzey Kafkasya'nın özerk kurumlarının tarihine dair yazılan eserlerde "gönüllü birleşme" prensibinden yavaş yavaş vazgeçilmiştir. 16. yüzyılın ortalarında ise Rusya Devleti Kazan ve Astrahan hanlıklarını işgal ettikten sonra Kuzey Kafkasya halkları ile ilk ilişkileri tesis etti. 1864'te Kafkasya savaşının sona ermesi ile Kuzey Kafkasya'nın Rusya İmparatorluğu ile kesin olarak birleşmesi gerçekleşmiş oldu. Ancak 1988'de akademisyen B. B. Piotrovski'nin editörlüğünde Moskova'da "Kuzey Kafkasya'nın Erken Dönemden XVIII. Yüzyılın Sonlarına dek Olan Tarihi" adlı temel bir eser yayınlandı.¹⁸ Kitap, yabancı işgalcilere karşı mücadele de dahil olmak üzere Kuzey Kafkasya halklarının sosyoekonomik ve politik durumunu ele almıştır. Bu kitapta, Rusya'nın Kafkasya için mücadelesi tek taraflı olarak incelenmiş ve birçok durumda Kuzey Kafkasya halklarının "gönüllü olarak Rusya'ya katıldığı" gösterilmiştir. Bu çalışmada da Kafkasya'nın Rusya'yla birleştirilmesinin başlangıcı olarak 16. yüzyılın ortaları gösterilmiştir.

İngiltere'nin Cambridge Üniversitesi'nin profesörü, Lourens Lokkart'ın 1938'de yazdığı "Nadir Şah" monografisi "Asya'nın son şövalyesi"ne adanmış önemli bir çalışmadır.¹⁹ Bu araştırma orijinal materyal zenginliği nedeniyle, Nadir

¹⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 344, 345.

¹⁵ N. A. Smirnov, *Politika Rosssi na Kavkaze v XVI-XIX Vekah*, M, 1958; E. N. Kuşeva, *Narodi Severnogo Kavkaza i ih Svyazi s Rossiyey v XVI-XVII vv*, M, 1963; V. G. Gadjiyev, *Rol Rossi v İstorii Dagestana*, M, 1965.

¹⁶ N. A. Smirnov, *Politika Rosssi na Kavkaze v XVI-XIX Vekah*, M, 1958.

¹⁷ Smirnov, *Politika Rosssi na Kavkaze v XVI-XIX Vekah*, s. 26, 27.

¹⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII. v*, Red. Akad. B. B. Piotrovskiy, Nauka, Moskva, 1988.

¹⁹ L. Lokkart, *Nadir Şah*, Ganun Neşriyyatı, Bakı, 2013.

Şah hakkında yazılmış diğer çalışmalardan üstündür. Kitap, Nadir Şah'ın kimliği, yükselişi, dev bir imparatorluk yaratması ile birlikte onun dış politikası ve Kafkasya'ya girişine ait bilgiler içermektedir.

20. yüzyılın sonu ve 21. yüzyılın başlarında, Kafkasya halklarının tarihine dair ve diğer halkların tarihini yansıtan pek çok çalışmalar: Monografi, makale ve ders kitapları yayınlandı. Bu arada, M. –P. B. Abdulsalamov'un Kumuk halkının tarihine, Rusya'nın ve Nadir Şah'ın işgalci politikasına karşı Dağlı halkların mücadelesine adanmış eserleri önemlidir.²⁰ D. S. Kidirniyazov'un çalışmalarında Dağlı halklarının 16-19. yüzyıllarda Rusya ile ilişkileri ve 17. yüzyılda Rusya, Osmanlı ve İran devletlerinin Kafkasya mücadelesi üzerinde durulmuştur.²¹ A. O. Murtazayev ise Kaytakların Kafkasya halklarının tarihindeki önemini, onların siyasi, ekonomik ve kültürel tarihlerini çalışmalarında araştırmıştır.²²

Araştırmanın özgün katkılarından birisi, Rusya'nın son üç yüzyıl boyunca Kafkasya için yapmış olduğu savaşlar ve bu savaşların Kafkasya halkları üzerindeki etkilerini objektif olarak çözümlenmeye çalışmış olmasıdır. Buna ek olarak Kafkasya halklarının uluslararası ilişkiler sisteminde rolü ve önemi yeni materyallere dayanarak ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çalışma dahilinde ortaya çıkan sonuçları şu şekilde somut hale getirebiliriz:

- Öncelikle bu çalışma çerçevesinde araştırılan problemle ilgili bazı yeni bilgiler verilmiştir;
- Kafkasya bölgesinde 16-18. yüzyıllarda meydana gelen Rusya, Osmanlı ve Safevi mücadelesine de yeri geldiğince değinilmiştir;
- Kafkas halklarının büyük çoğunluğunun Rusya ile ilişkilerinde uyguladıkları politikanın gerçek mahiyeti açıklanmış ve Rusya'nın Kafkasya'yı işgalinin Rus tarihçiliğinde gösterildiği gibi “gönüllü birleşme” olmadığını kanıtlamak için girişimlerde bulunulmuştur.

²⁰ M.-P. B. Abdulsalamov, *Kumikskie Feodalnie Vladeniya v Politiceskoy Jizni Dagestana v Pervoy Poplovnii XVIII Veka*, Mahaçkala, 2008; Aynı Yazar, “Kumikskie Feodalnie Vladeniya v Kavkazskoy Politike Rossi: ot Peterburgskogo Dogovora do Gyandjindkogoy Traktata (1723-1735gg)”, *Armiya i Obtsestvo*, N-1, 2012; Aynı Yazar, *Kumikskie Gosudarstvennie Obrazovaniya v Stratejiceskih Planah Rossi na Severnom Kavkaze v XVII- pervoy Çetverti XVIII v*, Moskva, 2017.

²¹ D. S. Kidirniyazov, *Vzaimootnoşeniya Nogaytsev s Narodami Severnogo Kavkaza i Rossiiy v XVI-XIX vv*, Mahaçkala, 2003; Aynı Yazar, “Severnny Kavkaz v Politike Rossi, İrana i Turtsiini v Pervoy Treti XVII Veka”, *İstoriya, Arheologiya i Etnografiya Kavkaza*, Tom. 14, N-1, 2018.

²² A. O. Murtazayev, *Kaytag v VIII-Pervoy Polovine XIX v*, Mahaçkala, 2015.

Araştırmanın bilimsel değeri, her Şeyden önce onun getirdiği yeni bilgilerle belirlenmektedir. Bu bağlamda Yeni ağda Türk halkları arasında mevcut olan siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerin araştırılması ve öğrenilmesi önemli konular olarak ön plana çıkmaktadır. Çalışmada sunulan bazı bilgiler ise konuyla ilgilenenler için bilimsel ve pratik açıdan değerlidir.

1. BÖLÜM

TARİHİ ARKA PLAN

1.1. KAFKASYA

1.1.1. Kafkasya'nın Topografik ve Coğrafi Yapısı

Kafkasya adının kökenine ilişkin birçok görüşler vardır. Bazı varsayımlara göre Kafkasya kelimesi Karadeniz'in güneyinde yaşamış Hitit kabilelerinden olan “Kas” (“gaz”) kabilesinin adıyla alakalıdır. Kafkasya isminin antik Yunan mitolojisindeki tanrıların isimleriyle ilgili olduğunu iddia edenler de vardır. Kafkasya ismine, antik Yunan yazarları Eshilos'un (MÖ 6-5. yüzyıllar) “Zincire vurulmuş Prometheus” ve Heredot'un (MÖ 5. yüzyıl) “Tarih” kitaplarında rastlanmıştır. Oyun yazarı Eshilos, eserinde ilk kez “Kavkaz” (Kafkas) dağları ifadesini kullanmış ve Kafkas'ı “tüm dağların hâkimi” olarak tanımlamıştır.¹

Bununla birlikte bize göre Kafkasya isminin kökenini doğru olarak 19. yüzyıl Azerbaycan tarihçisi Abbasgulu Ağa Bakıhanov göstermiştir. Ona göre Kafkasya adı, Gaf Dağı ve Hazar Denizi kıyılarında yaşayan “Kaspi” kabilesinin adından götürülmüştür.² Her iki terim uzun zaman eski ve erken orta çağ kaynaklarında ayrı ayrı kullanılmıştır.

G. E. Eliyev'in “Gafgaz Tarihi” adlı kitabında, “Gaf” (kap, kav) kelimesinin Türk dillerinde baş, dağ, yüksek yer anlamına geldiği ifade ediliyor.³ Günümüzde de Türkler “kafa” – baş, kafatası kemiği kelimelerini kullanmaya devam etmektedirler. Orta Çağ kaynaklarında ise “gaf” kelimesi ayrıca “dağ” anlamında kullanılmaktadır.

“Gaz” (kaz, kass) kelimesi, MÖ ikinci binyılın başlarında Hazar Denizi'nin güneybatısında yaşamış “Kassi” kabilelerinin isimleri ile de irtibatlandırılmıştır. MÖ birinci binyılın ortalarından itibaren Doğu Kafkasya'da Kaspilerin yaşaması, Kaspiana ülkesi ve Kaspi Denizi hakkında kaynaklar bilgi veriyorlardır.⁴ Bazı

¹ Eshil, *Tragedii*, Per. V. İvanova, Nauka, Moskva, 1989, s. 234.

² A. K. Bakıhanov, *Gyulistan-i İram*, Elm, Baku, 1991, s. 19.

³ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 4.

⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 4.

tarihçilerse eski Uygurların bir kabilesine “Kass” denildiğine dikkat çekiyorlardı. Sibiryaya ve Altay’daki birkaç Türk kabilesi kass, kaş, kaç adlarını taşımışlardı.⁵

Kafkasya, uzun zaman insanlığın birkaç eski efsanesinin yer aldığı tarihî diyar olarak sayılmıştır. “Yaradılış Efsanesi”ne göre Cennet bahçesinin sınırları buradan geçmektedir.⁶ Avrasya’nın esasen dağlık bölgesini oluşturan ve yaklaşık 600 bin km² alana sahip olan Kafkasya, Doğu Avrupa Platosunun güneyinde, Avrupa ile Asya’nın kavşağında bulunmaktadır. Kafkasya, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, doğuda ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Kafkasya’nın kuzey sınırı Kuma-Maniç çukurluğu, Azak Denizi ve Kerç Boğazı boyunca uzanmaktadır.⁷ Kafkasya güneyde ise Urmiye ve Van göllerine kadar uzanmaktadır.⁸

Kafkasya Rusya, Türkiye, İran, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan topraklarını içeriyor. Rusya’nın Rostov Oblastı, Krasnodar ve Stavropol diyarları, Adige, Dağıstan, Karaçay-Çerkes, Çeçenistan (İçkerya), İnguşetya, Kuzey Osetya (Alaniya), Kabardino-Balkar cumhuriyetleri Kuzey Kafkasya’ya, kısmen de Güney Kafkasya topraklarına aittir.⁹ Türkiye’nin dört ili: Kars, Ardahan, Artvin ve Erzurum’un bir bölümü Küçük Kafkasya’nın güneybatı kesiminde yer almaktadır.¹⁰

Kırım’ın doğusundaki Taman yarımadasından, Bakü’nün de üzerinde bulunduğu Hazar Denizi’nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan dağlık araziye Kafkasya denmektedir.¹¹ Taman Yarımadası’ndan Derbend’e kadar uzanan Büyük Kafkasya Dağları, Kafkasya bölgesini ikiye bölmüştür: Kuzey ve Güney Kafkasya. Kuzey Kafkasya’ya Kuma Nehri havzası, Büyük Kafkasya dağları, Azak ve Hazar Denizi arasındaki araziler dahildir. Sovyet tarihçiliğinde ise bu bölünme çarpıtılmış, Kuzey ve Güney Kafkasya siyasi, tarihi, etnik, ekonomik ve kültürel önemine göre farklı bölgeler olarak sunulmuştur. Amaç, Rusya’nın Kafkasya’da işgalci girişimlerini haklı çıkarmak ve Güney Kafkasya halklarını Kuzey Kafkasya’ya karşı koymaktır.

⁵ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İle Geder*, Red. Süleyman Elyarlı, Bakı, 1996, s. 50.

⁶ M. Streck, “Kaf Dağı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1967, s. 59.

⁷ A. A. Tsutsiyev, *Atlas Etnopolitiçeskoy İstorii Kavkaza*, Yevropa, Moskva, 2007, s. 128.

⁸ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 5.

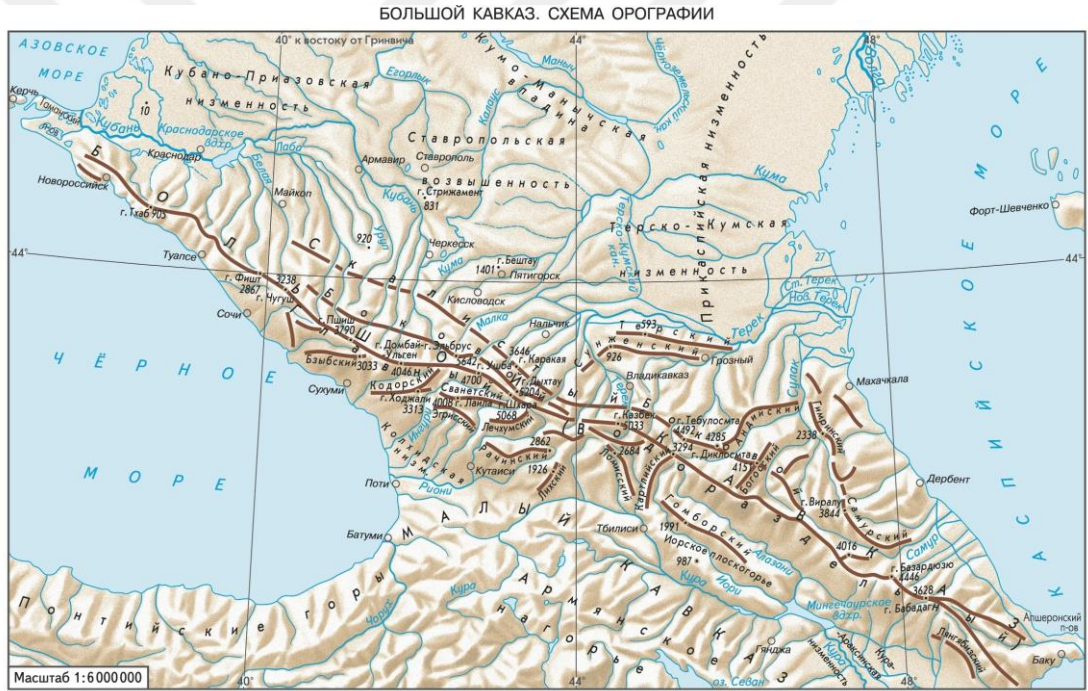
⁹ *Elektronnie Kartı i Çifrovie Fotografii*, (Çevirimiçi), <http://nationalecurity.ru/maps/caucasus1.htm>, 10 Nisan 2019.

¹⁰ G. İ. Anohin, *Maly Kavkaz*, Moskva, 1981, s. 26.

¹¹ *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908)*, Yay. N-3, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992, s. 21.

Kafkasya bölgesinde Büyük ve Küçük Kafkas dağları yer almaktadır. Büyük Kafkas dağ serisi Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar uzanmaktadır ve uzunluğu 1500 km'yi buluyor. Büyük Kafkas dağları Batı (Elburus'a kadar), Merkez (Elburusla Kazbek arası) ve Doğu (Kazbek'ten doğuya) bölümlerine ayrılmıştır. En yüksek tepe noktaları, Elburus (5642 m), Dıhtau (5203 m), Koştantau (5131 m), Şhara (5068 m), Kazbek (5033 m), Mijirgi (5025 m), Katın (4974 m) ve Bazardüzü'dür (4480m). Elburus zirvesi sadece Rusya'da değil, Avrupa'da da en yüksek zirve olarak kabul edilmektedir. Küçük Kafkas dağlarının uzunluğu ise 750 km'yi bulmaktadır.

Harita 1: Büyük Kafkasya

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://travelask.ru/articles/kavkazskie-gory-gory-udivitelnoy-krasoty>, 28 Mayıs 2020)

Kafkasya'daki en büyük nehirler Don, Kuma, Kuban, Kür, Aras, Terek, Sulak ve Samur'dur.

Kafkasya mineral bakımından da zengindir. Güney Kafkasya'daki Apşeron yarımadasında ise zengin petrol rezervleri bulunmaktadır.¹²

¹² Anohin, *Maly Kavkaz*, s. 26; Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 5; *Elektronnie Kartı i Çifrovie Fotografii*, (Çevirimiçi), <http://nationalsecurity.ru/maps/caucasus1.htm>, 10 Nisan 2019.

1.1.2. Kafkasya'nın Etnik-Demografik Yapısı

Hali hazırda 50'den fazla ulusun ve etnik grubun yaşadığı Kafkasya halkları, üç büyük dil ailesine aittir:

1. Altay dil ailesi: Azerbaycan Türkleri, Kumuklar, Karaçaylar, Balkarlar, Nogaylar, Tatarlar, Türkmenler;

2. Kafkas dil ailesi: Kendi içinde birkaç alt gruba ayrılmıştır.

a. Kartvel grubu: Gürcüler, Acarlar, Megreller, Svanlar, Hevsurlar, Tuşinler, Pşavlar;

b. Abhaz-Adige grubu: Kabardeyler, Adigeler, Abhazlar, Çerkesler, Abazinler;

c. Nah grubu: Çeçenler, İnguşlar;

d. Dağıstan grubu:¹³ Avarlar, Darginler, Laklar, Kaytaklar, Lezgiler, Rutullular, Tabasaranlılar, Andiler, Arçiler, Agullar, Ahvarhtsiler, Beytinler, Günzibler, Didoylar, Sahurlar, Hınalıklar, Buduklar vd;

3. Hint-Avrupa dil ailesi: Ruslar, Ukraynalılar, Osetler, Kürtler, Tatlar, Talışlar, Dağ Yahudileri, Ermeniler vd.¹⁴

Harita 2: Kafkasya'nın Etnik Haritası

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://turkau.com/kafkasya-nedir/>, 28 Mayıs 2020)

¹³ Buraya yaklaşık 30 halk aittir.

¹⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 6.

Yeni Çağın başında Kuzey Kafkasya bölgesinde karmaşık etnik süreçler yaşanıyordu. Pek çok etnik isimler yavaş yavaş tarih sahnesinden çıkıyor ve büyük etnik gruplar olan halk oluşuyordu. 16-18. yüzyıllarda Kafkasya’da, özellikle Kuzey Kafkasya’da bölgesel dil birliğine dayalı toplumların oluşumu tamamlandı. O zamanki istatistiksel verilerin olmayışı nedeniyle, 16-18. yüzyıllarda Kafkasya halklarının sayısının belirlenmesi mümkün olmamıştır.

Kafkasya’nın kuzeybatısında en büyük etnik grup Adigeler idi. O dönemin kaynaklarında, özellikle de Türk gezgini Evliya Çelebi’nin kitabında, Çerkesler de denilen bu halkın Anapa’dan ve Obur dağlarından Kuban Nehri’ne kadar geniş bir arazide olan Çerkesya’da yerleştikleri belirtilmiştir.¹⁵ Çerkesya’nın batı kesiminde, 1640-1660’lı yıllarda Adige kabileleri olan Janeyevler ve Şagaklar yaşıyordu.¹⁶ Janeyevler iki bağımsız siyasi idari gruptan oluşuyordu: Büyük Jana, Tuapse’nin kuzeybatısında, Küçük Jana ise Kuban Nehri’nin sol kıyısında, Abin, Habl ve İl nehirlerinin kıyılarında yer alıyordu. Şagaklar ise Anapa’nın yakınında ve Beşgöy dağlarının eteklerinde yaşıyorlardı. Çerkesya’da Adigelerin başka bir grubu olan Adameler de yaşıyordu. Ancak batı Adigelerinin arasında en büyük etnik grup Abin, İl ve Aburgan nehirleri havzasında yaşayan Hatukaylar idi. Adigelerin güney sınırları 17. yüzyılda değişti ve Abazinlerin asimilasyonu sonucu güneydoğuya doğru genişledi. Abazinler, Kuzey Kafkasya’nın batı kesiminde Adigelerle Tuapse-Anapa arasındaki topraklarda yaşıyorlardı.

Adigelerden güneydoğuda Abhazlar; Elbrus Dağ’ı eteklerinde ise Türk dilli Karaçaylar ve Balkarlar yerleşmişti. 1639 yılına ait Rus kaynaklarına göre¹⁷ Karaçaylar 1630-1640’lı yıllarda Baksa’nın üst kesimlerinde bulunmaktaydı. A. Lamberti’nin 17. yüzyıla ait haritasında ise Karaçayların yerleşimi bugünkü Karaçay bölgesi içerisinde gösterilmiştir. 17. yüzyılın ilk yarısında feodal çatışmaları nedeniyle Karaçayların bir kısmı Kuban’ın üst kısmına taşınmışlardır.

17. yüzyılın birinci yarısında Balkarlar, Terek Nehri’ne kadar olan bölgede, Balkarya vadisinde yerleşmiş ve 17. yüzyıl boyunca ikamet yerleri değişmeden kalmıştır.

¹⁵ Evliya Çelebi, *Kniga Puteşestviya*, Vıp. II, Moskva, 1979, s. 56, 57.

¹⁶ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII. v.*, Red. Akad. B. B. Piotrovskiy, Nauka, Moskva, 1988, s. 276.

¹⁷ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 277.

Kabardeyler Terek Nehri'nin orta kolu boyunca yerleşmişti.¹⁸ Kabardeylere "Kesekler" de denirdi. MÖ 8-7. yüzyıllarda bölgeye gelen İskitler ve ardından gelen Alan-Sarmat boyları buradaki yerli halkla kaynaşarak Kabardey Çerkeslerinin atalarını oluşturmuşlardı. Ancak onlar da MS 4. yüzyılda Hunların, 6. yüzyılda ise Avarların istilasına uğradılar.¹⁹ 16. yüzyılın sonlarında, onlar iki büyük feodal devlet olan Büyük Kabardey ve Küçük Kabardey'e bölündüler. Büyük Kabardey, batıda Kuma Nehri'nin yukarıları ile Uruk Nehri arasında bulunuyordu. 1774'te Küçük Kabardey, Terek Nehri'nin her iki tarafını, Ursadan Nehri'nin aşağısını ve Sunca Nehri'ne kadar olan araziye kapsıyordu.

Terek'in yukarı akıntısı boyunca Osetlerin ayrı ayrı gruplarından tek millet kurma süreci gidiyordu. Osetlerin etnik yerleşim bölgesi temel olarak dağlık bölgeler, Terek'in yukarı kısımları ve onun sol kol kıyılarında²⁰ idi. Aynı zamanda Osetlerin bazılarının Gürcistan'daki Güney Osetya'ya göçü devam ediyordu.

Terek'in üst kısımları ile Dağıstan arasında ise Çeçen ve İnguşlar yaşıyorlardı. 16-17. yüzyıllarda Çeçenler ve İnguşlar, ayrı ayrı topluluklardan oluşmuştu ve farklı isimlerle biliniyorlardı. Gürcü kaynakları onları "kisti", Dağıstanlılar ise Çeçenleri "mıçigiş" olarak adlandırıyorlardı.²¹ Sunca Nehri boyunca da yerleşim yerleri vardı. Bölgenin yerli halklarından olan Çeçenler, eski zamanlardan beri Kuzey Kafkasya'da yaşamış ve tarih boyunca çeşitli devletler kurmayı başarmışlardır. Arap istilası sırasında, dağlık bölgelerde güçlü savunması ve hanedanları olan etnopolitik gruplar kurulmuştu. Moğol istilaları zamanında ise Çeçenistan topraklarının çoğu, o zaman bölgede bulunan Kuzey Osetya (Alanya) Devleti'ne dahil idi. Daha sonra 14. yüzyılın sonunda, Çeçenlerin devlet grupları Emir Timur'un saldırıları sonucu yok edildi. Bundan sonra Çeçen toplumunda oluşturulan "teyp-tukhum" sistemi 19. yüzyıla kadar var olmuştu. Bu sistem, o yöreye özgü yönetim ve bölge topluluklarının ilkeleri temelinde kurulmuş ve bir veya daha fazla köy içeren bantlardan oluşuyordu: Teyp ve tukhumlar. Teyp ve

¹⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 277; Hasan Bahar, "Kuzey Kafkasya ve Karaçay Türkleri", *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 2018, s. 241.

¹⁹ Muharrem Yıldız, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İstanbul, 2006, s. 56.

²⁰ Gizeldon, Fiagdon, Ardon ve Uruk.

²¹ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 277.

tukhumların temsilcilerinden oluşan Ülke Konseyi (Mehk Khelov) kurulmuştur.²² 15-16. yüzyıllarda merkezî Rus Devleti'nin kurulmasından sonra Kuzey Kafkasya'nın işgal süreci başlamıştı. İşgale maruz kalmış bölgeler arasında, Çeçenlerin yaşadığı topraklar da vardı. Ruslar bölgeden geçerken burada kaleler inşa ediyor ve ele geçirdiği topraklara kendi vatandaşlarını yerleştiriyordu.

Zaman içerisinde Güney Dağıstan nüfusunun bir kısmı Azerbaycan'a (Büyük Kafkas dağlarının güneyine) göç etmişlerdir. 17. yüzyılda Sahur sultanlarının İlisu'da yerleşimi gerçekleşmiş ve Avarların Car-Balaken topraklarında yerleşim süreci devam etmiştir. Sözü edilen toplulukların bu göçleri öncelikle meslekleriyle ilgiliydi. Çoğunlukla tarım ve hayvancılık yapan bu halklar yeni yerleşim alanlarına alışıyor ve daha çok tarım yapıyorlardı.

17. yüzyılın ortalarında Nogay Ordası'nın, feodal çatışmaları nedeniyle Büyük ve Küçük Nogay Ordalarına ayrılmasından sonra Nogayların Azak Denizi yakınlarındaki topraklardan Kuban'a ve Terek Nehri'nin aşağılarına göçleri başladı. Nogaylar ilk zamanlarda Yayık (Ural) ve Dinyester nehirleri arasında, Kafkas Dağları'nın eteklerinde yarı-göçebe olarak yaşıyorlardı. Evliya Çelebi'ye göre Çoban Eli Nogaylarının bir kısmı ve Küçük Orda'nın mirzalarının birçoğu Çerkesya ve Kabardey'in feodal aileleriyle akraba olarak bir arada yaşıyordu.²³ 1640'larda Nogayların farklı grupları Naymanlar, Urakay Han ve Karasoy Han'ın önderliğinde Hazar Denizi'nin batı kıyılarında yerleşmişlerdi. Başlarda Kumukya'nın hâkimleri bu yerleşimlere engel olmadılar. Ancak bir süre sonra Naymanların bölgeye akışı arttığında Kumuklar onları Terek ve Sulak nehirlerinin ağızına sıkıştırdılar. Bu da Nogay mirzaları arasında gerginliği arttırdı. Bu durumda Nogayların bir kısmı yerli mirzaların hâkimiyetinden çıkarak Terek Nehri'nin sol yakasına göç ettiler. O andan itibaren de "karan-nogaylar" yani "kara", "basit Nogaylar" veya "mirzaları olmayan Nogaylar" olarak adlandırılmaya başladılar. 16-18. yüzyıllarda Kuzey Kafkasya'nın bozkırlarında yaşayan halklar arasında, Hive Hanlığı'nın Mangışlak bölgesinden göç eden Türkmenler de vardı.²⁴

²² "Çeçenskaya Respublika i Çeçeni: İstoriya i Sovremennost", *Materialı Vserossiı Nauçnoy Konferentsii*, 19-20 Aprelyä 2005, Nauka, Moskva, 2006, s. 176-185.

²³ Evliya Çelebi, *Kniga Putşestviya*, II, s. 52, 53.

²⁴ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 278.

Tarım, Kafkasya halklarının ana sektörü idi. 17. yüzyılın ortalarında Kafkasya'da bulunan Türk gezgini Evliya Çelebi, geniş topraklarda tahıl ekildiğini belirtiyordu. Çoğunlukla buğday, arpa, darı, çavdar, yulaf, çeltik, pamuk, fasulye ve kavun gibi ürünler yetiştiriliyordu. Tarımda yapay sulama kullanılmıştır.²⁵

Kafkasya'nın dağlık bölgelerinde hayvancılık, özellikle de koyun yetiştiriciliği önemli yer işgal ediyordu. Kalmık ve Nogay topraklarındaki at çiftlikleri geniş alanları kapsıyordu.

Kafkasya'da demircilik, bakırcılık, çömlekçilik, kuyumculuk gibi çeşitli el sanatları gelişmişti. Derbent ve Tarku şehirleri önemli sanat ve ticaret merkezleriydi. Silah ustaları çelikten kılıç, hançer ve ateşli silahlar yapıyorlardı. 1661 yılında Rus hükümeti yetenekli sanatçıları, buradaki sanatçılara silah ve zırh yapmayı öğretsinler diye Kuzey Kafkasya'dan Astrahan'a davet etmişti.

Kuzey Kafkasya halkları Osmanlı Devleti, Rusya ve diğer Avrupa ülkeleriyle ticarî ilişkilerini sürdürüyorlardı. Volga-Hazar ticarî yolu ticaret için çok büyük öneme sahip idi.²⁶

1.1.3. Siyasi-İdari Yapı

Yeni Çağların başında, Kuzey Kafkasya'da birçok yarı bağımsız devletler kurulmuştu. Kuzey Kafkasya'daki feodal yönetimlerinin politik yapısı, onların sosyoekonomik gelişmelerine göre şekilleniyordu. Dağıstan'da²⁷ şamhallar, hanlar, usmiler, maysumlar, beyler; Kabardey'de ve batı Adige'lerde uorklar, pşiler; Osetya, Çeçen-İnguşetya, Balkarya ve Karaçay'da ise mirzalar mevcuttu.²⁸ Bunlar arasında en güçlüsü olan Kazı Kumuk ve Avar hanlıkları, civarlarındaki devletler üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışıyorlardı. Bu devletler isimlerine göre farklılık gösterebilir de hepsinin kendi bölgelerinde baskın konumları vardı. Kabardey ve Dağıstan'ın bazı bölgelerinde, yöneticiler resmî olarak tanınan ailelerden süresiz olarak seçiliyordu.

²⁵ Evliya Çelebi, *Kniga Putşestviya*, Vıp. II, s. 53.

²⁶ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 278; Evliya Çelebi, *Kniga Putşestviya*, Vıp. II, s. 53.

²⁷ Avar ve Kazıkumuk hanlıkları, Tabasaran Maysumluğu, Karakaytak Usmiliği, Tarku Şamhallığı ve birkaç özgür topluluklar vardı.

²⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 290.

Hâkim ailenin küçük üyeleri bazı yerleri yönetiyor ve onların, birçok durumda merkezî hükümete bağlılıkları formaliten ibaret idi.

Feodal yönetimlerin idarî sistemi çok basitti. Şamhallıklar, hanlıklar, usmilikler, maysumluklar, knezlikler ayrı ayrı bölge birimleri olan *mahaller (ilçeler)*, *camaatlıklar* ve *kabaklara* bölünmüştü. Merkezî organlarda idarî, hukukî ve adlî yönetim fonksiyonlarını, bu bölgelerin yöneticileri ile akrabalığı olanlar yerine getiriyordu. Savaşlar sırasında, feodal hâkimleri (feodal lortları) halk grupları oluşturuyordu. Dağlıların geleneklerine göre tehlike durumunda, tüm erkeklerin vatani savunmak için seferber olması gerekiyordu. Bunu yapmak istemeyenler büyük miktarda para cezasına çarptırılıyor veya bu topraklardan atılıyorlardı. Evliya Çelebi'ye göre Çerkeslerde her savaşının ata, kalkana, kılıca, mızrağa, ok ve kamana sahip olması gerekiyordu. Onların piyadeleri tüfekleriyle ateş ettiğinde düşmanı gözünden vurabilecek yeteneğe sahipti.²⁹ Elbette, askerlerin silahlanma ve tedariki emlak durumlarına bağlıydı. Savaşçılara, askerî görevleri karşılığında ücret verilmiyordu. Sadece şamhallıklarda görevde olanlar aşar (onda bir) vergisinden muaf tutuluyordu; çünkü bu, onların ücreti gibi hesaplanıyordu. Feodaller ve köylüler vatanlarını korumak için birlikte kaleler inşa ediyorlardı.

İdarî yönetimin alt seviyelerinden biri *mahaller* ve *tuhumlara* (kabile) bölünmüş cemaatlar idi. Cemaatlar, birbirleriyle akrabalık bağları ve çiftliklerle birleşen ailelerden oluşmaktaydı. Feodal yönetimlere dahil olamayan cemaatlar ise büyük ve küçük askerî-politik ittifaklarda birleşiyorlardı. Bunlara daha çok Dağıstan, Çeçen-İnguşetya ve Batı Adigelerde rastlanıyordu. Çeçen ve İnguşların birleşik siyasi birliği yoktu. Buna karşılık “aksakallılar konseyi” tarafından yönetilen birçok bağımsız ittifakları vardı. İttifaklara sadece aynı etnik gruplar değil, ayrıca farklı dillerde konuşan kabileler de dahildi. Bu tür ittifaklarda bazen onlarca kabile birleşmekteydi. Zamanla bu ittifaklarda Akuşo-Dargo ittifakında görüldüğü gibi başkanın yönetimi kalıtsal hale gelmeye başladı.

Osetya toplumlarında idarî yönetim *feodal bediletlerin* (beylerin) elinde idi. Büyük ittifaklar kurabilen beylerin yetkileri daha fazlaydı ve bu yüzden diğer feodal hâkimler onlarla iletişim kurmaya çalışıyorlardı. Mesela, Akuşa-Dargo ittifakının

²⁹ Evliya Çelebi, *Kniga Putşestviya*, II, s. 59.

yöneticisi, kendi memurlarıyla birlikte Tarko şamhalının taç koyma törenine katılmıştı.³⁰

Dağıstan, Balkarya ve Çeçenistan'ın köy konseylerinde yönetim belirli ailelere aitti. Tüm sınıflarda seküler toplantılar yapılıyor ve bu toplantılarda toplumun tüm erkek nüfusu katılıyordu. Toplantılarda cemaat toprakları, meralar, tarım, içtimai işler ve yerel yetkililerin seçimiyle ilgili çeşitli konular tartışılıyordu. Savaş veya barış, toplumun alt sınıfları ve feodal güçlerin arasında ilişkilerin ayarlanması, herhangi bir anlaşmanın imzalanması ve yeni geleneklerin kabul edilmesi ile alakalı toplantılara ittifakta yer alan tüm sınıfların temsilcileri katılıyordu. Bazen bu tür toplantılara, bir zamanlar Çeçenistan'da görüldüğü gibi tüm nüfus katılıyordu. Toplantılarda herhangi bir kararın verilmesinde kilit rolü toplumun alt sınıflarından olan yetkililer, feodal topraklarda ise toplumun üst sınıf temsilcileri olan *uorklar*, *beyler* ve *mirzalar* belirleyici oluyordu. Dağıstan'ın birçok yerinde genel olarak en yüksek yönetim organı, memurlardan ve zengin ailelerin temsilcilerinden oluşan meclislerdi. Bu dönemde Kuzey Kafkasya'da köy konseylerinin sayısını belirlemek mümkün değildir. Evliya Çelebiye göre bu dönemde sadece Dağıstan'da bulunan köy konseylerinin sayısı 47'yi bulmaktaydı.³¹

16. yüzyılın başında, Kuzey Kafkasya'da Tabasaran Maysumluğu, Kaytak Usmiliği, Avar Nulçarlığı, Terek Şamhallığı ve Tümen Knezliği gibi feodal idarî birimler vardı. Bunlar içinde nispeten daha büyük bir feodal birlik görünümündeki idarî birim Terek Şamhallığı idi. Terek Şamhallığı'nın sınırları, kuzeyden güneye Kabardey'den ve Terek Nehri'nden Hazar Denizi boyunca Kaytak Usmiliği'ne kadar; Hazar Denizi'nden batıya doğru ise Avar Hanlığı'na ve Hazar'dan Dağıstan'ın orta dağlık kısımlarına kadar uzanıyordu. Şamhallığın içinde yer alan etnik gurupları Kumuklar, Darginler, Ahullar, Laklar, Lezgiler ve Avarlar oluşturuyordu. Şamhalların yerleşimleri Kumuk ve Terek'de bulunuyordu. Şamhallığın ana merkezi ise Kazı Kumuk şehriydi. Şamhallığın büyük bir askerî gücü vardı, nitekim şamhalın Terek'deki özel kuvvetleri 50 atlıdan oluşuyordu.³²

16. yüzyılın ikinci yarısında şamhallıkta parçalanma eğilimleri güçlendi. Bu durum, şamhallığın karmaşık etnik yapısı ve merkezin kontrolü dışında hareket eden

³⁰ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 291.

³¹ Evliya Çelebi, *Kniga Putşestviya*, II, s. 106, 107.

³² *Sotsialno-politiçeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza (Do Raspada SSSR)*, Red. V. A. Tişkov, İea Ran, Moskva, 2015, s. 15-18.

güçlerin oldukça aktif olmasıyla ilgiliydi. 1577'de Çopan şamhalın ölümünden sonra artan feodal savaşları sırasında Çopan'ın oğullarından biri olan Sultan Muhammed Kabardey'deki anne akrabalarının yardımıyla Kumukya'da yerleşmiş ve Enderi'yi kendisine ikametgâh olarak seçmişti. Enderi de kendi içinde 3 kola ayrılmıştı: Enderi, Aksayev ve Kostekovsk.

17. yüzyılın ilk yarısında şamhalların küçük iller üzerindeki gücü sözde kalmaktaydı. Çünkü ayrı ayrı iller neredeyse bağımsız olarak hareket ediyorlardı. 1640'larda Kazı Kumuk beyleri, Lak köylülerinin şamhala karşı ayaklanmasını kullanarak şamhal Surhay'ı kovdular ve Surhay da Tarko'da yerleşerek burada bağımsız hâkimiyet kurdu. O andan itibaren bu şamhallık, Tarko Şamhallığı olarak adlandırılmaya başlandı. 17. yüzyılın başında şamhallığın arazisinde Garabudagkent, Gumtorkalin, Gubden ve Bamatulin beylikleri kurulmuştur. Kumuk'ta ise feodal hâkimlerin toplantısı ile Lak Camaatlığı'nın lideri ve Dağıstan'da nüfuzu olan, Elibey'i önder seçmişlerdi. Diğer taraftan Cengutay Hâkimliği³³ de şamhallıktan ayrılmıştı. Şamhallığın parçalanması sonucunda çeşitli köy topluluk ittifakları oluşmuştur.³⁴

Kaytak'ta, hâkimiyet usmiğe ait idi. Kaytak'ın yöneticileri, genellikle usmiler neslinden seçiliyordu. Usmi adını taşıyan ilk Kaytak hâkimi Ahmed Han olmuştur. 15. yüzyılda usmilik Ulu Nehri'nin orta akıntısı boyunca dağlık bölgeleri ve dağ eteğindeki toprakları kapsamaktaydı. 16. yüzyılın sonundan itibaren usmilığın merkezi Usmi Sultan Ahmed tarafından kurulan Macalis kenti olmuştu. Rustem Han'ın yönetimi döneminde ise Kaytak Usmiliği gelişmişti. Onun ölümünden sonra Kaytak Usmiliği'nde feodal savaşları patlak verdi. Safevi şahları Macalis ve Velikent feodal hâkimleri arasındaki iktidar mücadelesini sık sık kullanarak kendi adamlarını hâkimiyete getirmeye çalışıyorlardı. Bu mücadele, 1680-1690'lı yıllarda kanlı çatışmalara neden oldu ve bu da usmilikte merkez hâkimiyeti güçten düşürdü. Aynı zamanda bazı köy konseyleri ise usmilikten ayrılarak kendi ittifaklarını kurdular.³⁵

Bu dönemde Derbent Hâkimliği bağımsızlığını kaybetmişti. Genel olarak Derbent şehri ve onun banliyölerinden oluşan bu hâkimlik ayrıca "ülke" olarak Safevi Devleti'nin yetkisi altındaydı. Burası Safevi şahları tarafından atanan hâkimler ve daha sonra sultanlar tarafından yönetildi. 17. yüzyılın ortasından itibaren

³³ Sonradan kurucusunun adı ile Mehti Mehtulin Hanlığı adlanmıştır.

³⁴ *Sotsialno-političeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza*, s. 15-18.

³⁵ *Sotsialno-političeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza*, s. 14, 15.

sultanlar, kendi hâkimiyetlerini Derbent yöneticileri arasından çıkan naiblerle paylaşıyorlardı. Maysumluk, Tabasaran'ın tüm arazisini kapsıyordu. Burada yaklaşık 40 bin aile vardı. Diğer feodal yönetim birimlerinde olduğu gibi, Tabasaran maysumları da topraklarını genişletmek için çalışıyorlardı. Bir süre onlar, komşu Lezgi köylerini de topraklarına katmayı başarmışlardı. Bu yönde daha çok Maysum Zihranov ve oğulları Ak Maysum Han ve Hüseyin Han Maysum farklılık gösteriyordu. Maysumlukta hâkimiyet kalıtsaldı. Dış politika sorunlarını baş maysum yalnız çözüyordu. İçişleriyle alakalı sorunların çözümünde ise kendisine yakın olan adamları yardım ediyordu. Tabasaran Maysumluğu, savaş durumunda 60 bin kişilik bir ordu çıkarmayı başarıyordu. Fakat ne kadar uğraşsalar da maysumlar, feodal hâkimlerin merkezkaç eğilimlerini önleyemiyorlardı. Bu sürecin bir sonucu olarak 17. yüzyılın başında iki bağımsız Tabasaran Hâkimliği kuruldu: Şeyhülislamın idaresi altında Müslüman Maysumluğu ve köy topluluklarının ittifakından oluşan Devek-Eleme Maysumluğu.³⁶

16-17. yüzyıllarda Avar Nulçarlığı (Hanlığı) Kaysu Nehri havzasındaki toprakları kapsıyordu. Dağıstan sınırındaki bazı Çeçen toplumları da Avar hanlarına bağlıydı. Hanlığı Nulçar ailesine ait tanınmış hâkimler yönetiyordu. Nulçar adı bir hanedanın yöneticisinden diğer hanedanın yöneticisine geçiyordu. Avar hanları, Dağıstan'ın politik hayatında aktif yer alıyordu. Şamhallıkların güçten düşmesi ve parçalanmasından faydalanan Avar hanları, komşu toplumları da itaatleri altına alıyorlardı. Avar Nulçarlığı'nın merkezi Hunzak şehriydi.

Dağıstan'ın kuzeybatısında, Terek Nehri'nin deltasında, 16. yüzyıldan itibaren Tümen Hâkimliği vardı. 1556'dan başlayarak Tümen hâkimleri Rus hükümeti ile yakın ilişkiler kurmuşlardı. Bazen yerli feodal hâkimler birbiriyle mücadelede rakiplerine karşı yenilince Rusya'ya gidiyorlardı. 1594 yılında Tümen toprakları Rusya'nın bir parçası oldu ve varlığı son buldu.

Altın Orda Devleti yıkıldıktan sonra önceleri Orda Devleti hâkimiyetindeki Kuzey Kafkasya topraklarında Nogay Ordası kuruldu. Bu hükümetin nüfusu Mangıtlar ve Kıpçaklardan oluşmaktaydı. Nogay Ordası idarî olarak uluslara ayrılmaktaydı.³⁷

³⁶ *Sotsialno-politiçeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza*, s. 14.

³⁷ *Sotsialno-politiçeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza*, s. 15-18.

1.2. RUSYA

1.2.1. Türk Kökenli Hanlıklar Dönemi

15. yüzyılda Rusya'da henüz ayrı ayrı knezliklerin bulunduğu ve feodal dağımıklığının olduğu bir ortamda Kafkasya, Kırım ve Volgaboyu'nda Altın Orda Devleti'nden ayrılarak bağımsız yönetim kurmuş Türk hanlıkları vardı. Bunların arasında Kazan, Astrahan, Kırım hanlıkları ve Nogay Ordası'nı gösterebiliriz. Bu hanlıkların her biri bağımsız olarak faaliyet gösteriyor, hatta komşu halklardan ve küçük devletlerden, aynı zamanda da Rus knezliklerinden haraç alıyorlardı.

Harita 3: Kafkasya Bölgesindeki Türk Kökenli Hanlıklar (XV. Yüzyıl)

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://tariganter.wordpress.com/2017/05/19/last-5-turkic-empires-most-destructive-in-the-world/>, 28 Mayıs 2020)

15-16. yüzyıllarda mevcut olmuş Türk kökenli Volgaboyu ve Kafkasya hanlıkları arasında temeli eski Altın Orda hanı Ulu Muhammed tarafından 1438'de kurulmuş Kazan Hanlığı önemli bir yere sahipti.³⁸ 1437'de Altın Orda'da iç çatışmalar sonucunda Saray Berke şehrini terk ederek Kazan şehrine gelen Ulu Muhammed, burada yeni bir hanlık kurmuştu. Kazan Hanlığı'nın kurulduğu

³⁸ V. S. Ribakov, *İstoriya Rossi s Drevneyshih Vremen do Kontsa XVII Veka*, İzdatelstvo Uralskogo Universiteta, Ekaterinburg, 2014, s. 123-124.

topraklar, 13. yüzyılda Moğollar tarafından yıkılmış Volga (İdil) Bulgar Devleti'nin toprakları olan Orta Volgaboyu'na düşüyordu. Yeni kurulan hanlık doğuda Nogay Ordası, batıda Sura Nehri, kuzeyde Vyatka ve Perm toprakları, güneyde ise şimdiki Saratov'a kadar olan toprakları içeriyordu.

Hanlık sürekli Rus knezleriyle savaş hâlinde olmuştur. Ulu Muhammed iktidarda olduğu 1437-1445 yılları arasında Moskova Knezliği'nin işgalci amaçlarının gerçekleşmesini engellemekle kalmadı, aynı zamanda Moskova Knezliği'ne birden fazla başarılı hücumlar yaptı. Hattâ 1439'da Ulu Muhammed, Moskova'yı 11 gün boyunca kuşattı. 1444 yılındaysa Suzdal savaşında Ruslar ağır bir şekilde mağlup edilmiş ve büyük knez II. Vasiliy esir alınmıştı.³⁹ Ulu Muhammed Rusya'nın ayrı ayrı şehirlerini yönetmek için 500'den fazla Türk'ü çeşitli görevlere atamıştı. Rus knezleri Kazan Hanlığı'na bağlı bir duruma girmişlerdi.

1467'de Moskova knezi Kazan Hanlığı'na saldırırsa da mağlup olmuştu. 1468'deyse Ruslar Kazan'ın dış şehrini ele geçirmiş ve yakmışlardı. Şehri savunan Kazanlılar Rusları şehirden uzaklaştırabilmiş ve üstelik Nijniy Novgorod'a kadar püskürtebilmişlerdi. 1468 yılında Ruslarla ikinci savaşta yenilen Kazan hanı, onlarla anlaşma yapmak zorunda kalmıştı.

1479'da Kazan Hanlığı'nda iktidara gelen Ali Han, Ruslara karşı savaşmaya devam etti. Ruslar 1480'de Altın Orda Devleti'nin tahakkümünden kurtulduktan sonra mütemadiyen Türk hanlıkları üzerine saldırılara başladılar. Üstelik 1487'de Kazan'a saldıran Ruslar, Ali Hanı esir alarak Belozerya'ya sürgün ettiler. III. İvan tarafından iktidara getirilen Muhammed Ali ve Abdüllatif Rusya'nın vassallığını kabul ettiler. Böylece 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Kazan Hanlığı Rusya'ya bağlı hale gelmiş oldu.

Merkezi Astrahan şehri olan, Astrahan Hanlığı'nın temeli 1438 yılında Altın Orda hanı Küçük Muhammed'in torunu Kasım Han tarafından atılmıştı. Hanlığın arazisi, Aşağı Volga kıyılarından başlayarak Kuzey Kafkasya'ya kadar olan geniş bir alanı kapsıyordu. Astrahan Hanlığı bir süre Altın Orda, Kırım Hanlığı ve Nogay Ordası'na da bağlı kalmıştır.

³⁹ M. G. Hudyakov, *Oçerki İstorii Kazanskogo Hanstva*, İnsan, Kazan, 1991, s. 320.

Astrahan şehri ülkeyi, doğuda Harezmi ve Buhara, güneyde Kafkasya ve Kırım, kuzeydeyse Rus toprakları ve Kazan Hanlığı ile birleştiriyordu. Hanlık büyük bir ticari öneme sahipti. 15. yüzyılın sonlarından hanlığın ticari ilişkileri genişledi ve bu da Rusya'nın dikkatini çekti. 16. yüzyılın ortalarında Rusların hanlığın topraklarını işgal etmeleri için koşullar uygundu.

Nüfusu Hazarlar, Kumanlar, Kıpçaklar ve Oğuz Türklerinden oluşan Kırım Hanlığı, 1427 yılında Temurtaş tarafından kurulmuştu. 1438 yılındaysa hanlıkta, Hacı Giray tarafından Giraylar Hanedanı'nın temeli atıldı.⁴⁰ Hatta Altın Orda Devleti de Kırım Hanlığı'nın bağımsızlığını tanımıştı. Kısa bir süre içinde Hacı Giray güçlü bir ordu kurmuş ve tüm Kırım'ı kendi yönetimi altında birleştirmişti. Burada kendisine Nogaylar ve Osmanlı Devleti yardım ediyordu. Hacı Giray Han, Çolhat'ta yapılan savaşta kazandığı zaferin sonucu olarak Cenevizlilere ait Kefe ticaret kolonilerini haraç vermeye zorlamıştı.

1475 yılında Osmanlılar Kefe'yi, Anapa'yı, Sudak'ı ele geçirdiler ve 1478'te Osmanlılar ile Kırım hanı Mengli Giray arasında bir antlaşma imzalandı. Bu antlaşma ile Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti'nin vassallığını kabul etti.

Antlaşmanın şartları ise şu şekildeydi:

- Kırım'ın kıyı bölgeleri Osmanlı sultanının yönetiminde kalacaktı;
- Han, gelecekte de mutlaka Giraylar Hanedanı'ndan olmakla sultan tarafından seçilecekti;
- Gerekirse hanlık Osmanlı Devleti'ne orduyla yardım edecekti;
- Sultan, hanlığın iç içlerine karışmayacaktı;
- Hanların yabancı devletlerle iletişim kurma hakları olacaktı.

15. yüzyılın sonlarında Kırım Hanlığı Moskova Knezliği ile müttefik olsa da Rusya'nın Kazan Hanlığı'na saldırısı Kırım Hanlığı ile Moskova yönetimi arasındaki ilişkileri kötüleştirilmiş ve 300 yıla dek süren mücadeleye neden olmuştu. 1479 yılından itibaren Moskova Knezliği ile Kırım Hanlığı arasında Altın Orda ve Litvanya'ya karşı ittifak kuruldu. Kırım hanı Mengli Giray, Litvanya Knezliği'ni

⁴⁰ İstvan Vasariy, "Krimskoe Hanstvo i Bolşaya Orda (1440-1500-e godı). Borba za Pervenstvo", *Srednevekovie Tyurko-Tatarskie Gosudarstva*, Vıpusk. 5, Kazan, 2013, s. 11, 12.

kendi vassalı olarak görüyor ve ondan bac⁴¹ alıyordu. Litvanya knezi bac ödemeyi reddettiğinde Kırım hanı onu cezalandırmıştı. Mengli Giray 1482’de Kiev’i ele geçirmiş ve Litvanya’nın bir bölümünü zapt etmişti.⁴²

Görünüşe göre 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Rusya’nın güney sınırlarında Türk kökenli birkaç bağımsız hanlık vardı ve bu hanlıkların Rusya’nın sınırlarını güneye uzatma isteklerinin önündeki en büyük engel olduğu düşünülüyordu. Bu hanlıkların direnişini kırmadan Rusya, Kafkasya’da faaliyet gösterme olanağına sahip olamayacaktı.

1.2.2. Rusların Bağımsızlığını Elde Etmesi

15-16. yüzyıllarda Rus knezliklerinin ve feodal cumhuriyetlerinin tek bir merkezde birleşmesi süreci yaşanıyordu. Rus topraklarının birleşmesi Moskova Knezliği etrafında gerçekleşti ve bu süreç, Moskova knezi III. İvan Vasilyeviç’in (1462-1505) döneminde daha da ileriki aşamalara taşındı. Acımasız ve tedbirli bir politikacı ve yetenekli bir diplomat olan III. İvan, henüz babası II. Vasiliy’in sağlığında, 1451 yılında ülkenin yönetiminde yer almış ve 12 yaşından askerî savaflara katılmıştı.⁴³

Vasiliy Temniy (II. Vasiliy) 1462 yılında öldükten sonra Moskova Knezliği, oğulları arasında bölündü. Onun vasiyetine göre büyük oğlu İvan’a Moskova Knezliği’nin en önemli 14 şehri ve kasabası isabet ettiği halde, diğer dört oğluna ancak 11-12 şehir düşmüştü.⁴⁴ Bu yüzden İvan’ın maddi durumu ve askerî gücü diğerlerine oranla üstündü. 1463 yılında Yaroslavl Knezliği, III. İvan’ın mülklerine dahil edildi. 1474’te Rostov knezi ise knezliğini Moskova knezine sattı ve kendisi de onun yanında yer aldı.⁴⁵

Novgorod Cumhuriyeti ve Tver Knezliği Rus topraklarının politik olarak birleştirilmesi yolunda en büyük engel olarak kalmıştı. 1470’lerde Moskova

⁴¹ Bac, bir çeşit vergidir. Bu vergi pazarlarda, panayırarda alınıp satılan hayvandan, her cins maldan, ithal edilen ve Osmanlı topraklarından transit olarak geçirilen mallardan alınır. Önceleri bağlı oldukları hükümdara vermeleri gereken para ve armağanlara baj denilmekteydi.

⁴² Vasariy, “Kırmskoe Hanstvo i Bolşaya Orda (1440-1500-e godı)”, s. 13, 14.

⁴³ *İstoriya Rossii*, Pod. Red. M. A. Zuyeva, Moskva, 2001, s. 65.

⁴⁴ A. N. Kurat, *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917’ye kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987, s. 107.

⁴⁵ *SSRİ Tarihi (Gedim Dövrlerden 1861-ci İledek)*, 1. Hisse, Maarif, Bakı, 1985, s. 202.

Knezliği, Novgorod topraklarının birleşmesi planını hazırladı ve uygulaya koydu. 1471 yılının Temmuz ayında Moskova Knezliği'nin ordusu Şelon Nehri'nin kıyılarında Novgorod ordusuyla karşılaştı ve bu savaşta Novgorodlular yenildi.⁴⁶ Novgorod, Moskova Knezi'ne tazminat ödemek zorunda kaldı; Moskova *canişinini*⁴⁷ kabul etti ve diğer devletlerle iletişim kurma hakkını kaybetti. Novgorod, Moskova Knezliği'nin “votçinası” olarak adlandırılmaya başladı. Moskova'ya düşman olan boyarlar yardım için Litvanya'ya başvurdu. Bu yüzden, III. İvan 1477 yılında tekrar Novgorod'a askerî saldırı düzenledi. Bu kez Novgorod boyarları direnemedi ve büyük kneze teslim olmak zorunda kaldılar. 1478 yılında Novgorod'da *veçe*⁴⁸ kaldırıldı ve *veçe* çağrısı Moskova'ya verildi. Tüm Novgorod toprakları, büyük knezin yönetimine geçti. Novgorod mülklerine dahil olan “karel” toprakları da Moskova Knezliği'nin eline geçti. 1472 yılında “Büyük Perm”,⁴⁹ 1489 yılında ise Vyatka bölgesi de Moskova topraklarıyla birleşti.⁵⁰

Novgorod Cumhuriyeti'nin kaldırılmasıyla Moskova Knezliği kuzeybatı topraklarının kontrolünü ele geçirdi ve bu istikamette Litvanya tarafından bir saldırıya maruz kalma ihtimali ortadan kalktı. Böylelikle Moskova Knezliği etrafında Rus topraklarının birleşmesini istemeyen güçler ortadan kalkmış oldu. Bu tarihten itibaren Tver Knezliği her taraftan Moskova mülkleri ile kuşatılmıştı. Giderek daha fazla Tver asilleri ve boyarları Moskova'ya hizmet için geliyorlardı. Tver tüccarları Moskova ile her zaman ticarî ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Moskova ile birleşmeyi engelleyemeyen Tver knezi Mihail Borisoviç, 1483 yılında Litvanya knezi IV. Kazimir'den yardım istedi ve onunla müttefik olmak için antlaşma imzaladı. III. İvan, hemen Tver'e saldırı düzenledi ve knez Mihail'i Litvanya ile ittifaktan ve ilişki kurmaktan vazgeçmeye zorladı. 1485'te Tver knezinin, IV. Kazimir ile yeniden ilişki kurmak girişimlerini bahane eden III. İvan, Tver'e tekrar askerî saldırı gerçekleştirdi.

⁴⁶ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 5, s. 30, 31.

⁴⁷ Canişin, Çarlık Rusya'sında uzaktaki eyaletleri Çar adından yöneten ve üst yönetim haklarına sahip olan şahıstı.

⁴⁸ Rusya'da halk hâkimiyeti knez yönetiminden önce kurulmuştu. Ancak Rusya'da halka açık toplantılar (“veçeler”) düzenli olarak toplanmıyordu. Genellikle özel durumlarla ilgili olarak toplanıyorlardı; örneğin askerî başarısızlıklar, düşman hücumu, hükümetten memnuniyetsizlik vb. Diğer problemleri ise knez, дума üyeleriyle birlikte çözüyordu. Veçeler, Novgorod ve Pskov'da daha klasik şekil almıştı. Bu şehirlerde veçe idarî yönetime sahipti. Veçe, canişinleri ve minbaşları seçiyor, başpiskopos ve ordu komutanlarını atıyor, şehir planlama kararları alıyor, adli şikayetleri ele alıyor ve borçların ödenilmesine dair fermanlar hazırlıyordu.

⁴⁹ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 5, s. 143.

⁵⁰ V. L. Yanin, *Oçerki İstorii Srednevekovogo Novgoroda*, Yazıkı Slavyanskıh Kultur, Moskva, 2008, s. 309-318.

Tver udel (küçük) knezleri ve boyarları Moskova knezinin yanında yer almayı tercih ederken Mihail ise Litvanya'ya kaçtı.⁵¹

1483-1485 yılları arasında Pskov halkı arasındaki iç karışıklıkları kullanan III. İvan, Pskov'da hâkimiyetini güçlendirdi. 1489 yılında Vyatka toprakları ve 1510'da ise Pskov kesin olarak Moskova Knezliği ile birleştirilmiş oldu.

15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında Rusya'nın Litvanya'yla savaşlarından sonra Litvanya'nın Ryazan ile ortak bir sınırı yoktu. 1521'de Ryazan Knezliği de Moskova'ya ilhak edildi. Böylece Rusya'da siyasi parçalanmışlık büyük ölçüde ortadan kalkmış oldu. Rus topraklarının politik açıdan birleştirilmesinin tamamlanması Rusya'nın bağımsızlığını kazanmasına yol açtı.

Harita 4: Moskova Knezliği (XVI. Yüzyıl)

Kaynak: (Çevirimiçi,

https://ru.wikipedia.org/wiki/Великое_княжество_Московское, 29 Mayıs 2020)

Rus topraklarını tek bir devlette birleştirmeyi başaran III. İvan, 1485 yılında tüm Rusya'nın knezi unvanını kabul etti. 1497 yılındaysa Rusya devlet yönetiminin sembolü olan ve üzerinde çift başlı kartal bulunan resmî arma yaratıldı.⁵² Arma, Rusya'nın Ortodoks olduğunu simgeliyordu. Çift başlı kartalı ilk kullanan ise Bizans

⁵¹ *SSRİ Tarihi*, s. 205; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 115-118.

⁵² *İstoriya Rossii*, s. 65.

İmparatorluğuydu. Fakat 1453 yılında Türklerin İstanbul'u almasıyla bu armayı III. İvan sahiplenmiş oldu. Günümüzde de çoğu Ortodoks devlet bu armaları kullanmaya devam etmektedir.⁵³

Altın Orda Devleti'nin güçten düşmesi, Ahmet Han'ı Rusya'nın komşuları olan Livonya Konfederasyonu ve Litvanya Knezliği'nden yardım almak zorunda bıraktı. 1479 ve 1480 yıllarında Livonya Konfederasyonu büyük bir ordu topladı ve Pskov toprağına saldırdı. Litvanya knezi IV. Kazimir de Moskova üzerine saldırıya hazırlanıyordu. 1480'de Moskova Knezliği içerisinde III. İvan'ın kardeşleri Andrey ve Boris mülklerin paylaşılması talebiyle isyan ettiler ve IV. Kazimir'den yardım istediler. III. İvan kardeşleriyle müzakerelere başlayarak Kırım hanı Mengli Giray'ı Altın Orda ve Litvanya'ya karşı ittifakta yer almaya davet ediyordu.⁵⁴

1480 yılının sonbaharında Altın Orda hanı Ahmet Han, Moskova üzerine askerî harekâta başladı. Moskova Knezliği'nin ordusu Oka Nehri'ne geçişi kontrol altına aldı. Ancak Ahmed Han, Oka'nın akıntısının üst taraflarına giderek orada IV. Kazimir'in ordusuyla birleşmeyi umuyordu. III. İvan ordusunu Oka'nın kolu olan Ugra Nehri tarafına göndererek ordusunu olası kuşatmaya hazırlamak için Novgorod'a geldi. III. İvan kardeşleriyle barış yaparak Ugra Nehri'ne geri döndü. Ahmed Han'ın Ugra Nehri'ni geçme girişimleri ise başarısız oldu. Bu arada Litvanya ordusu tarafından ele geçirilen Rus topraklarında dış güçlerin egemenliğine karşı knez Belski ve diğerleri başta olmakla harekete başladılar. Bu yüzden IV. Kazimir Ahmet Han'a yardım edemedi. Boyarlardan bazıları III. İvan'a han ile barış yapsın veya kuzeye gitsin, diye ısrar ediyorlardı. Bu sırada ise Mengli Giray, IV. Kazimir'in topraklarına saldırıya geçti.

Ruslar tarafından aktif askeri operasyonlardan kaçınan ve ordusunun güçsüzlüğünü hisseden Ahmet Han, 1480 Kasım ayında aceleyle geriye: Altın Orda'ya döndü. Nogaylar, Sibiryâ hanıyla birlikte Ahmet Han'ı protesto ettiler ve Ahmet Han, Nogaylar tarafından Volga Nehri kıyısında öldürüldü. 16. yüzyılın başlarında ise Altın Orda Devleti yıkıldı.⁵⁵

Böylece 1480'de Rusya, Altın Orda Devleti'nin vassallığından tamamen kurtulmuş oldu. Altın Orda'nın yıkılışıyla Rus halkı, dış güçlerin istilasına karşı iki

⁵³ *Rusya Arması*, (Çevirimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya_armas%C4%B1, 22 Mayıs 2019; *İstoriya Rossii*, s. 65.

⁵⁴ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 113, 114.

⁵⁵ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 114, 115, 116.

yüzyıllık mücadeleyi sona erdirdi. Bu da ülkenin hem siyasi hem de ekonomik açıdan gelişmesine yol açtı.

1.2.3. Çarlık Rusya'sının Kuruluşu

16. yüzyılın ortalarında Rusya'da tek merkezden yönetim sistemi kuruldu. Bu sistemin kurulması için en belirleyici rolü, saray ve knezin toprakları oynamıştı. 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında memurlar arasında önemli değişiklikler yapıldı. Knezin evlatları olan eski knezler ve knezlerin neslinden gelenler Moskova knezine hizmet etmeye başladılar. Onlar ülkenin yönetimine katılıyor ve boyar dumasının yeni üst sınıfını oluşturarak Moskova'nın hizmetçi boyarlarına baskı yapıyor ve uzaklaştırıyorlardı. Büyük knezin döneminde *Boyar Duması* daimî meşveret organı gibi çalışıyordu. "Duma" terimi kaynaklarda ilk kez 1517 yılında kullanılmıştı.⁵⁶ Üst yönetim organı olan *Boyar Duması*, büyük knezle birlikte devletin dış ve iç sorunlarıyla ilgili önemli meseleleri çözüyordu. Boyarlar, Moskova'da ordu ve diğer yerlerde üst düzey pozisyonlara atanıyorlardı.

1497 yılında "Kanunname" hazırlandı. Bu "Kanunname" ile ilk defa tüm devlet için tek bir yargı ve idarî sistem kuruldu. "Kanunname"nin hazırlanmasında, knezliklerin yerel yasaları ve kararnameleleri kullanılmıştı. "Kanunname" tüm ülke için genel yasalar koyuyor ve vergileri kendi adlarına tahsil etme hakkına sahip olan boyarların gücünü sınırlandırıyor.⁵⁷

O dönemin önde gelen şahsiyetlerinden olan asil politika yazarı İvan Peresvetov, bir dizi değişiklik programı hazırlamıştı. Kendisi 1549 yılında önerilerini Çar'a sundu. Peresvetov, güçlü merkezî devlet taraftarıydı.⁵⁸ Ona göre Rusya'yı soylulara dayanan Çarın yönetmesi gerekiyordu. Bu soylular (savaşçılar) Rusya'nın daimî ordusunun temelini oluşturacaktı. *Eyanlar* (memurlar) kötü savaşçı ve hâkimlerdi. Çar, soylulara dayanarak boyarları itaat altında tutabilirdi. Fakat boyarlar kendisine itaatkâr olmazsa Çar, boyarlarla acımadan hesaplaşacaktı. Çar ülke yönetimine savaşçıları kökenlerine göre değil, yeteneklerine, hizmetlerine ve

⁵⁶ *SSRİ Tarihi*, s. 225.

⁵⁷ *SSRİ Tarihi*, s. 225.

⁵⁸ A. A. Zimin i A. L. Horoşkeviç, *Rossiya Vremeni İvana Groznogo*, M, 1982, s. 34.

sadakatlarına göre toplayacaktı. Peresvetov'un fikirleri Çar IV. İvan (1533-1584) tarafından 1550'lerde hayata geçirilen reformların temelini oluşturdu.

1547 yılında Moskova'da baş gösteren ayaklanmadan sonra boyarlar bir dizi önlemin uygulanmasında soylularla karşılıklı olarak anlaştilar ve toprak sahipleri ile uzlaşarak bazı hak ve imtiyazlarından vazgeçtiler. IV. İvan'ın hükümeti sadece boyarlardan oluşmuyor, aynı zamanda soyluları da kapsıyordu. Hükümette ayrıca metropolit (başpiskopos) Makari, Çarın eşinin akrabaları ve saray keşişi Silvestr de temsil ediliyordu. Bu şahıslar, Rusya tarihine *Seçilmiş Heyet* (İzbranniya Rada) adıyla dahil edilmiştir.

1547-1549 yılları arasında Boyar Duması'nın içeriği tasfiye edildi ve 1549 yılında üst sınıfların katıldığı toplantıda *Zemstvo* isimli meclis kuruldu. Çar, boyarları, piskoposları ve başkentin soylularını "Barış Meclisi" olarak adlandırılan mecliste toplayarak yaptığı konuşmada boyarları suçladı.⁵⁹ Sonradan Zemstvo meclislerine şehir nüfusunun temsilcileri de katılmaya başladı. Hükümet önemli meseleleri Zemstvo Meclisi'nin onayı ile çözüyordu. Zemstvo Meclisi'nde çoğunluğu soylular oluştursa da zengin şehirliler de meclise katılıyordu. Boyar Duması Zemstvo Meclisi'nde yer alsa da meclislerde belirleyici bir rol oynamıyordu. Zemstvo meclislerinin toplanması ile Rusya Devleti Monarşiye dönüştü.⁶⁰

1550'lerde merkezî yönetimin çatısı altında *Prikaz* (Bakanlık) Sistemi kuruldu. Prikazlarda diyakların (kâtiplerin) rolü arttı, hatta bazıları yüksek görevler üstlendiler. Bir yandan da yeni Prikazlar oluştu. Prikazların kurulması sonucu ülkede yönetimin merkezîleşmesi güçlendi.

Yerel yönetim sisteminde de değişiklikler yapıldı. 1550'lerde "guba" (yerel yönetim) reformu tamamlandı. *Geza'larda* "kötü adamlar" tarafından işlenen "soygun vakaları" ile ilgili olarak *canişinlerin* ve valilerin mevcut yetkileri sınırlandırıldı ve görevleri ellerinden alındı. Bu görevleri, boyarların evlatlarından seçilen "guba" liderleri yönetiyordu ve bu liderler Razboy Prikazı'na bağlıydılar.⁶¹

1550'lerin başında zemstvo reformu yapıldı.⁶² Bu reform adımıyla şehirlerde kendi çıkarları için vergi tahsilatı hakkına sahip olan boyarlar yargı ve vergi tahsilatı

⁵⁹ *SSRİ Tarihi*, s. 225.

⁶⁰ V. V. Şapoşnik, *İvan Groznyi: Perviy Russkiy Tsar*, SPB, 2006, s. 47.

⁶¹ *SSRİ Tarihi*, s. 226.

⁶² *İstoriya Rossii*, s. 79.

hakkından mahrum edildiler. Bu görevi “en çok sevilen liderler” ve zengin şehirliler, kara toplumdan (aşağı sınıftan) seçilmiş töycü⁶³ toplayan köylüler yürütmeye başladılar. Töycü toplayan köylüler bir nevi polis görevi yapıyorlardı. *Çetvert* denilen özel Prikazlar, zemstvo yönetim organlarının faaliyetlerini kontrol ediyorlardı. Zemstvo reformu genellikle kuzeyin daha alt tabakada yaşayan halk kesimleri arasında gerçekleştirildi. 1549 yılında boyar çocukları çıkarları için vergi toplama hakkına sahip olan boyarların mahkemesinden çıkarıldı ve prikazların sorumluluğuna dahil edildi. Sınır bölgelerinde *canişinler* ve valiler konumlarını muhafaza etseler de yetkileri ciddi şekilde kısıtlandı ve askerî meselelerde voyvodalar söz sahibi haline getirildi. Zamanla voyvodalar her yerde *canişinlerin* ve valilerin yerini aldılar.

1550 yılında “Yeni Kanunname” hazırlandı. Bu kanunnameye göre yerel üst yönetimin temsilcileri *canişin mahkemesine* katılmaya davet ediliyorlardı. “Kanunname” mahkemede yetkilerin kötüye kullanılması için cezalar koyuyor ve feodal hâkimlere karşı çıkanları ölüme mahkûm ediyordu.⁶⁴

Hayata geçirilen reformlar arasında askerî değişiklikler önemli bir rol oynamıştır. Orduda voyvodalar hakkında geçerli tutulan 1550 yılına ait talimat, voyvodaların tek başına liderliğini onaylıyor ve savaş zamanı voyvodaların yetkilerini artırarak savaş zamanlarında boyarların kalıtsal olarak devlet görevlerini üstlenmesini sınırlandırıyordu. Bu reformlar orduda feodal dağınıklık geleneğinin ortadan kalkmasına yardımcı oldu. Ordu komutanlığında soyluların rolü arttı. 1550 yılında 1000 kişilik hizmetçi Moskova yakınlarında yerleştirildi. Bu hizmetçiler daha sonra başkent soylularını oluşturdular. Bunlar hükümet tarafından hem askerî amaçlar hem de Çarın korunması ve çeşitli görevler için getiriliyorlardı. Bu dönemde Rusya’da daimî yaya ordusunun da temeli atıldı. 16. yüzyılın başlarında kurulan tüfekçi grupları, bu ordunun esasını oluşturuyordu. 1550 yılında töycü vermeyenlerden serbest şekilde ücretli olarak tüfekçiler toplandı ve bu tüfekçiler “strelets” olarak adlandırılmaya başlandı. 3000 strelets Çarın koruma heyetini oluşturuyordu. Devlet bunları hem ateşli hem de diğer silahlarla donattı. Streletsler devletten maaş ve üniforma alarak orduda daimî olarak görev yapıyorlardı. Boş

⁶³ Feodal hâkimlerin yararına, köylülerden yıllık olarak toplanan vergidir. Töycü, gıda veya nakit şeklinde ödeniyordu. Şöyle ki töycü ödeyen köylü çalışma gününü istediği gibi kullanabilirdi. Orta Çağ’da töycü, Doğu ülkelerinin çoğunda devlet vergisi şeklinde olup ve önemli vergi olarak kabul edilmiştir.

⁶⁴ Şapoşnik, *İvan Grozny*, s. 73.

zamanlarında ticaret ve diğer işlerle uğraşabiliyorlardı. Orduda topçu heyeti güçlendirildi, Rus ve yabancı istihkâmcılar (askerî mühendisler) orduya alındı. Rus ordusunda ücretli olarak istihdam edilen Don, Yayık, Volga, Zaporog Kazakları; sınır şehirlerindeyse şehir Kazakları görev yapıyordu. Köy ve şehrin töycü ödeyen nüfusu askerî görevini yapmak zorundaydı. 16. yüzyılın sonlarında Rusya'nın silahlı birliklerinin sayısı 100.000'in üzerinde idi.

1556 yılında askerlik mükellefiyetleri hakkında Kanunname hazırlandı. Bu Kanunname'ye göre feodal hâkimler askerî görevlerini yerine getirmekte zorunluydular. Her 150 desyatin⁶⁵ topraktan feodal hâkimin payına bir atlı silahlı asker vermek düşüyordu. Feodal hâkimler hizmetlerine göre özellikle de savaş zamanlarında hazineden düzenli olarak maaş alıyorlardı.⁶⁶

IV. İvan'ın askerî reformları, devletin silahlı birliklerini ve Çar hâkimiyetini güçlendirdi. Rusya'nın aktif bir dış politika izlemesine olanak sağladı.

⁶⁵ Desyatin 1093 hektara denk gelen ölçü birimidir.

⁶⁶ *İstoriya Rossii*, s. 80.

2. BÖLÜM

KAFKASYA'DA RUS YAYILMACILIĞININ HAZIRLIK DÖNEMİ (16-17. YÜZYILLAR)

2.1. RUS YÖNETİMİNİN KAFKAS HALKLARIYLA İLİŞKİLERİ

Rusya, Altın Orda Devleti'nin işgalinden kurtulduktan ve merkezîleşmesini tamamladıktan sonra komşu halklar ve devletlerle ekonomik ve politik ilişkiler başlattı. Dağınık durumda olan halkları boyun eğdirerek yeni toprakların işgali için sefere çıktı. 1480'deki "Ugra Görüşmesi"nden sonra Altın Orda Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen Ruslar, Kafkas halklarıyla ekonomik ve ticarî ilişkiler kurmaya çalıştı. Derbent, Rus tüccarlarının en çok ticaret yaptığı Kafkasya şehirlerinden biriydi. Rus tüccarlarının Derbent'e geliş tarihi 1404 olarak kabul edilmektedir.¹ Ruslar, Kafkasya'nın kuzeydoğusuyla ticarî ilişkilerini Volga-Hazar suyu ve "Kafkasya Yolu" denilen karayoluyla gerçekleştiriyordu.

Aynı zamanda Rusya ile Kafkasya halkları arasında siyasi ilişkiler de kuruluyordu. 14. yüzyılın ortalarında Altın Orda hâkimiyetine bağlı olarak Kafkasya halkları ile Moskova Knezliği arasında kesilen ilişkiler, 15. yüzyılın ortalarından itibaren yeniden canlanmaya başlamıştır. 1465 yılında Şirvanşah Ferruh Yasar, yakın adamlarından olan Hasan Bey'i III. İvan'ın sarayına elçi olarak gönderdi. Daha sonra Akkoyunlu Devleti'nin elçisi de Moskova'ya gönderildi.² 1466 yılındaysa III. İvan, Vasiliy Panin'in önderliğiyle Şirvanşahlar sarayına elçi heyeti göndermişti. Elçi heyetine 6 Rus tüccarı da dahildi ve onların arasında Tver tüccarı Afanasi Nikitin de vardı.³ Marco Rosso'nun önderliğiyle bir başka Rus elçi heyeti de Tebriz'deki Akkoyunlu Sarayı'na gönderilmişti.

Genel olarak Kafkasya halkları Rusya'yla normal ekonomik ve ticarî ilişkilerin sürdürülmesine olumlu yaklaşıyorlardı. 1494'te ticarî ilişkileri genişletmek için Şirvan'dan Moskova'ya yeni bir elçilik gönderildi.⁴ Hazar-Volga ticaret yolu, Rusya sayesinde Batı Avrupa ile ticaret yapmaya müsaitti. Çünkü Osmanlı

¹ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 273.

² *Azerbaycan Tarihi. Uzag keçmişden 1870-ci İle Geder*, s. 467.

³ *Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina v 1466-1472 gg*, M-L, 1958, s. 53, 72.

⁴ N. A. Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze v XVI-XIX Vekah*, Moskva, 1958, s. 10.

Devleti'nden geçen kervan yolları ve Basra Körfezi boyunca deniz yoluyla Avrupa'ya mal nakliyesi çok pahalıydı. Örneğin Batı Avrupa'ya Hürmüz Limanı'ndan okyanusla 8-10 ay zarfında, Halep'ten Akdeniz yoluyla 2-3 ay içerisinde ulaşmak mümkündü. Safevi kumaşı Kutaisi'den Karadeniz ve Balkanlardan geçen yollarla Lehistan (Polonya), Fransa ve İtalya şehirlerine 10-20 gün içerisinde gönderilebiliyordu. Ayrıca bu yolla Avrupa'ya gönderilen kumaş, Halep üzerinden gönderilen kumaştan 2 kat daha ucuza geliyordu. Çünkü Doğu ile Avrupa arasındaki ticareti elinde tutan Osmanlı Devleti'nde yüksek gümrük vergileri talep ediliyordu ki, bu da tüm bölge halklarının olduğu kadar Kafkasya nüfusunun da ekonomik durumunu olumsuz etkiliyordu.⁵

Bu sırada Rusya'nın Gürcistan (İberya) ile ilişkileri yeniden kuruldu. 1492 yılına ait Rus kaynaklarına göre İberya toprağı olan Kaheti'den Çar Aleksandr tarafından Murat adında elçi Moskova'ya gönderilmişti. Elçinin getirdiğı mektup, 15. yüzyılda Moskova Knezliği'nin Kafkasya'yla diplomatik ilişkileri tarihinde en eski belgelerden biri gibi kabul ediliyordu.⁶

2.2. IV. İVAN DÖNEMİ YAYILMACILIK TEŞEBBÜSLERİ

2.2.1. Hanlıkların Tasfiyesi

1550'lerde Rusya'da yapılan reformlar devleti çok güçlendirdi ve bu da yeni işgalci planların gerçekleştirilebilmesine imkân sağladı. O zamanlar zengin ve verimli Volga bölgesinin işgali, Rus işgal planlarının önemli bir parçasıydı. Volgaboyu'nun ele geçirilmesi hem ekonomik hem de stratejik bir hedefti. Gelecekte bu bölgeler Kafkasya, Batı Türkistan ve Sibirya'nın işgalinde Rusya için bir destek noktası rolünü oynayabilirdi.

Çar IV. İvan'ın döneminde Ruslar, ticarî ilişkileri bahane ederek Kazan Hanlığı'nın iç işlerine müdahale ediyordu. Nitekim 1549-1551 yılları arasında Rus silahlı grupları sık sık bu hanlığın sınırlarını geçerek topraklarına baskınlar yapmışlardı. İç durumu gergin olan Kazan Hanlığı, Rusların saldırılarına karşı koymakta yetersiz kalıyordu. Hanlığın Ruslarla ilişkisinde iki grup vardı: Birinci grup bağımsızlıklarının korunmasını ve Ruslara karşı direnişini tercih ederken diğer

⁵ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 327.

⁶ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 10, 11.

grup Rusya yanlısı politikalara daha olumlu yaklaşıyordu. Bundan yararlanan IV. İvan, Kazan Hanlığı'na saldırarak Kazan hanı Safa Giray'ı tahtından indirmiş ve yerine Rusya'nın adamı olan Şah Ali'yi oturtmuştu. 1551 yılında Kazan Hanlığı'na yapılacak saldırı için hazırlıklar sürerken Ruslar tarafından Kazan şehrine 30 kilometre mesafede Sviyaga Nehri kıyısında Sviyajsk kalesi inşa edildi.⁷ Bu kalenin yapılması sonucunda Kazan Hanlığı'na ait sınır boylarındaki topraklar ve kuzeydoğunun dağlık bölgeleri Rusların eline geçti.

1552 Haziran'ında Ruslar 150 binlik askerî güç ve 150 topu olan bir orduyla Kazan Hanlığı'na saldırdı.⁸ Osmanlı hükümdarı Kanuni Sultan Süleyman, Kırım Hanı I. Devlet Giray'ı Kazan Hanlığı'na yardım için gönderse de Devlet Giray Ruslara yenildi ve geri çekilmek zorunda kaldı. 1552 Ağustos'unda Sviyajsk Kalesi'nde toplanan Rus ordusu aynı ayın sonunda Kazan'ı kuşattı. Kazan hanı Yadigâr, Rusların teslim talebini reddetti.⁹ Kazan'ın savunması Ekim'in başlarına kadar devam etti. Ancak 2 Ekim'de Ruslar yer altı kanalları açmak suretiyle Kazan'ın kale duvarlarını yıktılar ve şehre girdiler. Şehri savunan askerlerin inatçı direnişine rağmen Ruslar şehri ele geçirdi ve 3 gün boyunca yağmaladılar. Yakalanan Yadigâr Han, Moskova'ya götürüldü ve orada Simeon Kasimoviç adıyla Ortodoksluğu kabullendi. Ardından Zvenigorod şehrinin yönetimi kendisine devredildi. Kazan Hanlığı'nın işgaliyle Rusya için Ural, Sibirya, Batı Türkistan ve Kafkasya yolu açılmış oldu. 1552'de Kazan Hanlığı'nda feodal hâkim Hüseyin Sait'in önderliğinde Kazan'a 70 kilometre mesafedeki Meşe kasabasında Ruslara karşı ayaklanma başladıysa da bu ayaklanma Ruslar tarafından vahşice bastırıldı. Kazan mirzaları (prensleri) pozisyonlarını teslim etmek istemiyordu. Bu nedenle mirzaların liderliğinde Ruslara karşı başlatılan halk direnişi 1557'ye kadar sürdü.

Rusya'nın işgal planlarının bir sonraki kurbanı Astrahan Hanlığı oldu. Rusya şimdiye kadarki işgallerini esas olarak kuzeydoğu istikametinde gerçekleştiriyor ve Ruslar güney istikametinde ilerleyemiyordu. Çünkü Volga boyunca bulunan hanlıklar onların yolunu kesiyordu. Ancak Kazan Hanlığı'nın işgali ile bu istikametteki güçler zayıflamış ve Astrahan Hanlığı'na da yollar açılmıştı.¹⁰ Astrahan Hanlığı, Kazan Hanlığı'yla kıyaslandığında daha güçsüzdü. Ancak yerleştiği konum

⁷ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 6, s. 130.

⁸ *İstoriya Rossii*, s. 94.

⁹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 154.

¹⁰ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 6, s. 173.

ve Doğu ülkeleriyle kurduğu ticarî ilişkiler o dönemin uluslararası ilişkilerinde ona özel bir önem kazandırıyor. 16. yüzyılın başlarında Osmanlı ve Rusya'nın Astrahan Hanlığı'na ilgisi arttı. 1523 yılında da Kırım Hanı Muhammed Giray Astrahan Hanlığı'nı ele geçirmeye çalıştı.¹¹ 1532 yılına gelindiğinde Astrahan, Çerkesler tarafından ele geçirildi. 1538'de ise Nogaylar Astrahan tahtına kendi adamlarını oturtmayı başardılar.

Rusya Astrahan Hanlığı'yla daha 15. yüzyılın sonlarından ekonomik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Ruslar bir yandan da Kırım Hanlığı'na karşı mücadelesinde Astrahan Hanlığı'na yardım ediyorlardı. Bazı Astrahan prensleri zamanında Rusya'da görev yapmışlardı. Rusya 1540'lardan itibaren Nogay beyleri aracılığıyla Astrahan Hanlığı'nın iç işlerine müdahale ediyordu. 1551 yılında Astrahan hanı Yamgursay, başlarda Rusya'nın vassallığını kabul ettiyse de daha sonra Rusya'dan yüz çevirdi, Kırım Hanlığı ve Nogay mirzası Yusuf ile yakınlaştı. Bunu bahane eden Rusya Çarı IV. İvan 1554'te Astrahan Hanlığı'na ilk saldırısını yaptı ve Nogayların yardımıyla Astrahan hanı Yamgursay'ın iktidarını yıktı. Yamgursay'ın yerine de Rusya'ya bağlı olan Derviş Ali Han'ı iktidara getirdi.¹² Başlangıçta Rusya'nın vassallığını kabul eden Derviş Ali Han bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin, Kırım Hanlığı'nın ve bazı Nogay beylerinin yardımına güvenerek bağımsız bir politika izlemeye başladı. Bu nedenle IV. İvan 1556'da saldırıya geçerek Astrahan'ı ele geçirdi ve hanlığın bağımsızlığına son verdi.¹³

Kazan ve Astrahan hanlıklarının işgaliyle Rusya'nın güneydoğu sınırlarının güvenliği sağlandı ve Doğu ülkeleriyle doğrudan ticarî, siyasi ve kültürel ilişkiler kuruldu.

16. yüzyılın ortasından itibaren Nogay Ordası'nın toprakları da işgal edildi ve Başkurdistan'ın işgali için elverişli koşullar ortaya çıktı. 1557'de IV. İvan Başkurdistan'ın da işgalini gerçekleştirdi ve Rus köylüleri bu topraklara taşındı. Başkurdistan'ın merkezinde Ufa şehrinin temeli atıldı. Yine 1557'de Adigelerin toprakları Rusya'ya birleştirildi.¹⁴

¹¹ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 244.

¹² Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 245.

¹³ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 154.

¹⁴ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 244, 245.

Rus yönetimi Kafkasya'yı vassal hale getirmek için bazen "evlilik diplomasisi" de kullanıyordu. 1560 yılında Rus Çarı İvan Vasilyeviç (IV. İvan Groznyi),¹⁵ karısı Anastasia Zaharina'nın ölümünden sonra evlilik için Çerkes knezlerine elçi gönderdi. İvan Groznyi'nin seçimi ise Kabardey knezi Temruk İdaroviç'in küçük kızı Kuçeney oldu. 15 Haziran 1561'de Kuçeney, çarın elçilerinin ve Kabardey *eyanlarının* (memurlarının) rehberliğiyle Moskova'ya getirildi. Burada Kuçeney Hristiyan dinini (Ortodoksluğu) kabul ederek Maria adını aldı. 21 Ağustos 1561'de Korkunç İvan Maria ile evlendi. Bundan sonra Rusya ile Kabardey arasındaki ilişkiler gelişti.

Rusya bazı durumlarda diğer knezlere karşı mücadelede Kabardey'e askerî yardımda bulunuyor ve aynı zamanda Kabardey'in sınır bölgelerini korumak için burada kaleler inşa ediyordu. Örneğin 1563 yılında voyvoda G. S. Pleşşeyev'in önderliğinde strelets heyeti, 1566 yılında ise knezler İ. Daşkov ve M. Rjevskiy'in komutasındaki Rus askerî heyeti Temruk İdaroviç'in yardımına gönderilmişti. Temruk'un düşmanları ona ve onun hamisi olan Ruslara karşı büyük bir ittifak kurmuş olmalarına rağmen Ruslar tarafından yenilmekten kurtulamadılar.¹⁶ 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Rusya genel olarak Volgaboyu ve Kuzey Kafkasya topraklarının bir kısmını istila etmeyi başarmış bulunuyordu.

2.2.2. Osmanlı-Rus Yüzleşmesi

Rusların Volgaboyu hanlıklarının topraklarını ele geçirmesi bu topraklardaki yönetimleri devirmesi ve Kuzey Kafkasya sınırlarına yakınlaşması, Rusya'nın bu bölgeye olan ilgisini daha da arttırdı. Bu ilgi birçok faktöre bağlıydı. Birincisi Rusya güneydoğu sınırlarının güvenliğini sağlamaya çalışıyordu. İkincisi Kuzey Kafkasya'dan ekonomik ve politik öneme sahip olan bir dizi askerî-stratejik ve ticarî yollar geçiyordu. Her şeyden önce Hazar Denizi'nin batı kıyıları boyunca eski Volga-Astrahan-Şirvan kara yolu geçiyordu ki, bu yol Doğu Avrupa ile birlikte Rusya'yı da Yakın ve Orta Doğu ülkeleriyle birbirine bağlıyordu. Üstelik Volga-Hazar su yolu da aynı güzergâh üzerinden geçiyordu. Volga-Hazar su yolu ile

¹⁵ Groznyi korkunç, acımasız anlamındadır. IV. İvan'ın lakabı olmuştur. Bu lakabı almasının sebebi ise dil, din, ırk demeden herkese ağır işkenceler etmesi ve toplu bir şekilde insanları öldürmesidir.

¹⁶ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 245, 246.

doğrudan bağlı olan ve Hazar Denizi'ni Azak ve Karadeniz ile birleştiren ana yol da buradan geçiyordu. Bu, Kuzey Kafkasya kara yolu idi ve Temrük-Pyatigorsk-Elhotovo-Terek-Derbent hattı boyunca ilerliyordu. Yolun son kısmı Dağıstan-Şirvan ve Volga-Astrahan hatları ile birleşiyordu. 16-17. yüzyıllarda Osmanlı-Safevi savaşları sırasında Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın ordusu defalarca bu yoldan hareket etmişlerdi. Bu yüzden aynı yola kaynaklarda çoğu zaman "Osmanlı yolu" deniyordu.¹⁷ Bu yoldan Ön Kafkasya'nın¹⁸ orta kısmına 3 yol ayrılıyordu: Birincisi Terek Vadisi boyunca Kuzey Osetya'dan geçerek Kartli Çarlığı'na; ikinci yol İnguşların topraklarından geçerek Assı Nehri'nin yukarı kısmı boyunca Kartli ve Kaheti'ye; üçüncü yol ise Argun Nehri boyunca Çeçen topraklarından, Alazan Vadisi ve Tuşetya'dan geçerek Kaheti Çarlığı'na ulaşıyordu. Kafkasya çevresinde uluslararası ilişkilerin yoğunlaştığı bir zamanda Kuzey Kafkasya'dan geçen yolların önemi de artmıştır. Bu nedenle Rusya, bu yollar üzerinde kontrol sağlamaya çalışıyordu. Ancak bu, 17. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşecekti. Bu istikamette Kuzey Kafkasya'da Rusya tarafından inşa edilecek olan kaleler (önce Terek Nehri'nin deltasında yapılan Terek Kasabası) ve Terek-Greben Kazakları önemli bir rol oynayacaktı.

Adigelerin Rusya'ya yakınlaşmasından memnun olmayan Kırım hanı 1553-1554'te Kuzey Kafkasya'ya büyük bir askerî saldırı düzenledi ve büyük ganimetle geri döndü. 1555'te Kırım Hanlığı'nın Çerkeslere karşı bir sonraki askerî saldırısı sırasında Ruslar, boyar İ. V. Şeremetyev'in komutası altında Kırım Türklerine karşı 13 bin asker gönderdi.¹⁹ Bu saldırının önlenememesine rağmen 1556 yılında Kırım Türklerinin Çerkesler üzerine yeni saldırısı Rusların İslam-Kermen yakınında mukavemeti nedeniyle gerçekleşmedi. Bundan ilham alan Çerkesler, 1556 yılında Taman Yarımadası istikametinden Temrük ve Taman kalelerini Osmanlılar'dan geri alabilmişlerdi.

Rusya'nın 16. yüzyılda Kuzey Kafkasya'ya yönelik planları Osmanlı ve Safevi Devleti'nin çıkarlarına aykırıydı. Daha çok Rusya ile Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın arasında ciddi çatışmalar yaşanıyordu. 1555 yılında Osmanlı ile Safeviler arasında Amasya Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla uzun süre devam

¹⁷ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 316.

¹⁸ Ön Kafkasya Transkafkasya, Kafkasya'nın arka kesimleri, şimdiki Dağıstan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgelerini içermektedir.

¹⁹ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 317.

eden savaş sona ermişti. 1558 yılında ise Rusya ile Livonya Konfederasyonu arasında savaşın başlaması Rusların Kafkasya politikasında bir süre geri adım atmasına neden olmuştu. Bu dönemde Kafkasya'nın kuzeybatı kısmı Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın etkisi altına girmişti.

1560-1561 yıllarında Rus ordusu Kabardeyle birlikte Kırım Hanlığı'na karşı bir dizi başarılı askerî operasyonlar gerçekleştirdi.²⁰

1566'da Rusya'nın Sunca Nehri'nin Terek Nehri'ne bağlandığı yerde kale inşası Osmanlı'yla ilişkilerin kötüleşmesine ve 1569 yılında Osmanlı-Rus savaşının başlamasına neden oldu.²¹ Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın ordusu Astrahan'a saldırdı. Ancak bu saldırı başarısızlıkla neticelendi.²² Ruslar tarafından yenilen Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın ordusu Azak'a geri dönmek zorunda kaldı. Bu sırada Kırım Hanı'nın vârisi Adil Giray, ordusuyla Kabardey'e dahil oldu. Burada knez Temruk'un askerî güçleriyle yapılan savaşta Kırım Hanlığı'nın ordusu yenildi ve geri dönmek zorunda kaldı. Bu savaşta avantaj kazanan Osmanlı Devleti Astrahan'ı ele geçirememiş olsa da Rusların Kabardey'deki önemli bir stratejik noktası olan Terek Kalesi'ni yok etmeyi başarmıştı.²³

1570'in baharında Kırım hanı tekrar Kabardey'e saldırdı. 1571 yılındaysa Kırım Hanlığı'nın ordusu Moskova'ya hücum ederek şehri ele geçirdi ve yaktı. Kırım Hanı, Korkunç İvan'dan Kazan ve Astrahan'ı kendisine vermesini ve Terek Kalesi'ni yıkmasını istedi. Bir yandan Livonya savaşında yenilen, diğer yandansa Osmanlı'yla ilişkileri bozmak istemeyen Rusya, Terek Kalesi'nin yıkılmasını, Rusların Astrahan'dan çıkarılmasını ve Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya'dan serbestçe geçmesini kabul etti.

1578'de Osmanlılarla Safeviler arasında yeni bir savaşın başlamasıyla Osmanlı Devleti, Kuzey Kafkasya'da nüfuzunu yeniden arttırdı. Osmanlıların Güney Dağıstan ve Ön Kafkasya'daki başarısı Kuzey Kafkasya için bir tehlike oluşturuyordu. 1584 yılında Osmanlılar Kuzey Kafkasya'yı tekrar hâkimiyet altına

²⁰ Z. A. Halaev, *Etnopoliteçeskaya i Kulturno-Religioznaya İstoriya Dagestanoyazıçnıh Narodov Alazanskoy Dolini v XVI-XVIII vv*, Mahaçkala, 2012, s. 58.

²¹ Stanford j. Shaw, *History of the Ottoman and Modern Turkey*, Vol. I, Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808, Cambridge: Cambridge University Press, 1976, p. 177.

²² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 160.

²³ P. A. Sadikov, "Pohod Tatar i Turok Astrahan v 1569 g", *İstoriçeskiye Zapiski*, T. 22, M, 1947, s. 136.

almaya karar verdi. Ancak 1583'te Livonya savaşının sona ermesinden sonra Rusya'nın yeniden güçlenmesi ve Safevi Devleti ile müzakereler yapması, Osmanlı'nın bu planı uygulamasına fırsat vermedi. Buna rağmen 1578-1590 döneminde Osmanlı-Safevi savaşlarının galibi olan Osmanlılar, 1590 İstanbul Barışına göre Derbent'te askerî garnizon bulundurma hakkı kazandı ve Dağıstan'ı hâkimiyetleri altına aldılar. Bu gelişme Osmanlılara bir süreliğine Kafkasya işlerine yakından müdahale etme fırsatı verdi.²⁴ Öte yandan Osmanlılar ekonomik ve stratejik öneme sahip olan Derbent'i her ne pahasına olursa olsun elde tutmaya çalışıyorlardı. Ancak 1578-1590 yıllarındaki savaş Osmanlı Devleti için olumsuz sonuçlar da doğurdu: Gerçekleştirilen askerî operasyonlar ve ordunun seferberliği nedeniyle harcamalar arttı ve bu da hazinenin boşaltılmasına yol açtı.²⁵

1591 yılında Rusya tekrardan Sunca Nehri'nin kıyısında, önceleri Terek Kalesi'nin bulunduğu noktada yeni bir kale inşa etti ve bu adım Kırım hanı tarafında rahatsızlığa yol açtı. Nitekim Kırım hanının 1591-1592 yıllarında Rusya'ya karşı askerî harekât başlattığı görüldü.²⁶

Bu dönemde Kuzey Kafkasya'da gerginliğin başlıca nedenlerinden biri, topraklarını genişletmeye çalışan Kabardey knezleriyle onların bu isteklerine karşı çıkan ve komşu halkların toprağının Kabardeyler tarafından işgalini önleyen Dağıstan şanhalları arasındaki mücadeleydi.

17. yüzyılda Osmanlı Devleti, Kafkasya'nın batı kesiminde ve Kabardey'de tutunmaya çalışıyordu. Osmanlı sultanı ve onun müttefiki Kırım hanı, Rusların Kuzey Kafkasya'yı işgaline karşı savaşmaya kararlıydı. 1660-1670'lerde Rusların Kabardey knezlerini kendi taraflarına çekme girişimleri başarısız oldu. Yerel beyler Rus çarınının Kırım hanına karşı savaşa bin kişilik bir orduyla katılma ve Osmanlı Devleti'ne haraç ödemeyi durdurma tekliflerini uygulamadılar.²⁷

2.2.3. İran-Rus Mücadelesi

²⁴ Halaev, *Etnopoliteçeskaya i Kulturno-Religioznaya İstoriya Dagestanoyazıcnih*, s. 58.

²⁵ Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 1. Baskı, İzmir, 1995, s. 189.

²⁶ Belokurov, *Snoşeniya Rossi s Kavkazom*, Vıp. 1, s. 291.

²⁷ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 325.

Rusya'nın 16. yüzyılda Kuzey Kafkasya istikametinde uygulamak istediği planları Safevi Devleti'ni de rahatsız ediyordu. Safevi Devleti Dağıstan'ı ele geçirmeye, Volga-Astrahan karayoluna ulaşmaya, Hazar Denizi'nde egemenliği elde etmeye ve Osmanlı Devleti'ni Buhara Hanlığı ve Orta Asya'nın diğer devletleriyle ilişki kurma teşebbüslerini engellemeye çalışıyordu. Gerçi Osmanlı Devleti ile Rusya'nın arasındaki ilişkiler gerildiği zamanlarda Safevilerin Ruslarla olan ilişkileri olumlu yönde gelişmekte; birçok durumda da bu ilişkiler karşılıklı suçlamalarla kötüleşmekteydi.

17. yüzyılın başlarında Ruslarla birlikte Safevi Devleti de Dağıstan'ı ele geçirmeye çalışıyordu. Safevi Devleti'nin bu yöndeki politikasının temelini Dağıstan'ın tamamen fethedilmesi oluşturuyordu. Bunun dışında, Safevi şahları bölgeyi askerî istihkâm haline getirmeye çalışıyorlardı. Zira buradan Astrahan ve Kuzey Kafkasya'ya saldırmak ve bu toprakları ele geçirmek kolay olurdu.²⁸

17. yüzyılın başında uluslararası gelişmeler Safevi Devleti'nin başarılı askerî operasyonlar gerçekleştirmesine elverişli bir zemin hazırlıyordu.²⁹ 1603'te Osmanlı Devleti ile yeni bir savaş başlatan Şah I. Abbas kısa sürede Osmanlıların 16. yüzyılda Doğu'da ele geçirdikleri toprakların bir kısmını geri alabilmişti. Aslında Şah Abbas Osmanlı Devleti'ne karşı büyük bir koalisyon oluşturmayı düşünüyordu. Ancak onun çağrısına sadece Rusya olumlu cevap verdi. Rusya Safevileri kullanarak Kafkasya'da aktif şekilde politika yürüten Osmanlı Devleti'ni ve onun vassalı olan Kırım Hanlığı'nı güçten düşürmeye çalışıyordu. Bu yüzden Rusya 17. yüzyılın başlarında Safevilerin Kafkasya'da uyguladığı askerî operasyonlara karşılık vermedi.

1607'de Şah I. Abbas neredeyse mukavemetsiz bir şekilde Derbend'i ele geçirdi. Şah I. Abbas, Derbent yetkililerini hediyelerle ödüllendirdi ve şehri tüm vergilerden muaf tuttu. Derbend'i ele geçirmekle Safeviler, ticaret kervanlarının takip ettiği ve Güney Kafkasya'dan Kuzey Kafkasya ve Rusya'ya giden yolu kontrol etmeyi başardı. Derbend'in ele geçirilmesinin ardından Safeviler, burada surlar inşa ettiler ve şehri, her biri koruyucu sisteme sahip olan 3 parçaya ayırdılar. Ayrıca şehirde Safevi Devleti'nin idari sistemine uygun olarak idarî reform yapıldı.³⁰

²⁸ A. A. Novoselskiy, *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka*, M-L, 1948, s. 88.

²⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 1, TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. 64.

³⁰ M. S. K. Umahanov, *Vzaimootnoşrniya Feodalnih Vladeniy i Osvoboditelnaya Borba Narodov Dagestana v XVII Veke*, Mahaçkala, 1973, s. 153.

Tüm bu önlemlere rağmen Safevilerle Dağıstan halkı arasında da çatışmalar yaşanıyordu. Bu çatışmaların ilki 1607-1608'de meydana geldi. Çatışmaya bahane olarak Şirvan'a yönetici olarak atanan Şah I. Abbas'ın damadı Zülfügar Han'ın henüz Osmanlı egemenliği döneminde Şabran'a yerleşen Tabasaranlıları buradan göçürmesi gösterilmişti. Safeviler orada kale inşa etmeyi ve askerî garnizonlarını kaleye yerleştirerek Derbent-Şabran-Şamahı ticaret yolunun kontrolünü ele almayı planlamıştı. 1610-1611'de Zülfügar Han ile Tabasaranlılar arasında yeni bir çatışma meydana geldi. Bu çatışma sırasında her iki taraf da sayısız kayıp verdi. Özellikle bu savaştan sonra Dağıstan halkıyla Safeviler arasındaki ilişkiler gerildi.³¹

1612-1613'de Şirvan hâkimi Yusuf Han'ın önderliğinde Safevi ordusunun Akuşa-Dargo'ya bir sonraki askerî saldırısı gerçekleşti. Bu haberi alan diğer Dağıstan halkları Darginlerin yardımına geldi. Askerî çatışma sırasında Safeviler iki bin kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı.³² Ancak bununla birlikte Safevi şahı Abbas, Terek Şamhallığı'nı da devletine dahil etmeyi planlıyordu. Buna bahane olarak Terekliilerin Kaheti çarı Teymuraz'a karşı savaşa katılmayı reddetmeleri gösterilmişti. Şah I. Abbas'ın emriyle Şamhal Giray askerî birlik toplamalı ve Gürcistan'a göndermeli idi.

Şah I. Abbas Kumukları itaat ettirmek için farklı yollar arıyordu. Bu isteğini gerçekleştirmek için çeşitli planlar hazırlamıştı. Bu planlardan birinde Safevi askerî birliklerinin Gürcistan üzerinden Daryal Geçidi yoluyla Osetya ve Kabardey'e, buradan ise Kafkasya'nın kuzeybatısına gönderilmesi kastediliyordu.³³

1610-1613 yılları arasında Rusya'da kargaşa ve dış müdahalelerin yaşandığı bir dönemde elverişli koşullardan yararlanan Şah I. Abbas Astrahan'ı ele geçirmeye teşebbüs etti. Safevi birliklerinin bu yöndeki esas askerî istihkâmı Dağıstan bölgesiydi. Safeviler Dağıstan'ın batısını ele geçirse de Kafkasya'nın içlerine daha fazla giremedi, Osetya ve Kabardey'i ele geçiremediler. Alagir Vadisi'nde Çmi-Kani-Kartsa yolu üzerinde Osetler tarafından ilerleyişleri önlendi.³⁴ Safevi birliklerinin Kuzey Kafkasya'da askerî operasyonları devam ettirememesinin birçok nedeni vardı. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

³¹ Umahanov, *Vzaimootnoşrniya Feodalnih Vladeniy i Osvoboditelnaya Borba.*, s. 153.

³² A. O. Murtazaev, *Kaytag v VIII-Pervoy Polovine XIX v. (Issledovanie Politiçeskoj İstorii i Roli v Sisteme Politiçeskih Struktur Severo-Vostoçnogo Kavkaza)*, Mahaçkala, 2015, s. 153.

³³ Belokurov, *Snoşeniya Rossii s Kavkazom*, Vıp. 1, s. 540, 541.

³⁴ D. S. Kidiriyazov, "Severnıy Kavkaz v Politike Rossii. İrana i Turtsiı v Pervoy Treti XVII Veka", *İstorıya, Arheologiya i Etnografıya Kavkaza*, T. 14, N-1, 2018, s. 17.

- Kumukya halkının Safevi ordusuna karşı savaşmaya hazır olduklarını ilan etmesi;
- Kuzey Dağıstan'a yapılan askerî saldırı sırasında manevra yapma çabalarının başarısızlığı;
- Rus hükümetinin hoşnutsuzluğu ve resmi protestoları. (1614'te Safevi ordusunun askerî saldırısını protesto eden Rus hükümeti bu konuyla ilgili notasını Safevilerin Moskova'daki büyükelçisi Murtuza'ya göndermişti.)

Yukarıdaki sebeplere bağlı olarak Safevi şahı 1614-1615 yılları için Kumukya'ya düzenlenen askerî saldırıyı ertelemek durumunda kaldı.³⁵

26 Eylül 1618'de Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında Serav Barış Antlaşması yapıldı.³⁶ Bu antlaşmaya göre İran şahı her yıl haraç olarak 100 yük ipek,³⁷ 100 yük de kumaş ve başka değerli eşyalar gönderecek, esirler karşılıklı olarak serbest bırakılacak, şamhal ve diğer Dağıstan hâkimlerinin memleketlerine zarar verilmeyecekti.³⁸ Bununla birlikte Osmanlı Devleti, Safevi Devleti'nin Güney Kafkasya üzerinde hâkimiyetini tanıdı.³⁹ Bundan sonra Safevilerin Kafkasya politikası yeniden canlandı. 1619-1620'de Şah I. Abbas Derbend'in hâkimi Barhudar Sultan'ı, Endiryevev knezi Sultan Mahmud'un yanına göndererek ondan itaat etmesini istedi. Sultan Mahmud da şahın isteklerini kabul etmişti. Yalnız Safevi birliklerinin bölgeden çekilmesinden 3 ay sonra Sultan Mahmud yeniden bağımsızlığını ilan etti.

1620'de Rus hükümeti V. Korobin ve A. Kuvşinov'un önderliğinde Safevi sarayına elçilik heyeti gönderdi. Heyetin amacı, Safevileri Kumukya üzerine askerî saldırı yapmaktan vazgeçirmektir. Zira bu sırada Safeviler Derbent hâkimi Barhudar Sultan ve Şirvan hâkimi Yusuf Han'ın önderliğinde Güney Dağıstan'a askerî saldırı yapmıştı.

Askerî saldırının düzenlenmesi ile birlikte Şah I. Abbas Kafkasya'da tutunmak için yerel feodal hâkimleri diplomatik yolla tarafına çekiyor, onlara hediyeler ve nakit para gönderiyordu. Örneğin Terek şamhalı Giray, Şah'dan her yıl dört bin tümen⁴⁰ para alıyordu.⁴¹

³⁵ A. A. Tsagareli, *Snoşeniya Rossii s Kavkazom v XVI-XVIII vv*, SPB, 1891, s. 18.

³⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 1, s. 68.

³⁷ Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. B. Sıtkı Baykal, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 345.

³⁸ Feridun Bey, *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bek*, C. II, İstanbul, 1275, s. 264.

³⁹ Kidirniyazov, "Severnıy Kavkaz v Politike Rossii", s. 18.

⁴⁰ Tümen para birimidir. Bir tümen 10 bin dinara eşittir.

Genel olarak Şah I. Abbas'ın Kafkasya politikasının bir sonucu olarak Derbent yeniden Safevi hâkimiyetine girdi ve Kaytak usmisi Rüstem Han, Kahur sultanı Alibey, Terek şamhalı Giray ve Tabasaran maysumu vassal durumuna düştüler.

17. yüzyılın ortalarında Kafkasya'nın kuzeyinde Rusya'nın işgal çabaları yaygınlaştı. Buna yerli halklar ve Osmanlı Devleti ile birlikte Safevi Devleti de karşı çıktı. Rusya Devleti'nin bu dönemde Kafkasya'ya müdahale etme çabalarının artması, Safevi-Rus ilişkileri üzerinde olumsuz etki yarattı. 1650'de Rus hükümeti Safevi şahının önünde Gürcü çarı Teymuraz'ın Kaheti'ye geri verilmesi meselesini gündeme getirdi. 1652'de Teymuraz'ın torunu Irakli Moskova'da ihtişam ile karşılandı.⁴²

17. yüzyılda Kafkasya'da bazı Hristiyan hâkimler Rusya'ya yanaşmaya çalışıyorlardı. Bu sırada aynı faktörler Gürcü knezlerinde daha fazla görünüyordu. Örneğin İmereti hâkimi III. Aleksandr, 17. yüzyılın ortalarında Rus çarına sadakat yemini etmiş, Kaheti hâkimi I. Teymurazsa 1658'te Moskova'ya gitmiş ve Safevi Devleti'ne karşı savaşabilmek için çardan 30 bin asker istemişti. Ancak bu dönemde İsveç ve Reç Pospolita⁴³ ile savaş halinde olan Rusya, bu isteği yerine getiremedi. Çoğu zaman Rusya'dan yardım alamayan Gürcü prensleri yeniden Safevi Devleti'ne baş vurdular. 20 yıl Moskova'da yaşamış Kaheti prensi Irakli Rusya'dan yardım alamadığı için 1674 yılında Safevi Devleti'ne sığınmıştı. Orada İslam'ı kabul etmiş ve Nazarali Han adıyla Kartli tahtına sahiplenmişti.⁴⁴

Rusya Sunca Nehri'nin Terek'e döküldüğü nokta yakınında, Kafkasya'nın kuzeyinden güneyine uzanan eski ticaret yolu üzerinde müstahkem askerî yerleşimler kurmaya başladı. Ancak bu teşebbüs Safevi şahının hoşnutsuzluğuna neden oldu. Şah II. Abbas'ın emriyle Şirvan ve Dağıstan'daki Safevi güçleri yerel feodal hâkimler ile birlikte Rusya'nın Terek Nehri boyunca hâkimiyetini pekiştirme planını bozdular. O havzada kurulmuş olan Rus askerî yerleşimleri ve Sunca Kalesi tahrip edildi.

17. yüzyılın ortalarında Ruslar düzenli olarak Hazar çevresindeki bölgelere saldırılar yapıyordu. 1631, 1647, 1668 yıllarında Rus Kazaklarının bu bölgelere

⁴¹ Kidirniyazov, "Severnıy Kavkaz v Politike Rossii", s. 18.

⁴² Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 324, 325.

⁴³ Reç Pospolita, Lehistan (Polonya) Krallığı ile Büyük Litvanya Knezliği arasında 1569 yılında imzalanan Lublin unyasına göre kurulan federal bir devlettir.

⁴⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 325, 326.

baskınları, yıkıma ve yoksunluğa neden oldu. Safevi Devleti defalarca Rus devletinin bu yıkıcı saldırılara son vermesini talep etmesine rağmen bu talepler cevapsız kaldı. Bu yüzden de Safevi Devleti Rusların Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak olma tekliflerini reddetti.⁴⁵

2.3. XVI-XVII. YÜZYILLARDA RUSLARIN KUZEY KAFKASYA'DA TUTUNMA ÇABALARI VE KALE İNŞAA FAALİYETLERİ

17. yüzyılın başında Rusya, Osmanlı ve Safevi devletleri Kafkasya'da güçlerini tahkim etmek için mücadele ediyorlardı. 21 Mart 1590 tarihinde Osmanlı Devleti ile Safeviler arasında imzalanan İstanbul Antlaşmasına göre Kafkasya'nın güney bölgeleri, Batı Azerbaycan ile birlikte Tebriz, Ermenistan, Karacadağ, Gence, Şeki, Karabağ, Şirvan, Kars, Tiflis ve Nihavent Osmanlı egemenliğine dahil olmuştu.⁴⁶ Güney Dağıstan'da 17. yüzyılın başlarında Osmanlılara karşı birkaç ayaklanma oldu. Bu ayaklanmalardan en güçlüsü 1601-1602'de Çerkesya ve Dağıstan'da yaşayan Burhan Mirza'nın oğlu Ebubekr Mirza'nın önderliğiyle oluşan ve Dağıstan, Kuzey Azerbaycan ve özellikle de Şirvan'ı kapsayan ayaklanma idi.⁴⁷ 1602 yılında Ebubekr Mirza, Kürelileri, Tabasaranlıları ve Dağıstan'ın diğer halklarını toplayarak Şeki hâkimi Şahmirza Han ile birleşti. Birleşik kuvvetler Aht ve Miskince'yi ele geçirdi ve buradaki Osmanlı güçlerini kovdular. Bunu haber alan Osmanlıların Şirvan'daki hâkimi Ahmet Paşa isyancılara hücum etti ve onları Ağbil köyü yakınlarında yendi. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Dağıstan ve Guba halkı da aynı muameleyi gördü.⁴⁸

Güney Dağıstan'da Osmanlılara karşı bir sonraki ayaklanma 1606'da Derbent'te gerçekleşti. Yalnız Derbent'i çevreleyen bu ayaklanma sonucunda Osmanlılar Derbent'ten, ardından da Bakü ve en sonunda Güney Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldı.⁴⁹

1603'te Rusya, Osmanlı Devleti ile Safeviler arasındaki savaşın yeniden başlatılmasını kullanarak Kafkasya'da aktif politika uygulamaya başladı. İlk olarak Sulak Nehri'nin arkasında yerleşen Kumuk'tan başlamaya karar verildi ve burayı ele

⁴⁵ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 325.

⁴⁶ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 1, s. 63.

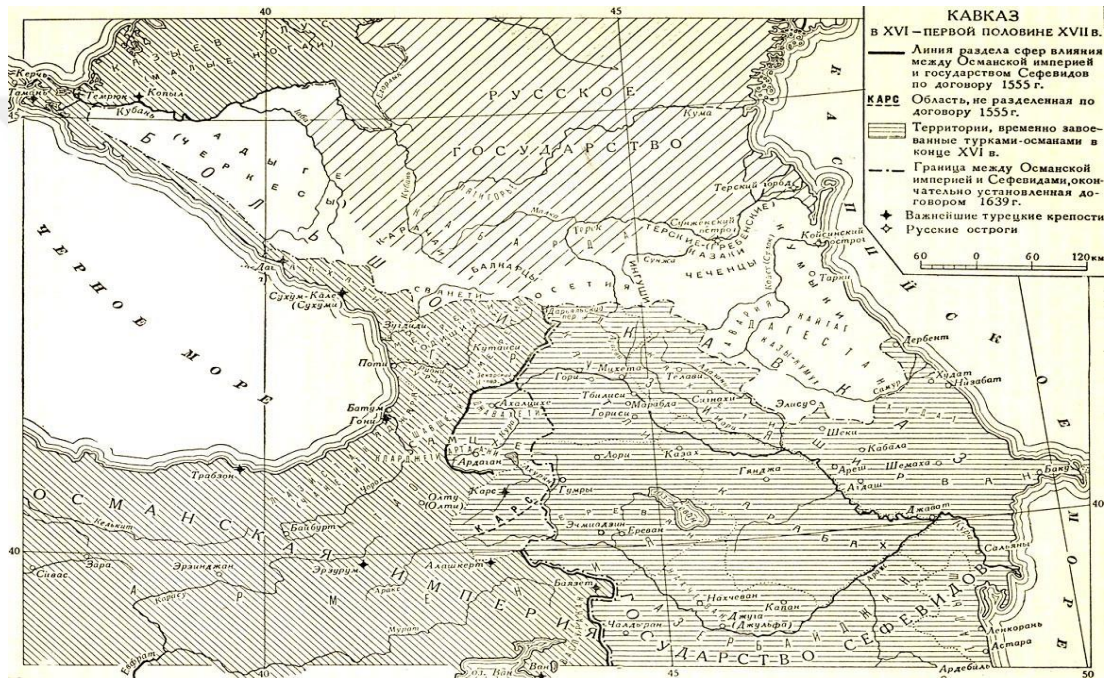
⁴⁷ Bakıhanov, *Gyulistan-i İram*, s. 107.

⁴⁸ Kidirniyazov, "Severnıy Kavkaz v Politike Rossii", s. 15.

⁴⁹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 404.

geçirmek için harekete geçildi. 1604 baharında Rusya tarafından voyvodalar İ. M. Buturlin ve O. S. Pleşşeyev'in komutası altında Kafkasya'ya 10 bin kişilik strelets gönderildi. Terek Kazakları da onlara katılacaktı. Ayrıca Rusların askerî saldırısında Knez Sunçaley Yanglıçev'in önderliğinde Adige grupları, Vaynah hâkimi Batay Şeyhmirza'nın grubu ve diğerleri katılmıştı.⁵⁰

Harita 5: Kafkasya Bölgesi ve Rus Yayılmacılığı (XVI. Yüzyıl-XVII. Yüzyılın İlk Yarısı)

Kaynak: (Çevirimiçi, <http://yakov.works/pictures/maps/17/kavkaz.jpg>, 29 Mayıs 2020)

Rusya tarafından asıl darbenin Terek'e indirilmesi amaçlanıyordu. Yoğun bir savaştan sonra Rus ordusu Terek'i ele geçirdi ve Voyvoda İ. M. Buturlin ordusunun kışı geçirmesi için burada yeni bir kalenin inşasına başladı.⁵¹ Bir süre sonra Rus ordusu Erpel ve Garabudagkent köylerini de ele geçirdi.⁵² Ruslar Terek'i ele

⁵⁰ M-P. A. Abdusalomov, *Kumikskie Gosudarstvennie Obrazovaniya v Strategiçeskih Planah Rossii na Severnom Kavkaze v XVII- Pervoy Çetverti*, M, 2017, s. 125, 126.

⁵¹ V. G. Gadjiyev, *Rol Rossii v İstorii Dagestana*, M, 1965, s. 81.

⁵² E. N. Kuşeva, *Narodı Severnogo Kavkaza i ih Svyazi s Rossiyey v XVI-XVII vv (Vtoraya Polovina XVI-30-e Godı XVII v)*, Moskva, 1963, s. 287.

geçirmelerine rağmen bekledikleri sonucu elde edemediler. Çünkü Dağıstan'ın dört bir yanından silahlı gruplar Terek'i kurtarmak için buraya akın ediyorlardı.⁵³

1604-1605 yıllarında Rus ordusu tarafından yapılan askerî sefer başlangıçta başarılı oldu. Ruslar sefer sonrasında Dağıstan'da bir takım önemli noktaları ele geçirebildiler. Bu işgaller sonucunda Dağlıların kışlaklarla iletişimi koptu ve ekonomik durum kötüleşti. Voyvodalar işgal olunmuş bölgelerde halkı esir alıyor, onların mülklerini, özellikle gıda ürünlerini, at sürülerini ve büyükbaş hayvanlarını ele geçiriyorlardı.⁵⁴ Bunların hepsi yerel halkın ciddi şekilde hoşnutsuzluğuna ve Ruslara karşı silahlı direnişe yol açtı. Bu mücadelede aralarındaki anlaşmazlığı geçici olarak unutan Endireyev hâkimi Sultan Mahmud ve Şamhal Giray, Ruslara karşı birlikte savaşmayı ve onları bölgeden çıkarmayı kabul ettiler. Örneğin Sultan Mahmud, 13 bin kişilik askerî birlik toplamıştı. Genel olarak Ruslara karşı mücadele eden askerî birliklerde toplanmış Dağlıların sayısı 20 binden fazlaydı. Öncelikle bu birlikler Terek'te Rus ordusunu kuşattılar ve bu da Rusların durumunu ağırlaştırdı. Kışın yaklaşması, yiyeceğin ve atlar için otun tükenmesi Rusların savaşma yeteneklerini biraz daha azalttı. Aynı zamanda Dağlıların düzenli saldırıları Rus ordusunun kayıp vererek birlik sayısının seyrelemesine neden oldu. 1605 yılının baharında Çar Boris Godunov'un ölümünün ardından Rus ordusu tamamen hükümet desteğinden mahrum kalmıştı.

Kuzeyden güvenliğini sağlayan Dağıstan silahlı birlikleri Terek yakınlarında güçlerini topladı. Burada İ. M. Buturlin'in komutasındaki Rus birlikleri, onlara direniyor ve kuşatmadan kurtulmaya çalışıyorlardı. Çok geçmeden Voyvoda İ. M. Buturlin ile Dağıstan temsilcileri arasında görüşmeler başladı. Müzakereler sırasında Kumuk knezleri ile Sultan Mahmud ve Giray Rusların derhal ve koşulsuz olarak işgal ettikleri Terek köylerini boşaltmalarını ve Rus birliklerinin Dağıstan'dan çekilmesini talep ettiler. İ. M. Buturlin'in isteği üzerine Dağıstan'dan çıkarılacak Rus birliklerinin dönüş yolculuğu sırasındaki beslenme ve iâşe ihtiyaçlarının karşılanmasını da Terek Şamhalı, Endireyev Hâkimi ve Osmanlı Paşası üstlendiler.⁵⁵

İlk başta yerel halk Rus birliklerinin yağma ve soygunundan kaçınmak için Rusların güzergâhı üzerinde bulunan yerleşim yerlerini terk etmek zorunda

⁵³ Umahanov, *Vzaimootnoşrniya Feodalnih Vladeniy i Osvoboditelnaya Borba*, s. 131.

⁵⁴ N. M. Karamzin, *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom. 11, M, 1989, s. 279.

⁵⁵ Gadjiyev, *Rol Rossii v İstorii Dagestana*, s. 82.

kalıyorlardı. Bir süre sonra gruplar halinde toplanan Dağlılar, Rusları halka gibi sarmaya başladılar. Belirleyici savaş Terek yakınlarında gerçekleşti. Rusların kuvvetleri 4000-4500 streletsten ve şehir Kazaklarından oluşuyordu.⁵⁶ Bu arada Osmanlı ordusu ve şamhalın yaklaşık 10 bin kişilik askerî heyeti Koysin'i kuşattı ve bombardımana maruz bıraktı. Aynı zamanda Terek de kuşatıldı. Koysin'deki Rus garnizonu deniz yolu ile Terek'e doğru geri çekildi. Bu sırada Rus birlikleri Suncen noktasını yakarak Rus garnizonuna yardım etmek için Terek'e geldiler. Dağlılar Terek Kalesi üzerinde bulunan taş kuleyi ele geçirerek buradan ateş etmeye başladılar. İ. Buturlin yeniden müzakerelere başladı ve Rusların serbestçe Terek'e girmesine dair bir anlaşmaya varıldı. Ancak çok geçmeden bu anlaşma bozuldu. Terek'ten çıkan Rus garnizonu saldırıya uğradı ve yağmaya maruz kaldı. İçlerinden sadece küçük bir grup kurtulabildi. Rusların verdiği kayıp 2000-2500 kişi arasındaydı.⁵⁷

17. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın gözü yeniden Karadeniz etrafındaki topraklara dikildi. Rusya bu bölgeleri işgal etmek için 1677'de Osmanlı Devleti ile savaşıma başladı. 1677'de Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın kuvvetleri Kiev'i geçerek Çehrin Kalesi'ni kuşattılar. Ancak Rus askerî birliklerinin ve topçuların üstünlüğü nedeniyle Türkler kaleyi ele geçiremedi. 1678 yazında Türklerin birleşmiş kuvvetleri ile Rus ordusu arasında Çehrin etrafında gerçekleşen şiddetli savaştan sonra Ruslar kaleyi terk etmek zorunda kaldılar. 3 Ocak 1681'de Bahçesaray'da Rusya ile Osmanlı Devleti arasında 20 yıllık bir antlaşma imzalandı ve bu antlaşma ile Osmanlı Devleti, Rusya'nın Ukrayna topraklarındaki işgalini tanımak zorunda kaldı.⁵⁸

1686'da Rusya Osmanlı Devleti'nin vassalı olan Kırım Hanlığı'na karşı savaşa başladı. 1687 baharında Knez V. V. Golitsın'ın önderlik ettiği Rus askerî birliklerinin Kırım'a ilk saldırısı başarısız oldu. 1689'da yeniden V. V. Golitsın'ın önderliğinde ve öncekinden daha güçlü bir ordu ile Ruslar Kırım'a saldırdı ve Perekop'a kadar gelebildiler. Ancak burada Rus ordusu çok sayıda kayıp verdiği ve ek destek alamadığı için geri dönmek zorunda kaldı.

⁵⁶ A. S. Şmelev, "Russko-Dagestanskiy Konflikt v Naçale XVII v", *Slavyane i Sosedi. Osmanskaya İmperiya i Narodı Tsentralnoy, Vostoçnoy, Yugo-Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza v XVI-XVIII vv*, M, 1992, s. 49.

⁵⁷ D. S. Kidirmiyazov, *Vzaimootnoşeniya Nogayçsev s Narodami Severnogo Kavkaza i Rossiiyev v XVI-XIX vv*, Mahaçkala, 2003, s. 116.

⁵⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 37.

16. yüzyılda, Kuzey Kafkasya'da birçok Rus yerleşimi ortaya çıkmaya başladı. Kendilerini feodal sömürden kurtarmaya çalışan köylüler, özellikle de köle olanlar Güney ve Güneydoğu'ya kaçıyor, Kuzey Kafkasya'da nehir kenarlarında, hiçbir devlete ait olmayan veya yerel feodal hâkimlerin topraklarında sığınak buluyorlardı. Bu köylülere Kazaklar⁵⁹ denmekteydi. Volga, Terek, Yayık (Ural) ve Don nehirlerinin kenarlarında Kazak yerleşimleri oluşuyor ve üstelik onlar bu yerleşim yerlerinden diğer topraklara da saldırılar yapıyorlardı.⁶⁰ Kazak grupları arasında Don ve Terek Kazakları daha popülerdi. Kazak yerleşimleri onları oluşturanların ve liderlerinin (atamanlarının) adıyla tanınıyorlardı. Bazı yerleşim yerleriyse Kazakların kıyılarında yaşadığı nehirlerin adıyla isimlendirilmekteydi. Kazak yerleşimleri çoğu zaman doğal afetler veya komşu devletlerin saldırısı nedeniyle yıkılıyordu.

Eski Sovyet tarihçiliğinde Kazak yerleşimlerinin oluşumu Kuzey Kafkasya'nın Rusya'ya birleştirilmesinin başlangıcı olarak gösterilmiştir.⁶¹ Fakat bu yanlış bir fikirdir. Her şeyden önce Kazaklar etnik bir azınlık değildi ve onların Rusça konuşmaları aynı halkın üyesi olduklarını kanıtlamak için yeterli değildi.⁶² Ünlü araştırmacı L. N. Gumilev de çalışmalarında Terek Kazaklarının Ruslarla aynı kökten olmadıklarını, Hristiyanlığı kabul eden Hazar ve Kıpçaklardan türediklerini belirtmişti.⁶³ A. A. Gordeyev ise Kazakların Altın Orda Devleti'nde sınır bölgelere gönderilen Rus gençlerinin Tatar ve Kıpçaklarla karışmasından oluştuğunu vurgulamıştır.⁶⁴

Kuzey Kafkasya'da Kazak yerleşimleri ile birlikte Rusya tarafından yapılan yeni kaleler de ortaya çıkıyordu. Kuzey Kafkasya'da ilk Rus kaleleri, 16. yüzyılın ikinci yarısında askerî amaçla inşa edilmişti. Rusya'nın bu kaleleri yapmakta temel amacı onları Kafkasya'da istihkâm noktası haline getirmek ve gelecekte yapılacak savaşlarda kullanmaktı.

⁵⁹ Kazaklar ayrı ayrı dillere göre Kozak, Kosak, Cossack, Kossak, Kazak, Rus Kazakları olarak da adlandırılmaktadır. Kazaklar (Kozaklar) Ukrayna ve Güney Rusya yerli halklarının karışımı ile 15. yüzyılda Don ve Dinyeper nehirleri civarında ortaya çıkan etnik topluluktur. Kendileri şimdi Rusya, Ukrayna, Orta Asya'nın bazı bölgelerinde ve Kırım'da yaşamaktadırlar. Kazaklar, bugünkü Kazakistan'da yaşayan ve Türk kökenli Kazaklarla karıştırılmamalıdır. Kozak ve Türk soyundan Kazak isimlerinin Türkçedeki benzerliği tamamen fonetik kurallardan kaynaklanmaktadır.

⁶⁰ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 37.

⁶¹ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 48.

⁶² Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 345.

⁶³ L. N. Gumilev, *Otkritie Hazarii*, Ayris-Press, M, 2007, s. 416.

⁶⁴ A. A. Gordeyev, *İstoriya Kazakov*, M, 1992, s. 27.

1566'da Moskova'yı ziyaret eden Kabardey temsilci heyeti Rus çarı İvan Groznyi'nin kayınpederi Temruk İdarov'dan, Sunca Nehri'nin deltasında dış saldırılara karşı korunmak için böyle bir kale inşa edilmesini istedi.⁶⁵ 1567 yılında burada topçular, streletsler, boyarların evlatları ve Kazaklardan oluşan garnizona sahip olan kale yapıldı. Ancak bu kalenin inşası Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nı aşırı derecede rahatsız etti ve kalenin yıkılması için askerî güç göndermelerine yol açtı. Baskı karşısında kalan Ruslar, 1571 yılında bu kaleyi yıkmak zorunda kaldılar. Ancak 1578, 1590, 1635, 1651 yıllarında Ruslar tarafından Sunca Nehri'nin ağzında yeniden kaleler inşa edildi.⁶⁶

1577-1578 yıllarında Temruk İdarov'un kardeşi Hambulat'ın isteği üzerine, Ruslar tarafından Sunca Nehri'nin ağzında, Terek Nehri kıyısında yeni bir kale inşa edildi. Bu kalenin inşası, 1578 yılında Osmanlı-Safevi savaşının başlaması ve Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Kırım Hanlığı ordusunun Kuzey Kafkasya'dan geçerek Safevi topraklarına girmesiyle bağlantılıydı. Ancak bu kale çok geçmeden, 1579 yılında Kırım hanının isteği ile yıkıldı.⁶⁷

1588-1589 yıllarında Terek Nehri'nin kollarından biri olan Tümenka'nın kıyısında Ruslar yeniden kale inşa ettiler. Başlangıçta, bu kale Tümen hapishanesi olarak adlandırılıyordu.⁶⁸ Terek Kalesi'nin inşası, Livonya Savaşı'nın (1558-1583) sona ermesinden sonra Rusya'nın nispeten toparlanmış olmasıyla ilgili idi. Kale çok geçmeden bir şehir haline getirildi. 17. yüzyılın başlarında bu şehir Rusya'nın Kuzey Kafkasya halklarıyla ilişkilerinde önemli bir rol oynadı. Şehirde Astrahan voyvodasına bağlı olan Voyvodalık hizmet veriyordu. Aynı zamanda burada streletslerden oluşan bir garnizon, Terek Kazaklarından oluşan askerî bir grup, mühimmat ve yiyecek bulunuyordu. Terek şehrinin idarî merkezi küçük bir kasabaydı. Küçük kasabanın içinde voyvodanın avlusu, prikazların evleri, hazine, barut fiçileri, evler ve kilise bulunuyordu. Kentin ahşaptan olan kısmı 1644 ve 1688 yıllarında yanmıştı.

⁶⁵ *Kabardino-Russkiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv. Dokumenty i Materialy*, Tom. I, İzdelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1957, s. 13.

⁶⁶ V. B. Vinogradov i T. S. Magomadova, "Gde Stoyalı Sunjenskiye Gorodki", *Voprosy İstorii*, N-7, 1972, s. 205-208.

⁶⁷ Kuşeva, *Narodı Severnogo Kavkaza i ih Svyazi s Rossiyey*, 243, 259.

⁶⁸ Kuşeva, *Narodı Severnogo Kavkaza i ih Svyazi s Rossiyey*, 260.

1590'lı yıllarda Terek şehrine Kabardey'den kalıcı olarak yerleşmek için Rus knezleri Kudenet Kambulatov ve Sunçaley Yanglıçev hizmetçileri ile birlikte gelmişlerdi.⁶⁹ Daha sonra Çeçenler, İnguşlar, Tatarlar ve Kumuklar da onlara katıldı. 17. yüzyılın ilk yarısında Terek şehrinde çeşitli kasabalar (Çerkassk, Ohotsk, Novokreşensk ve Tatar kasabaları) oluşmuştu ki, bunların içinde en büyüğü Çerkassk idi.

1589 yılında Volga Nehri kıyısında Saritsin Kalesi inşa edildi.⁷⁰ Bu kalenin inşa edilmesinde amaç, Kırım Türklerinin Astrahan'la olan ilişkilerini koparmaktı.⁷¹ İlk zamanlarda bu kaleyi "Savunma Kulesi" olarak adlandırıyorlardı. 17. yüzyılın başlarında Saritsin Kalesi'nin çevresinde geniş yerleşim yerlerinin özellikle de bu bölgede iskân eden Kazaklara yerleşim yerlerinin kurulmasıyla kale, büyük bir şehir haline geldi. 1589-1775 yıllarında Ruslar, burada Saritsin savunma hattını kurdular. Ancak 1775'te Azak-Mozdok savunma hattının kurulmasından sonra Saritsin savunma hattı kendi önemini kaybetti.

1595 yılında Yayık Nehri'nin Hazar Denizi'ne aktığı yerde Ruslar tarafından yeni bir kale inşa edilmeye başlandı. Bu zamana kadar, Ruslar Hazar Denizi'ne çıkış noktalarında bir dizi kale inşa etmişlerdi. Bunların arasında Yayık, Volga, Terek, Sunca ve Koysu-Sulak (Göksu) nehirlerinin deltasında inşa edilen kaleleri gösterebiliriz.⁷² Volga Nehri'nin deltasında yapılan Astrahan Kalesi taştan, diğerleri ise çoğunlukla ahşap ve topraktan inşa edilmişti. Bütün kaleler silahlı strelets garnizonları ve toplarla donatılmıştı. Gürcistan'ın doğusuna, Dağlıların topraklarına, Kabardey ve Avaristan'a⁷³ (Avar Hanlığı'na) giden yollar Terek, Sunca ve Koysu kalelerinde keşişiyordu. Ana merkez ise Terek kale şehri idi ve buradan Dağıstan'a düzenli hücumlar yapılmaktaydı.

Rusya Kuzey Kafkasya'nın ovalarında, Terek Nehri boyunca konumunu tahkim etmek için 1760'larda Kızılyar'dan Azak Denizi kıyılarına kadar uzanan güzergâhta birçok kale ve istihkâmlardan oluşan "Kafkasya Hattı" oluşturmuştu.

⁶⁹ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 331.

⁷⁰ Bu kale şehri 1925 yılına kadar Saritsin, 1925-1961 yıllarında Stalingrad olarak adlandırılmıştır. Şimdi ise Volgograd olarak adlanmaktadır. Kalenin ismini taşıdığı Sarisu (Saritsa) Nehri, Volga Nehri'nin kollarından birinin ismi olarak bilinmektedir.

⁷¹ *Razryadnaya Kniga 1559-1605 gg*, Tom. 2, Akademiya Nauk SSSR, İnstitut İstorii SSSR, Moskva, 1974, s. 249-250.

⁷² Kuşeva, *Narodı Severnogo Kavkaza i ih Syvazi s Rossiiyey*, 284.

⁷³ Avaristan (Avar Hanlığı) Dağıstan'ın bir bölgesidir ve Dağıstan arazisinde 12-19. yüzyıllarda mevcut olmuş feodal devlettir.

Hattın üzerinde Mozdok Kalesi ile birlikte Yekaterinodar, Georgiyevsk ve Stavropolsk kaleleri, Terek ve Kuban nehirleri boyunca da savunma istihkâmları inşa ediliyordu. Ayrıca Kuban tarafından olası saldırıları önlemek için iki yeni zastava kurulmuş ve Kızılyar'dan bu zastavalara bin kişiden fazla Kazak taşınmıştı. Mozdok'taki garnizonun sayısı da arttırılarak 40 toptan oluşan topçu bataryası kurulmuştu.⁷⁴

Böylece Rusya, Kuzey Kafkasya'nın işgalini tamamlamak, diğer yandan ise Osmanlı ve Safevi devletlerinin Kafkasya'ya girmesini engellemek için bölgede birçok kale inşa etmiş, istihkâmlar kurmuş ve askerî öneme sahip Kafkasya Hattı'nı oluşturmuştu.

⁷⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 350.

3.BÖLÜM

DOĞRUDAN İŞGAL GİRİŞİMLERİ (18. YÜZYIL)

3.1. I. PETRO DÖNEMİ RUS YAYILMASI

3.1.1. Petro'nun Kafkasya Siyaseti

Bilindiği gibi Rusya'nın 16. yüzyıldan itibaren Baltık kıyılarına çıkmak için uyguladığı politika, 18. yüzyılın başlarında "Büyük Kuzey Savaşı"nda İsveç'i mağlup eden I. Petro tarafından başarıya ulaştırılmış oldu. Bu galibiyetin ardından Rusya önce Baltık Denizi'ne, daha sonra da Kuzey Denizi ile dünya okyanusuna erişim kazandı. Bu da "Büyük Coğrafi Keşifler"den¹ sonra dünya ticaretine katılmak için Rusya'ya büyük olanaklar sunuyordu.

17. yüzyılın sonlarında Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurma girişiminde bulunan I. Petro, amacına ulaşamayınca Baltık Denizi'ne çıkış elde etmek amacıyla İsveç'e karşı savaş hazırlığı yapmaya başladı.² 1700-1721 yılları arasında gerçekleşen bu savaş, tarihî kaynaklarda "Büyük Kuzey Savaşı" olarak adlandırılmış ve Rusya'nın zaferiyle sona ermiştir. 1721'de imzalanan Niştat Antlaşması'na göre, Rusya Baltık Denizi'ne erişim elde ediyordu.³

"Büyük Kuzey Savaşı" sırasında Rusya, güney sınırlarının güvenliğini sağlamak için 14 Temmuz 1700'de Osmanlı Devleti ile İstanbul Antlaşması'nı imzaladı.⁴ Bu antlaşma uyarınca Azak Kalesi Rusya'ya devredildi. Böylece Rusya, Karadeniz'de kendisine sağlam bir yer elde etmiş oluyordu.⁵

¹ Büyük Coğrafi Keşifler, özellikle 1400-1600 yılları arasında gerçekleşen ve deniz yoluyla dünyanın bilinmeyen bölgelerini tanıma ve öğrenmeyi amaçlayan keşiflerdir. Bu keşiflerin en önemli nedeni dünya ticaretinde özellikle Uzakdoğu'ya ulaşmak açısından oldukça önemli bir yere sahip olan İpek ve Baharat yollarının Osmanlı Devleti'nin egemenliğinde olması ve bu durumun Avrupalıları yeni ticaret yolları aramaya sevk etmesidir. Bu keşifler sayesinde denizcilik daha da gelişmiş, deniz ticareti yaygınlaşmış ve ticaretin deniz aşırı bir nitelik kazanmasına yol açmıştır. Bu durum, denizaşırı bölgelerde sömürgeler kurulmasına yol açarak denizaşırı imparatorlukların doğmasına neden olmuş, böylece "sömürgecilik dönemi" başlamıştır. Coğrafi Keşifler sonucunda Avrupa ülkeleri hızla zenginleşmiş, gelişme ve ilerleme doğudan batıya kaymıştır.

² *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 467.

³ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 262.

⁴ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 467; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 1, Ankara, 1995, s. 589.

⁵ Uzunçarşılı (1995), *Osmanlı Tarihi*, C. III, s. 589.

I. Petro yalnızca Baltık üzerinde değil aynı zamanda Karadeniz ve Hazar Deniz'i üzerinde de Rusya egemenliğini kurma politikası izliyordu. Ekonomik ve ticarî çıkarlar açısından ortaya çıkmakta olan Rusya İmparatorluğu, yeni gelir ve hammadde kaynakları arıyordu. Bu sayede bir yandan Güney Kafkasya ülkelerinin Rusya'ya petrol, metal, kükürt, ipek, yün, pamuk, altın boya, çeşitli kumaşlar, tuz, balık havyarı, şarap, altın, gümüş, bakır, silah, kap kacak, mücevher, süs eşyaları vb. arz etmesi, bir yandan da bölgeden tahsil edilecek vergiler ve diğer gümrük gelirlerinin Rusya hazinesine akması öngörülüyordu.⁶ I. Petro Rusya'yı Avrupa-Asya ipek ticaretinin aktif bir üyesi yapmaya çalışıyordu. Hazar çevresindeki ülkelerde üretilen ipekli ürünlerin Basra Körfezi-Hint Okyanusu ve Osmanlı Devleti-Akdeniz üzerinden Avrupa'ya aktarılması Rusya'yı çok kızdıırıyordu. I. Petro Avrupa'ya üçüncü bir yol olarak Hazar-Don yolunu açıp, canlandırmak istiyordu. Astrahan *gubernatoru* durmadan A. Volınskiy'e "Kafkaslı ve İranlı tüccarların her isteklerini yapmayı" talimat veriyordu. Çünkü Kafkas ve İranlı tüccarların Hazar-Volga yolu üzerinden Avrupa'ya mal ihracatı hazineye büyük bir gümrük geliri sağlayabilirdi. I. Petro, İran'da Rus konsolosluğu açarak tüm yabancı tüccarlara "kısa yol, düşük ulaşım maliyeti ve hafif gümrük vergisi" sözü vererek kendilerini Hazar-Volga yolunu kullanmaya davet ediyordu. Çar keskin önlemler almakta tereddüt etmedi: Culfa Ermenileri ticaret şirketinin Osmanlı Devleti üzerinden transit alışveriş yapması ile alakalı olarak Rusya Devleti'nin 17. yüzyılın ikinci yarısında bu şirkete verdiği ayrıcalıktan (ufacık gümrük hakkından) mahrum etti. Ağır zarar görmeye başlayan şirket gümrük haklarını geri kazanmak için uzlaşmak zorunda kaldı ve 1711'de ipek satışını Rusya'da yapmak veya sadece Rusya üzerinden Avrupa'ya çıkarmak üzere Rus Devleti ile yeni bir antlaşma imzaladı.⁷

Askerî ve siyasal çıkarlar açısından I. Petro Astrahan ve Terek'e çıkış elde ettikten sonra aktif ve modern bir politika izlemeye başlamıştı. On yıl boyunca (1711-1721) I. Petro güney ülkelere saldırıya hazırlandı. 18. yüzyıldan itibaren Rusya Dağıstan ve Kabardey'i vassalı yapmak için ciddi çaba sarf ediyordu. Bu dönemde, Kabardey'de büyük knez yönetiminin seçime dayanması ihtilaflara ve merkezî hükümetin zayıflamasına yol açtı. Burada 5 bağımsız knezlik kurulmuştu. I. Petro Kuzey Kafkasya'ya aslen Kabardeyli olan A. Bekoviç-Çerkasskiy'in önderliğinde ordu göndermişti. Ancak Prut Antlaşması bu planları bozdu.

⁶ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 467.

⁷ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 467.

“Büyük Kuzey Savaşı” sırasında İsveç kralı XII. Karl’ı takip etmek bahanesiyle I. Petro, Karadeniz etrafındaki Osmanlı topraklarına sızma kararı aldı. Ancak 1711 yazında Moldova ve Eflak’ı Türklerden önce elde etmeye çalışan ve Tuna Nehri’ndeki geçitleri ele geçirmek isteyen I. Petro’nun ordusu Prut Nehri kıyısındaki bataklık bir yerde kuşatıldı.⁸

I. Petro ne olursa olsun bu rezillikten kurtulmak için bir barış antlaşması imzalamaya çalışıyordu. Osmanlı ordusunun başkomutanı Rus ordusunun kritik bir durumda olduğunu bilmiyordu ve bu nedenle barış yapmayı kabul etmişti.⁹ 21 Temmuz 1711’de Prut Nehri’nin kıyısında bir antlaşma imzalandı. Prut Antlaşması’nın özgün Türkçe metni mevcut değildir ve Rusça metin de özgün olmayıp bir kopyadır. Prut Antlaşması’na göre Rusya Taganrog Limanı ve Azak Kalesi’ni iade edecek, burada donanma oluşturmayacak, İstanbul’da daimî elçi buldurmeyecek, Müslüman esirleri serbest bırakacak, İsveç kralının güvenli şekilde memleketine gitmesine engel olmayacak,¹⁰ Polonya, Kabardey ve Zaporozya Kazakları’nın iç işlerine karışmayacaktı. Osmanlı Devleti’nin Kafkasya’yı ele geçirme ve buradaki hâkimiyetini tahkim etme politikası Rusya için büyük bir engel oluşturuyordu.

Doğrusu Prut savaşındaki yenilgi, I. Petro’nu Kafkasya istikametinde konumunu güçlendirmeye, buraya ek kuvvetler göndermeye ve Kafkasya halklarını Rusya’ya bağlı tutmaya mecbur ediyordu. Bu istikamette Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Kuban Ordası da Rusya için başlıca engel oluşturuyordu. Bu yüzden I. Petro Kalmıkları Kuban Ordası’na karşı ayaklandırmak için 1711 yılında Bekoviç Çerkasskiy’in (ilk adı Devlet Girey Mirza) komutası altında bir kuvvet göndermişti.¹¹

Kafkasya’nın Doğusundaki siyasi gelişmeler I. Petro’yu uzun zamandır rahatsız ediyordu. Onun dikkatini bu meseleye çekmek isteyenler de az değildi. “Ermeni işi”nin¹² mimarı olan İsrail Ori, henüz 1701’de alışveriş perdesi altında

⁸ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 468; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 260.

⁹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 468.

¹⁰ Kemal Beydilli, “Prut Antlaşması”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007, s. 360.

¹¹ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyshih Vremen*, Tom. 18, s. 46.

¹² Çarlık Rusya’sının güneye, sıcak denizlere doğru genişleme isteğini gören Ermeniler, I. Petro’nun yanına elçiler göndererek Doğudaki Hristiyan halklarını “zulüm”den kurtarmasını istiyorlardı. İmparator bunun üzerine onlara söz verdi. Ermeniler ve diğer Hristiyan halkların Hazar Denizi’nin kuzey kıyısında yerleşimine yönelik planlar yapıldı. Bu planlar Çarlık Rusya’sının stratejik amacını, yeni topraklar ele geçirme, elverişli ticaret yollarına sahiplenme ve bütünlükle genişleme stratejisini

kendisini Azerbaycan'a göndermesini I. Petro'dan rica etmişti. İsrail Ori, 1707'den 1711'e kadar Rus büyükelçisi sıfatıyla Şamahı'da bulunarak gizli işler çevirdi ve Çar I. Petro'nun isteğini buradaki Hristiyanlara ilettili. I. Petro Gürcü ve Ermeniler ile yakın bir ilişki kurmakla Güney Kafkasya'ya özel ilgi gösteriyordu.

Afganlar, Şirvan halkı ve Şahsevenler'in ayaklanmalarının güçlenmesi Safevi Şahı Hüseyin'i 1713'te Rusya'dan yardım istemek zorunda bıraktı. I. Petro'nun gizli planları için elverişli an gelmişti. Petro üç yıl boyunca iki büyük plan hazırladı. Önce 30 Mayıs 1715'te Safevi Devleti'ne "Büyük Elçilik" ("sefaret") göndermek için talimat verdi. 1715 ve 1717 yıllarında Çerkesli Aleksandr Bekoviç'in (ilk adı Devlet Girey Mirza) liderliğinde Hazar Denizi'nden Türkmenistan kıyılarına iki donanma gönderdi. Ancak Knez Bekoviç 5 binlik askerî güçle Hiveli Şir Gazi Han'a karşı giriştiği savaşta öldürüldü.¹³

Safeviler Sarayına gönderilen elçiliğe 26 yaşlı Artemi Volinskiy başkanlık ediyordu. Heyet 1716 Ağustos'un son günlerinde Astrahan'dan Derbend'e geldi, ardından Şamahı'ya ulaştı. Bir süre burada kaldıktan sonra 1717 baharında İsfahan'a gelen Rus elçilik heyeti burada Safevi Devleti ile Rusya arasında ticaret antlaşması imzaladılar. A. Volinskiy, I. Petro'nun kendisine emrettiği şeylerin çoğunu yaptı. Kaheti hâkimi VI. Vahtang'ın adamları ve Ermeni tüccarlarıyla gizli görüşme ayarlayarak anlaşma sağlayabildi ve hükümetinin lehine casusluk yaptı. Geri döndükten sonra kuzenlerinden birini A. Volinskiy ile evlendiren I. Petro, onu general-adyutant¹⁴ rütbesiyle Astrahan'a *gubernator* olarak atadı.¹⁵

3.1.2. Rusya, Safevi ve Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da Tutunma Teşebbüsleri

1720'lerin başında Kafkasya'da siyasi durum oldukça gergindi. Safevi Devleti'ne karşı yeniden farklı bölgelerde ayaklanmalar baş gösteriyordu. Bu ayaklanmalardan biri Hacı Davud'un liderliğiyle Şirvan'da gerçekleşti. 1721-

iceriyordu. Rusya, Ermenilerden Kafkasya'nı ele geçirme politikasında bir araç olarak kullanmaya başladı. İmparator ele geçirdiği topraklarda konumunu güçlendirmek için Hristiyan halkın naklini ve Müslümanların sayısının azaltılmasının önemli olduğunu düşünüyordu. Buna ilişkin olarak I. Petro 1724 yılında Ermeniler hakkında ferman imzalayarak onları Gilan, Mazenderan ve Bakü'de yerleştirmiştir. (Bknz: Musa Gasımlı, *Ermeni Meselesi'nden Ermeni Soygırımı'na: Gerçek Tarih Ahtarışında (1724-1920)*, Mütercim, Bakı, 2014, s. 9-13.)

¹³ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 468.

¹⁴ General-adyutant, Korgeneral anlamında kullanılmaktadır.

¹⁵ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 468, 469.

1722’de Güney Kafkasya’da Safevilere karşı harekete geçen Hacı Davud, Hudat, Şabran ve Şamahı’yı ele geçirdi ve buradaki Safevi garnizonunu mağlup etti. 1721 yılı Temmuz ayının sonlarında Kazı Kumuklu Surhay Han’la birlikte Şamahı’yı ele geçirince Rus tüccarları da dahil olmak üzere buradaki tüccarlara karşı soygun gerçekleştirdi. Tüccarların bazıları öldürüldü. Bu olaydan yararlanan I. Petro “Rusya’nın hazine malının soyulduğunu” bahane ederek Kafkasya’nın Hazar çevresindeki eyaletlerine askerî saldırı planını gerçekleştirmeye karar verdi.¹⁶

Hacı Davud’un Şamahı saldırısı I. Petro’nun harekete geçmesi için fırsat oluşturdu. Hazar Denizi’nin batı kıyılarını ele geçirmek O’nun uzun zamanki isteklerinden biriydi. 1721 Ağustos’unda İsveç ile yapılan “Büyük Kuzey Savaşı”nın kazanılması ve Nişat Antlaşması’nın imzalanmasından sonra I. Petro gecikmeksizin yeni bir saldırıya hazırlanmaya başladı. Aynı esnada Kafkasya’da Rusya’nın işgalci politikasına engel olabilecek devletlerden biri (diğeri Osmanlı Devleti) olan Safevi Devleti’nin de durumu iyi değildi. 1722 Mart’ında Afganlar Safeviler’e karşı isyan yaparak başkent İsfahan’ı ele geçirdi ve Safevi şahı Hüseyin’i tahttan indirdiler. Afganlar Hazar istikametinde ilerlemeye devam ediyorlardı. Özellikle bu gelişmeler I. Petro’nun Hazar saldırısını bir yıl önceden başlatmasına neden oldu.

Bilindiği gibi Rusya’da Arap alfabesi ile ilk matbaa 1722’de kurulmuştu. I. Petro’nun Hazar çevresindeki toprakları işgali sırasında donanma gemilerinden birinde “yüzen Türk matbaası” çalışıyordu. Bu matbaada 15 Temmuz 1722’de, I. Petro’nun Hazar çevresindeki vilayetlerin halkına müracaatı yayımlanmış ve Rus subayları Naumov, Lunin, Çebotaryov ile Derbent, Bakü ve Gilan’a gönderilmişti. Bu manifestonun bir kopyası ilk defa F. M. Aliyev tarafından 1975 yılında yayımlanmıştı.¹⁷ H. E. Delili ise 1976 yılında manifestonun kaynak çalışmasının tanımını ve incelemesini yapmıştı.¹⁸ Manifesto başlık, 73 satırlık metin, yazılma tarihi ve toplam 929 kelimedenden oluşuyordu. Manifesto metni I. Petro’nun emriyle, sarayında hizmet veren ve Arapça, Farsça, Türkçe yanı sıra Azerbaycan Türkçesine de mükemmel derecede hâkim olan Kantemir tarafından hazırlanmıştı. Manifesto iki bölümden oluşmuştu. İlk bölümde saldırının gerekliliği ve amacı zikrediliyor; ikinci bölümde ise onun gerçekleştirilmesi için uygun koşulların oluşturulmasından söz

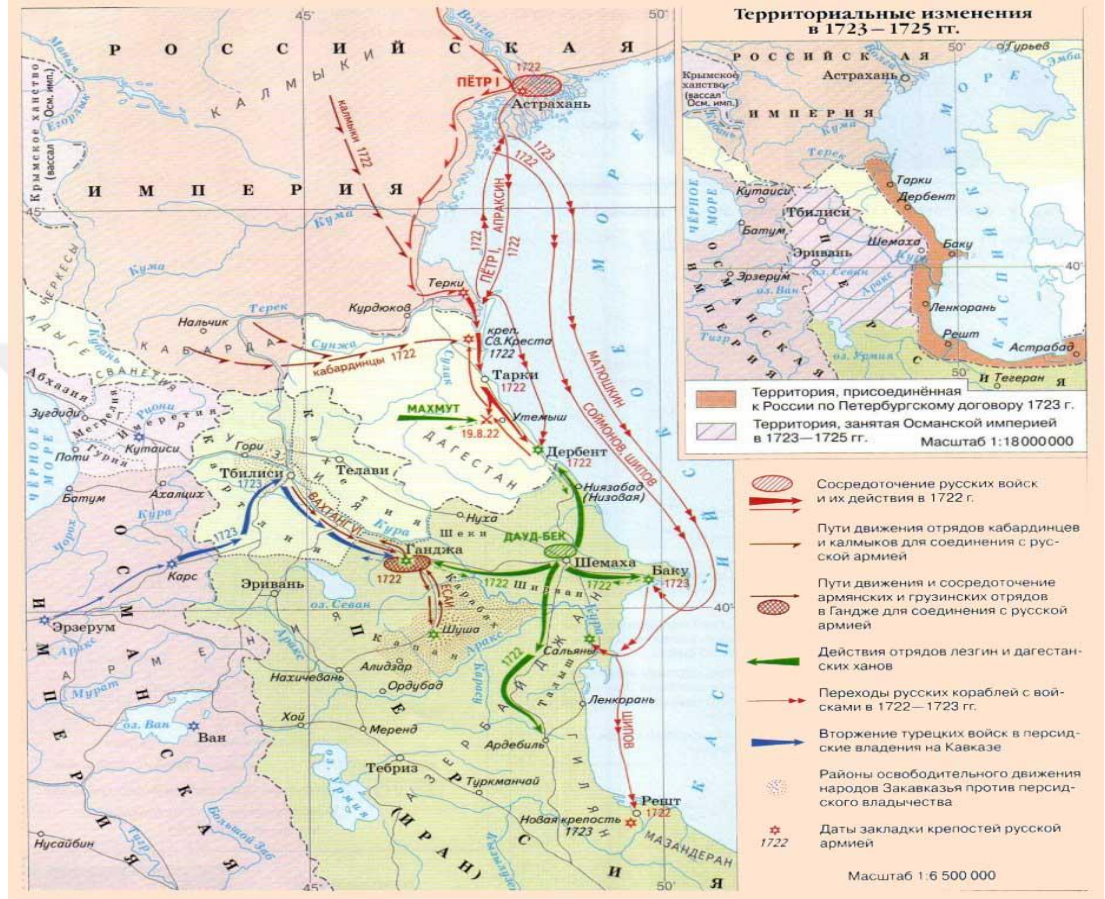
¹⁶ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 471, 472.

¹⁷ F. M. Aliyev, *Antiranskie Vistupleniya i Borba Protiv Turetskoy Okkupatsii v Azerbaydjane v Pervoy Polovine XVIII v*, Baku, 1975, s. 40, 41, 42.

¹⁸ H. E. Delili, *Azerbaycan-Rusya Münasibetleri Fars ve Azerbaycandilli Senedlerde (1722)*, Bakı, 1976, s. 9-12, 31-38, 62, 63.

ediliyordu.¹⁹ Manifestoda askerî saldırının asıl amacı örtbas ediliyor, yerel halka karşı iyi davranılacağı ve kimsenin zarar görmeyeceği belirtiliyordu.

Harita 6: Çar I. Petro'nun Hazar Bölgesi Seferi (1723-1725)

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://fergana.ru/articles/112790/#gallery-5>, 29 Mayıs 2020)

I. Petro'nun Hazar çevresindeki bölgelere askerî saldırısı 18 Temmuz 1722'de başladı. General Amiral F. Apraskiy'in komutasındaki Rus donanması, 274 gemiyle Astrahan'dan Hazar Denizi'ne çıktı. I. Petro'nun ordusunda 100 bin asker vardı ki, bunlardan 32 bini süvari ve yaya birliği idi.²⁰ I. Petro 15 Ağustos'ta Derbend'e ulaştı. 29 Ağustos'ta Derbent naibi İmamgulu Bey tarafından karşılandı ve kalenin anahtarları ve “Derbentname”nin 16. yüzyıl el yazması kendisine takdim edildi. Rus ordusu savaş yapmadan Derbend'i ele geçirmiş oldu. I. Petro, İmamgulu

¹⁹ Y. M. Mahmudov ve K. K. Şükürov, *Azərbaycan. Beynelhəlg münasibətlər və Diplomatya Tarihi (1639-1828)*, 4 cildde, C. 1, Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Bakı, 2009, s. 100-107.

²⁰ *Azərbaycan Tarihi. Uzağ Keçmişdən 1870 İlinədək*, s. 474.

Bey'in hareketini çok takdir ederek ona Tümgeneral rütbesi, Han unvanı ve "Derbend'in hükümranlığı"nı verdi.²¹

Derbent'ten sonra Müşkür bölgesi ele geçirildi. Rusların asıl amacı Şamahı'yı zapt etmek ve burada yerini sağlamlaştırmak idi. Rusya'nın diplomatik müzakerelerinde bu saldırı resmî olarak "Şamahı saldırısı" adlanıyordu. I. Petro henüz Derbent'teyken Albay Şipov'a iki taburu ile Reşt şehrinin ele geçirmeyi emretmişti. 1722 Kasım'da Albay Şipov Reşt'i ele geçirdi.²² Bakü'nün ele geçirilmesi için ise General Matyuşkin görevlendirilmişti. Osmanlı Devleti'nin Safevi sınır bölgesine asker toplaması I. Petro'yu rahatsız etmiş ve General Matyuşkin'den Bakü'nün işgali için acele etmesini bildirmişti. I. Petro'dan aldığı talimat üzerine General Matyuşkin 1723 yazında Bakü'ye girerek kaleyi kuşatmıştı.²³ Ancak Bakü sultanı Muhammed Hüseyin Bey'in önderliğiyle kale sakinleri Ruslara karşı direndiler. Ancak buna rağmen 26 Temmuz 1723'te şehir kalesi Ruslar tarafından ele geçirildi. Şehirdeki 82 top ile külliyetli miktarda barut ve mermi Rus ordusunun eline geçti. Resmî devlet görevinde olan 800 yerel asker Dergahgulu Bey'in komutasında Rus hizmetine alındı ve kalede Rus topları kuruldu. Bakü'nün ele geçirilmesi 3 Eylül 1723'te Petersburg'da büyük coşku ile kutlandı. Bakü'nün yönetimi Dergahgulu Bey'e verildi. Muhammed Hüseyin Bey 3 kardeşiyle birlikte sürgün edilerek bütün mallarına el kondu ve Rusya'ya götürüldü. Fakat 1724'te Dergahgulu Bey'in Hacı Davud ile gizli yazışmaları, ondan yardım alarak Bakü'deki Rus garnizonunu yok etmek istemesi Rusya'ya Bakü'nün yönetiminde değişiklik yapmak için bir bahane verdi. 1724 yılında Bakü'de sultanlık kaldırıldı ve şehrin idaresi Rus kumandanı Knez Baryatinskiy'e verildi. Bakü'de devlet mülkleri, petrol ve tuz üretiminden alınan vergiler Rusların eline geçti. Bu vergiler sayesinde Rusların hazinesine yılda 50 bin manat²⁴ ek gelir dahil olacaktı. Gümrük ve diğer harçlar da Rus hazinesine gelecekti.

I. Petro Hristiyanları Bakü'ye ve yakın bölgelere yerleştirmekle buranın etnodemografi yapısını değiştirme politikası uygulamaya başladı. 10 Kasım 1724'te Katolikos İsayya ile birlikte üç Ermeni'yi şehirde ağırladı ve "Ermenilere yardım

²¹ Tefvik Mustafazade, "Şirvan XVIII Esrin 20-ci illerinde", *Elmi Eserler*, C. XXVIII, Bakı 2008, s. 125; E. N. Guliyev, *Azərbaycan-Rusya Münasibetlər Tarixindən (XV-XVIII esrlər)*, Kızıl Şark Yay, Bakı, 1958, s. 29.

²² *Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişdən 1870 İlinədək*, s. 478.

²³ Guliyev, *Azərbaycan-Rusya Münasibetləri*, s. 30-31; Mustafazade, "Şirvan XVIII Esrin 20-ci illerinde", s. 125.

²⁴ Manat, Azərbaycan bölgesinde kullanılan para birimidir.

etmek ve Hazar çevresindeki eyaletlerde yerleştirmek” hakkında isteklerini dinledi.²⁵ Ermeniler herhangi bir ödeme yapmaksızın Gilan, Salyan, Bakü ve Derbent’te yerleşmek için Çarın iznini almak istiyorlardı. I. Petro, Ermenilerin orada yerleştirilmesi hakkında Korgeneral Matyuşkin ve Tuğgeneral Levaşov’un adına²⁶ talimat vermişti.²⁷ Çar kolaylıkla yönetimindeki istenilen şehri çevresindeki topraklarla birlikte henüz vatani olmayan Ermenilere “bahşiş” olarak sunuyordu. Onun talimatında gösteriliyordu ki, “Ermenileri Gilan, Mazenderan, Bakü, Derbent ve diğer bölgelerde yerleştirmeye çalışın; İranlıları²⁸ ise fırsat buldukça kovun”.²⁹ Bu politika I. Petro’nun 1725 yılında ölümünden sonra da devam ettirildi.

Tarihî kaynaklar “I. Petro’nun vasiyeti” olarak adlandırılan belgenin de onun öne sürdüğü kötü amacın da (Kafkasya’yı “ele geçirmek ve istila etmek; İslam inancını Asya’dan uzaklaştırmak, Hristiyan dinini ve kültürünü burada yaymak”) gerçek olduğunu ortaya koymaktadır. Eski Sovyet tarihçiliğinde bu vasiyetin varlığı ve gerçek olduğu reddediliyor ve Çar Petro’ya ait olmadığı iddia ediliyordu. Ancak 18-19. yüzyıllar boyunca Çarlık Rusya’sının Kafkasya, Osmanlı ve İran’a karşı uyguladığı politika bu vasiyetname ile bütünlük oluşturmaktadır. Vasiyetnamenin mahiyetinin bazı kısımları Profesör S. Elyarlı’nın editörlüğü ile yayımlanmış “Azerbaycan Tarihi” kitabında verilmiştir: “*Osmanlı ile İran devletleri arasındaki ilişkileri fitne fesatla öyle bozmak gerekiyor ki, onlar bir daha anlaşmasınlar. Hem İran hem de Osmanlı’nın Avrupa halklarıyla temas geçmesine fırsat vermemek gerekiyor. Eğer, bu ülkenin Müslümanları gözlerini açıp haklarını anlarsa bu bizim için büyük darbe olur. Hem Osmanlı hem de İran din adamlarını kendi tarafına çekmek ve onlar sayesinde Sünni-Şii çatışmasını alevlendirmek gerekiyor. İslam inancını Asya’dan uzaklaştırmak, Hristiyan dinini ve kültürünü burada yaymak. Osmanlı’nın işini tamamladıktan sonra İran’ı zorluk yaşamadan yok etmek mümkündür. Bu yüzden siz zaman kaybetmeden Gürcistan ve Kafkasya’yı işgal ederek İran’ın hâkimlerini kendinize muti yapın. Sonra ise Hindistan’ı ele geçirmek gerekir...*”³⁰

²⁵ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 478.

²⁶ Çar yetkisini kullanarak hizmetinde olan herkesin yerine karar vermek hakkına sahipti. Bu yüzden de karar verdiği talimatlar uygulanmalı idi.

²⁷ P. G. Butkov, *Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, V 3 çast, Çast. 1, SPB, 1869, s. 24.

²⁸ İranlılar dedikte Çar, Azerbaycan Türkleri ve Farsları ait etmiştir.

²⁹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 479.

³⁰ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 479.

Görüldüğü gibi metinde sunulanlar o dönemde ve sonraki yıllarda Rusya'nın dış politikasında bir öncelikti ve Rusya her zaman hem Osmanlı Devleti hem de İran'la Kafkasya için savaşmıştı.

I. Petro 1722-1723'te Hazar çevresindeki topraklarda yaptığı işgalleri haklı göstermek ve bunları herhangi bir anlaşma ile "yasallaştırmak" için her türlü çözüm yöntemi kullanmaya çalışıyordu. Ayrıca Rusya'nın Hazar çevresindeki toprakları işgali, Osmanlı Devleti'ni daha da etkinleştirdi ve bu da Rusya'yı rahatsız ediyordu. Rusya, Safevi Devleti'yle anlaşma yapmak için fırsat arıyordu.³¹ Bu fırsat Safevi tahtı için tehlike oluşturan Afgan tehdidi sayesinde elde edildi. Sekiz aylık kuşatmanın ardından, Safevilerin başkenti İsfahan 23 Ekim 1722'de Afganlar tarafından ele geçirildi ve Şah Sultan Hüseyin tahttan indirildi.³² Bu sırada, 18 yaşındaki oğlu Tahmasp, Kasım ayında kendisini şah ilan etti ve Rusya'dan yardım almak için Rus konsolosu Avraamov ile müzakerelere başladı. I. Petro Afganlara karşı savaşta Safevilere yardım edeceğini bildirdi ve müzakereler için Safevi tarafından elçi göndermeyi teklif etti. Hazar Denizi'nin güneyinde sadece küçük bir alanı elinde tutmayı başarabilen II. Tahmasp'ın, bu teklifi kabul etmekten başka seçeneği yoktu. Bu nedenle, 1723 Ocak'ta İsmail Bey'i elçi sıfatıyla Rusya'ya gönderdi. Ancak II. Tahmasp, Reşt'e ulaştığında bu toprakların zaten Ruslar tarafından ele geçirildiğini gördü. Bunun üzerine tavrını değiştirdi ve İsmail Bey'i elçilik yetkilerinden ve Rusyayla müzakere hakkından mahrum etti. Fakat çok geç kalmıştı, çünkü Ruslar İsmail Bey'i apar topar savaş gemisiyle Astrahan'a götürmüş ve buradan da antlaşma imzalamaları için Petersburg'a göndermişlerdi. 12 Eylül 1723'te İsmail Bey ve Rusya arasında Petersburg'da sahte bir "Rusya-İran antlaşması" yapıldı. Şah II. Tahmasp antlaşmayı onaylamayı reddetti ve İsmail Bey hain ilan edildi. O günden sonra İsmail Bey bir daha geri dönmedi ve Astrahan'da kaldı.³³

Rusya'nın işgalci politikası, Osmanlı İmparatorluğu'nu ciddi faaliyete sevk etti. Rusya'nın Derbend'i işgalinden sonra Ekim 1722'de Osmanlı Devleti Hacı Davud'un Şirvan üzerindeki yetkisini kabul etti. Kendisini Kırım Hanı ile aynı yasaya göre himayesine aldı; yani Şirvan Hanlığı Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı

³¹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 482.

³² Elvin Valiyev, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kışkacında*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014, s. 61.

³³ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 482; Bekir Kütükoğlu, "Şah II. Tahmasb", *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, s. 320.

kalarak vassal hükümdar hakkı aldı. Ayrıca Hacı Davud'a Sultanın fermanı, ikiboncuklu (birinci sınıf) paşa şerâfeti, kuyruklu bayrak ve 30 bin çervon³⁴ para verildi.³⁵

Aralık 1722'de Osmanlı veziri İbrahim Paşa iki devlet arasında savaş olmaması için Rusya'nın İstanbul'daki konsolosu İ. Nepluyev aracılığıyla I. Petro'ya tavsiyede bulundu: “İyi bir arkadaş, iki imparatorluk arasında barış sağlamak isteyen bir adam gibi ordusunu alıp kendi memleketine gitsin”.³⁶ Fakat Rusya'nın bu teklife kayıtsız kaldığını görünce Osmanlı birlikleri 1723 baharında Kartli ve Kaheti'ye girdiler. Bakü'nün 1723 yazında Rusya tarafından işgali Osmanlı İmparatorluğu'nu daha hızlı hareket etmeye zorladı. 12 Eylül 1723'te Tiflis'in ardından Gence, Revan ve Nahçıvan Osmanlılar tarafından ele geçirildi. 1724 Mayıs'ında Hoy Kalesi de ele geçti. Osmanlı İmparatorluğu ile Rusya arasında savaş tehdidi derinleşti.³⁷ Ancak İbrahim Paşa gerginliğin sulh yoluyla halledilmesine çalışıyordu. Hem de bölgedeki gerginliğin Fransa ticaretine büyük zarar vereceğini düşünen Fransa elçisi De Bonnac, Osmanlı ile Rusya arasında antlaşma yapılmasına çalışmıştır. De Bonnac'ın diplomatik aracılığıyla 24 Haziran 1724'te taraflar arasında İstanbul'da antlaşma yapıldı. Antlaşmaya göre Osmanlı Devleti, Rusya tarafından ele geçirilen Hazar çevresindeki eyaletlerin Ruslara şah tarafından “verildiğini” ve bu yüzden de resmî olarak Rusya'ya ait olduğunu kabul ediyordu. Güney Kafkasya'nın diğer tüm bölgeleri (Karabağ, Gence, Tebriz, Nahçıvan, Revan, Gezvin, Gürcistan) Osmanlı Devleti'ne kalıyordu.³⁸ Bu antlaşma, Rus diplomasisinin büyük başarılarından birisiydi. Rusya, Güney Kafkasya'nın büyük bir kısmının Osmanlı Devleti tarafından işgalini kabul etmiş olsa da Hazar kıyısı vilayetlerinin elinde bulunmasını sağladı. Rusya diplomatik yolla güneydoğu sınırlarını geçici olarak Osmanlı istilasından kurtararak son derece büyük öneme sahip olan Hazar

³⁴ Çervon, Rusça yabancı ve yerli büyük altın sikkelerin geleneksel adıdır. Bu sikkeler ilk zamanlar 3,3-3,5 gram ağırlığında olmuş ve değeri farklı zamanlarda 2-3,5 gümüş Rus manatına eşit olmuştur. İlk Rus çervonu XV. yüzyılda Çar III. İvan'ın zamanında üretilmiş ve dolaşıma sokulmuştur. O zamanlar herhangi bir büyük altın sikkeyi ve emperyaleri “çevron” olarak adlandırıyorlardı.

³⁵ Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, İkra ve Devran Yay, İstanbul, 1994, s. 294; *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 482; Yaşar Baş, “Şirvan Hanı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, N-58, (Kış 2014), 2018, s. 634.

³⁶ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 482.

³⁷ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 484; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV/1, TTK Yay, Ankara, 2007, s. 190, 191.

³⁸ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, 1972, s. 14; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. IV/1, s. 192; *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 484; *Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Mün*, s. 22.

Denizi ticaret yoluna çıkış sağlamış oldu.³⁹ Ancak yerel halkın İstanbul Antlaşması'na karşı tutumu olumsuzdu ve üstelik Şamahı'da bu haberi getiren Terek şamhalı ve Karakaytak usmisini şehre bırakmayıp kovmuşlardı. Rusya'nın işgal ettiği bölgelerin sakinleri vergilerden, tüccarlar ise gümrük mükellefiyetlerinden kaçınıyordu.⁴⁰

Böylece 1720'lerde Güney Kafkasya'daki siyasi ve askeri süreçlerin bir sonucu olarak bu bölge iki devletin: Rusya ve Osmanlı Devleti'nin arasında bölündü. Şimdiye kadar bu bölgelere sahip olan Safevi Devleti ise güçten düştüğü için bu süreçleri önleyemedi ve geçici olarak bu işgali kabullenmek zorunda kaldı. Yerel halk ise bir yandan Safevi Devleti'nin zayıflamasından yararlanarak bağımsızlığa çalışıyor, diğer yandan da işgalcilere karşı mücadele ediyordu.

3.2. I. PETRO'DAN KATERİNA'YA RUSYA-KAFKASYA İLİŞKİLERİ

3.2.1. Nadir Şah'la Mücadeleler ve Gence Antlaşması

Yukarıda da belirtildiği gibi 1720'lerde Safevi Devleti'nin toprakları Rusya, Osmanlı birlikleri ve isyancı Afganlar tarafından işgal edilmişti. Başkent İsfahan'la birlikte Irak, Fars ve Horasan Afganların; Azerbaycan'ın yarısından çoğu ve Gürcistan Osmanlı'nın; Hazar çevresindeki bölgeler ise Rusya'nın eline geçti. Ancak çok geçmeden işgale maruz kalan bölgelerin geri alınması için bir mücadele başlatıldı. 1720'lerin sonunda başlayan bu mücadeleye aslen bir Afşar Türkü olan ve ataları Moğol döneminde Azerbaycan'a yerleşen Afşarların Kırklık boyuna dayanan Nadir Han liderlik yapıyordu. Nadir Han, 1728-1729 yıllarında Afganlarla mücadele ederek⁴¹ 28 Mayıs 1729'da Kafirkale yakınlarında Afganları mağlup etti ve Safevi topraklarını Afganlardan temizledi.⁴² 1730'da ise Marağa savaşında Osmanlı birliklerini mağlup etti ve Tebriz'i geri aldı.

Fakat Herat'ta Afganların yeniden ayaklanması ve Nadir Han'ın erkek kardeşinin öldürülmesi Safevi ordusunun tekrar Herat'a yönelmesine yol açtı. Nadir

³⁹ Orhan Alizade, "18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası", *Akademik Bakış*, C. IV, N-7, (Kış 2010), s. 112.

⁴⁰ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 484.

⁴¹ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 488, 489; Azmi Özcan, "Nadir Şah", *TDVİA*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 276.

⁴² Mehman Suleymanov, *Nadir Şah*, Tehran, 2010, s. 148-151.

Han'ın Afganlarla mücadelesinden faydalanan Şah II. Tahmasp⁴³ da Güney Kafkasya'yı Osmanlı Devleti'nden geri almak için askerî kampanya başlattı, ancak mağlup oldu.⁴⁴ Şah bu mağlubiyetten sonra 10 Ocak 1732⁴⁵ tarihinde Kirmanşah (veya Ahmet Paşa Müsalehası) Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ele geçirdiği Kirmanşah, Hamedan ve Tebriz'i Safevi Devleti'ne iade etti. Safevi Devleti ise karşılığında Güney Kafkasya'da bulunan eski Safevi topraklarında Osmanlı hâkimiyetini tanıdı.⁴⁶ Bunu kabullenmeyen Nadir Han, Tahmasp'ı hâkimiyetten uzaklaştırdı ve Ağustos 1732'de onun küçük oğlu Abbas'ı şah ilan etti ve kendisi de Şah III. Abbas'ın vekili oldu.

I. Petro'nun 1725'te ölümünün ardından Rus hükümeti Hazar çevresindeki bölgelerin Safevilere geri verilmesi hakkında kafa yormaya başladı. Kıyı boyunca 600 km uzanan, genişliği 100 km olan bu bölgelerin korunması için 18-20 yaya ve dragun (atlı) alayı gerekiyordu. Ayrıca buraya Kazak, Ermeni, Gürcü, Tatar, Mordva ve Çuvaş kuvvetlerinden 18 binlik düzensiz ordu ve işçi kuvveti toplamıştı. Rusya bu orduya tüm askerî-idarî personeli ile birlikte yılda 1 milyon rubleden çok harcamasına rağmen Kafkasya'dan elde ettiği geliri 250 binden fazla olmuyordu.⁴⁷ Rus askerleri iklime uyum sağlayamıyorlardı. Ateş ve diğer bulaşıcı hastalıklar onları etkisiz hale getiriyordu. P. Butkov'a göre Rusya 13 yıl içinde bu bölgelerde 130 ve belki 200 bin asker kaybetti.⁴⁸ Bu yüzden Rusya bu bölgeye yönelik politikalarında değişiklik yapmaya karar verdi. Nadir Han'ın elde ettiği başarılar da ikna olmasında etkili oldu. 21 Ocak 1732'de Rusya ile Safeviler arasında imzalanan Reşt Antlaşması'na⁴⁹ göre Rusya, 5 ay içinde Kür Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden güneye doğru tüm bölgeleri Safevilere geri verdi. Öte yandan Safeviler bu toprakların Osmanlı'nın eline geçmesine izin vermeyeceklerine söz verdiler.

⁴³ Şah II. Tahmasp (1704-1740), Safevi Devleti'nin 10. şahı ve Şah I. Hüseyin'in 3. oğludur. Tahmasp, 1720'lerde babası ve 11 kardeşi ile birlikte Afganlara esir düşmüş ve bir grup askerinin yardımı ile esirlikten kaçarak kendini şah ilan etmişti. 1726'da Feteli Han, Kaçar'la birlikte Afganları mağlup edip Horasan'a kadar ilerlemiş ve burada Nadir Han ile ittifak kurmuştu. (bknz: *II. Tahmasb*, (Çevirimiçi), https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Tahmasb, 11 Mart 2020).

⁴⁴ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 188; Suleymanov, *Nadir Şah*, s. 206, 207.

⁴⁵ Antlaşmanın yapıldığı tarih Azerbaycan ve Osmanlı kaynaklarında farklı gösterilmektedir. Osmanlı kaynaklarında 1732 Şubat olarak gösterilmiştir.

⁴⁶ Abdurrahman Ateş, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Ankara, 2010, s. 144; Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 188.

⁴⁷ Rusya, Kafkasya'da tuttuğu ordunun sayesinde 250 bin ruble haracı buradan zorla toplayabiliyordu. Bu yüzden, Rusya'nın Kafkasya'da ordu bulundurması onun için kârlı değildi. Çünkü ordunun maliyeti, elde ettiği gelirden daha fazla idi.

⁴⁸ Butkov, *Materiali Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 1, s. 213.

⁴⁹ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 120.

Nadir Han 1733'te Bağdat yakınlarında Osmanlı birliklerine karşı kazanılan zaferden sonra 1734 yazında Şirvan ve Dağıstan'ı yeniden Safevilerin yönetimi altına almak için askerî sefer başlattı. İlk önce Şirvan'a hücum etti ve Şamahı'yı ele geçirdi. Şirvan hâkimi Surhay Han ile Nadir Han'ın askerî birlikleri arasında belirleyici savaş yeri olarak Gabala seçilmişti. Car ve Tala Lezgileri de Surhay Han'a katılmışlardı. Devebatan adlandırılan yerde gerçekleşen savaşta Surhay Han yenildi. Surhay Han Kazı Kumuk'a, müttefikleri ise Gence'ye kaçtılar. Ordunun malzeme ve donanımları tamamen Nadir Han'ın eline geçti. Nadir Han yalçın dağ geçitlerini omuzda taşınan küçük toplarla geçti ve Kazıkumuk'u da ele geçirdi. Yerel halk çok kayıp verdi. Surhay Han birkaç yakın adamları ve ailesiyle birlikte Avaristan'a kaçtı.⁵⁰ Bununla da Nadir Han'ın Dağıstan'a ilk hücumu Surhay Han için yenilgi ile sonuçlandı.

Nadir Han, Kazı Kumuk'ta bulunurken şamhal Adil Giray'ın Ruslara karşı savaşması için Kafkasya'ya göndermiş olduğu oğlu Haspulat, Nadir'in yanına geldi. Bu nedenle Nadir Han, Haspulat'a "Şamhal" unvanı verdi.⁵¹ Böylece Kazı Kumuk'ta geleneksel siyasi rejim yeniden kurulmuş oldu. Ayrıca Haspulat'ın isteği üzerine, Nadir Han Kazı Kumuk'un yıkımını durdurdu ve yakalanan tüm nüfusu serbest bıraktı.⁵² Kazı Kumuk'ta bir hafta geçirdikten sonra da Güney Kafkasya'ya geri döndü. Nadir Han'ın Kazı Kumuk'tan ayrılmasının ardından burada eski kurallar yeniden yürürlüğe girdi.⁵³

Rusya'nın Safevi Devleti'yle imzaladığı Reşt Antlaşması, Osmanlı karşıtı politikasını tam olarak karşılamadı. Bu nedenle Safevi Devleti'yle diplomatik ilişkiler devam ettirildi. Rusya durumu iyice incelemek için Knez S. Golitsin'i Safevi Sarayına gönderdi. S. Golitsin ile görüşmesi sırasında Nadir Han yalnızca Osmanlıların değil, üstelik Rusya'nın ele geçirdiği Hazar kıyısı toprakları da geri almak istediğini belli etti. Osmanlı karşıtı ittifakının sürdürülmesinde istekli olan Rusya, Bakü ve Derbend'i de Safevilere feda etmeyi kabul etti.

⁵⁰ *Azərbaycan Tarixi. Uzaq Keçmişdən 1870 İlinədək*, s. 491.

⁵¹ M. –P. B. Abdusalomov, "Kumıkskie Feodalnie Vladeniya v Kavkazskoy Politike Rossii: ot Peterburgskogo Dogovora do Gyandjinskogo Traktata (1723-1735 gg.)", *Armiya i Obşsestvo*, N- 1, 2012, s. 81.

⁵² M. –P. B. Abdusalomov, "Kumıkskie Feodalnie Vladeteli v Osvoboditelnoy Borbe Narodov Dagestana Protiv Nadir-Şaha", *Vestnik Dagestanskogo Nauçnogo Tsentra*, N- 52, 2014, s. 79.

⁵³ V. G. Gadjiyev, *Razgrom Nadir-Şaha v Dagestane*, Mahaçkala, 1996, s. 88.

Böylece, 10 Mart 1735'te Nadir Han, Gence şehrinde Rusya ile antlaşma imzaladı. Antlaşma giriş, başlangıç, 7 madde ve bir sonuçtan oluşuyordu.⁵⁴ Giriş kısmında şu ifadeler yer alıyordu: “*Allaha şükürler olsun ki, hükümdarlar arasında dostluk kuruldu ve sonuçta onlar arasında devletlerin barışı için saygı, sevgi vaki oldu. Peygamber’e şükürler olsun, yazısıyla bunu mümkün kıldı ve ey Meryem oğlu İsa, sana yalvarıyoruz, seni diliyoruz.*”⁵⁵ Bilindiği gibi birkaç yıl önce Allah’ın emriyle, İran Devleti düşman ordusunun saldırısına maruz kalmış ve viran edilmişti. Buna ek olarak ihtilalcilere katlanıyor, her yandan karışıklık içinde yaşıyor ve kötü niyetli yaramazlar, devleti tamamen yıkmak ve müreffeh bir hayatı yok etmek istiyorlardı.⁵⁶ Fakat Yüce Allah, ilâhî rahmetiyle İran devletinin tüm kesiminden uzak durmadı, beni: hizmetkârını yarattı. Ben de büyük orduyla Horasan eyaletinin başkentinden, kötülüklerin kökünü keseyim ve cezasını vereyim diye saldırı yaptım. Allah’ın merhametiyle, benim gayretimle İsfahan şehri ve diğer eyaletler düşmandan temizlendi. Gerçi düşmanlar, Rus İmparatorluğu ile İran Devleti arasında eski, kalıcı ve sarsılmaz dostluğu görmek istemiyor ve kirli düşünceleriyle iftira atıyorlardı. Güya Rus İmparatorluğu, eyaletleri İran Devleti’nden ayırmak istiyor; topraklarına birleştirmek niyetindeydi ve böylece iki imparatorluk arasında düşmanlık oluşturuyorlardı.⁵⁷ Fakat herkese özellikle İran halkına açıktır ki, neden İmparator hazretleri I. Petro, onun hoş ve sonsuz hatırası var olsun, İran Devleti’nin şehir ve eyaletlerini ele geçirdi hansı ki belli zamana dek elinde tuttu. Sonra iyi niyetini ve dostluğunu göstermek için, Gilan vb. eyaletleri hiçbir etki altında kalmadan İran Devleti’ne geri verdi. Her iki sarayın ortak ilgisi gerektiriyor ki, eskiden gelen dostluk sadece sarsılmaz kalsın üstelik gelecekte büyüyerek daha da artsın ve taraflar sıkı dostluk ilişkisi ile yaklaşsınlar. Onun şerefine yüksek rütbeli gizli müşavir, bakan ve kavalye İran’da bulunan Knez Sergey Golitsin, imparator hazretlerinin fermanıyla benimle yapılan diğer anlaşmalarla birlikte ebedi bir ittifak yapma kararını verdi ve anlaşmanın kırılmayacağına söz verildi.”⁵⁸

⁵⁴ *Dogovori Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgovie*. Sobral i İzdal T. Yuzefoviç, SPB, 1869, s. 202-207.

⁵⁵ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 188, 189; P. P. Buşev, “Bespoşlinnaya Torgovlya Russkih Kupçov v İrane v 1732-1747 gg”, *İran, İstoriya i Kultura v Sredniye Veka i v Novoye Vremya*, M, 1980, s. 78, 79.

⁵⁶ Buşev, “Bespoşlinnaya Torgovlya Russkih”, s. 78, 79.

⁵⁷ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 189.

⁵⁸ A. Nagornaya, “Russko-İranskiye Dogovory 1732 i 1735 gg”, *Arabskiye Strany. Turtsiya. İran. Afganistan. İstoriya, Ekonomika*, M, 1973, s. 116-121.

Gence Antlaşması'nın "Başlangıç" kısmında ise şu ifadeler yer almaktaydı: *"Gerçi Reşt'te her iki tarafın imzaladığı antlaşmada kalan şehirler, Bakü ve Derbend'in, İran Devleti tüm düşmanlarından kurtulana kadar Rus yönetimi altında olabileceği kararı veriliyordu. Ancak Rus imparator hazretleri, İran Devletine büyük saygı duyuyor ve onu eski gücüne döndürmek için en iyi yol hazırlamağı, yakındaki ve uzaktakilere göstermeyi gerek biliyor. Rusya İmparatorluğu, İran'dan neyse ele geçirmeye çalışmıyor; Çar cömertliği ve merhametiyle Bakü ve Derbend'i etraf topraklarıyla birlikte önce olduğu gibi İran'a zamanından önce geri vermeyi lütfedecektir. Zaman geçtikçe Rus birlikleri bu topraklardan geri çekilecektir. Antlaşmaya göre Bakü şehri gezalarla birlikte iki hafta içinde; Derbent şehri gezalar ve ona ait olan diğer bölgelerle eski sınırlarına kadar iki ay içinde antlaşma yapılan tarihten boşaltılacak. Eğer koşullar uygun olursa daha yakın zamanda boşaltılacak, şamhal ve usmiye ait olan Dağıstan ve diğer bölgeler eskideki gibi İran Devleti'ne geçecektir".⁵⁹*

Antlaşmanın birinci maddesinde, *"Rusya İmparatorluğu tarafından gösterilen dostluk ve nezaket karşılığında İran Devleti, Rus İmparatorluğu ile ebedi bir ittifak sürdürmek ve dostuna dost, düşmanına düşman olmayı vadediyordu. Rusya'ya karşı herhangi bir devlet savaş başlatırsa her iki saray da o devlete karşı savaş başlatacak ve her durumda birbirlerine yardım edeceklerdi. Derbent'teki Hristiyan Gürcü manastırı dokunulmaz kalacak ve hizmet vermesine izin verilecekti".*

İkinci maddede şu ifadelere yer verilmişti: *"İran Devleti çıkarları için, Allah'ın rahmetiyle, mevcut elverişli koşullarda düşmanlarından kurtulsun ve eski durumuna geri dönsün. Rus İmparatorluğuna güvenliğini gösterecek, düşmana karşı savaşı sürdürmek için her türlü gayretle ve özenle intikamını alsın. Sadece şimdi değil, eskiden İran Devleti'nden zorla ele geçirilen topraklar geri alınsın ve barışa izin vermesin".*

Üçüncü madde, antlaşmaya katılanların Osmanlı İmparatorluğu ile ilişkilerini netleştirmesini ele alıyordu. *"İran, Osmanlı İmparatorluğu ile barış antlaşması yaptığında Rusya'yı da antlaşmaya dahil edecek ve benzer durumda Rusya da aynı taahhütte bulunacaktır".*

⁵⁹ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 190.

Dördüncü madde, 1732 yılı Reşt antlaşmasının gerçekleştirilen maddelerinin dışında kalanlarının onaylanmasını sağlıyordu.

Beşinci madde, ticaretin düzenlenmesine ayrılmıştı. Bu madde uyarınca *“İran, Rus tüccarlara Reşt Antlaşması’na göre davranmayı vadediyordu. Rus tüccarlar tüm limanlara, kıyılara ve köprülere serbestçe girebilecek; mallarını istedikleri yere boşalta ve nakledebilecek; saldırganlık ve şiddete maruz kalmadan ticaret yapabileceklerdi. İran Devleti’nin halkına ise Rusya İmparatorluğu’nda şefkatli bir tutum gösterilmeli idi”*.

Altıncı madde, tarafların her birinde saklananların aranıp bulunmasını ve iade edilmesini şart koşuyordu.

Yedinci madde, antlaşmanın onaylanmasına tahsis edilmişti.

Gence Antlaşması Rusya tarafından imparator mührü ile beş ay içinde onaylanmasının ardından yürürlüğe girecekti. Antlaşma metninin son bölümünde, antlaşmanın iki nüsha halinde yapıldığı ve mühürle onaylandığı belirtiliyordu. Nadir Şah’ın 1747’de suikasta uğraması ve kurmuş olduğu imparatorluğun yıkılmasının ardından 1732’de imzalanan Reşt ve 1735’te imzalanan Gence antlaşmaları tamamen iptal edildi.⁶⁰

Nadir Han Dağlı halklarının kendisinden çok Osmanlı Devleti’ne meyil ettiklerini ve hatta kendisine karşı nefret beslediklerini görebiliyordu. Bu yüzden, Dağlılara gücünü göstermeye karar verdi ve Dağlı halklarını tamamen bastırabilmek için Dağıstan’a ikinci bir askerî saldırı düzenledi. Bu saldırı sonrasında Revan, Gence ve Tiflis’i Osmanlılardan geri alan Nadir Han 11 Kasım 1735’te Derbend’e ulaştı. Yeni şamhal Eldar, usmi Ahmet Han ve Surhay Han’ın Kazanişe köyünde Şamhal Haspulat’a karşı birleşmesi haberini alan Nadir Han Macalis’e doğru ilerledi. Yolu üzerindeki yerleşimleri tahrip ettikten sonra şamhallığın Gubden köyüne ulaştı. Burada, Şamhal Haspulat askerî birlikleriyle Nadir Han’ın huzuruna geldi.⁶¹ Şamhal vazifesine iddialı olan Eldar, Nadir Han’a karşı savaşmanın anlamsız olduğunu fark etti ve Avaristan’a çekildi. 17 Aralık 1735’te Nadir Han’ın birlikleri Kazı Kumuk’a saldırdı. Şarrat olarak adlandırılan bölgede gerçekleşen savaşta Surhay Han yenildi

⁶⁰ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 191.

⁶¹ M.-P. B. Abdusalomov, *Kumikskiye Feodalnyye Vladeniya v Politiceskoy Jizni Dagestana v Pervoy Poplovine XVIII Veka*, Mahaçkala, 2008, s. 126.

ve Avaristan'a çekildi. Bu sırada Dağlıların yardımına gelen Eldar'ın birlikleri de yenilerek geri çekilmek zorunda kaldı.

Surhay Han'ın kuvvetlerini yok eden Nadir Han, Akuşa hâkiminin topraklarına hücum etti. Ancak Şamhal Haspulat'ın isteği üzerine, Akuşa-Dargo'da tahribattan uzak durdu ve esir alınmış halkı serbest bıraktı.⁶²

Nadir Han'ın 1734-1735'te Dağıstan'a yaptığı askerî saldırı Güney Kafkasya'daki ayaklanma yüzünden yarıda kaldı. Nadir Han, geri döndükten sonra Safevi şahı III. Abbas'ın ölümünden yararlanarak 1736 yılında Sugovuşan'da kurultay topladı. Bu kurultayda, kendisini şah ilan etti ve Safevi hanedanının hâkimiyetine son noktayı koydu. Şahlık tahtına oturduktan sonra 1737-1739 yıllarında Batı Türkistan ve Hindistan'a büyük askerî saldırılar düzenledi.

Nadir Şah, Dağıstan kontrol altına alınmadığı sürece Güney Kafkasya'daki ayaklanmaları bastırmanın zor olacağını biliyordu. Bu nedenle 1741'de Dağıstan'a yeni bir askerî saldırı düzenledi. Saldırı sırasında Dağlıların liderlerini kendi tarafına çekmek için bir takım diplomatik adımlar da attı. 1741 Mayıs'ında Şamhal Haspulat sayesinde Kuzey Kumuk hâkimlerine kendi hizmetine katılmaları için istekte bulundu. Karşılığında da kendilerine yüksek rütbelere ve pahalı hediyeler vadeliyordu. Haspulat'tan ise Car'a 10 bin asker getirmesini istemişti. Öte yandan Şirvan Beylerbeyliği'nin hazinesinden buynak Mehti ve Terko şamhalı Eldar'a büyük miktarda para göndermişti.⁶³

Nadir Şah'ın 1741 baharında Dağıstan'a düzenlediği yeni saldırı başlangıçta başarılı oldu. Dağlıların güçlü direnişine rağmen Nadir Şah'ın birlikleri Tabasaran, Kaytak, Mehtuli ve Akuşa'yı ele geçirerek Kazı Kumuk'a yaklaştılar. Bu sırada Dağlıların 14 aulu (köyü) da tahrip edildi.⁶⁴ Böyle bir tehdit karşısında Dağıstan halklarının birçoğu Rus koruması altına girmek zorunda kaldı.⁶⁵ Rus hükümeti Nadir Şah'la savaşmaya hazır olmadığı için bu müracaatların çoğunu olumlu karşılamıyor; bununla birlikte Nadir Şah'ın askerî saldırısıyla ilgili tedbirler alıyor; Terek Hattı'na Volga ve Don'dan ek kuvvetler gönderiyor; Kızılyar istihkâmını güçlendiriyor ve Astrahan'da donanma kurmaya başlıyordu.

⁶² G. E. Alkadari, *Asari-Dagestan (İstoriçeskiye Svedeniya o Dagestane)*, Mahaçkala, 1994, s. 85.

⁶³ Abdusalamov, "Kumikskie Feodalne Vladeteli v Osvoboditelnoy Borbe Narodov Dagestana Protiv Nadir-Şaha", s. 80.

⁶⁴ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 422.

⁶⁵ Butkov, *Materiali Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 1, s. 223.

Nadir Şah 12 Eylül 1741'de 50 bin asker ile Andalala yönünden Kazı Kumuk'a saldırdı. Dağınık durumda olan Laklar, Darginler, Küreler, Lezgiler, Kumuklar ve diğerleri Nadir Şah kuvvetlerine karşı birleştiler. Bu güçlere Ahmet Han Cengutayev liderlik yapıyordu.⁶⁶ Özellikle, bu yeni güçlerin katılımıyla Dağlılar avantajlı hâle geldi ve Nadir Şah'ın kuvvetlerine kalıcı bir darbe vurabildiler. Sogratl, Megeb, Ulluçara, Oboh, Ço köyleri yakınında gerçekleşen savaşlarda Nadir Şah 25 bin asker, 79 top, 33 bin at, deve, katır ve çok sayıda mühimmat kaybetti. Bu savaşlarda Nadir Şah kuvvetlerine karşı Dağlı kadınlar da savaşıyordu.⁶⁷ Dağıstan askerî harekâtındaki yenilgi, Nadir Şah'ın ilk askerî başarısızlığıydı.⁶⁸ Derbend'e çekilen Nadir Şah buradan Dağlılarla uzun süreli savaşa hazırlanmaya başladı. Temmuz 1742'te Tabasaran'ın kuzeyindeki Gubden yakınlarında şehir inşa etmeye karar verdi ve bu noktada çadırlar kurdu.⁶⁹ Bu çadırlarda ihtiyaç duyulan yiyecekler güçlükle temin edilebiliyordu. Yiyecek yetersizliği dışında İran birlikleri ve muhafızları sık sık Lezgiler, Karakalpak ve diğer halkların saldırısına maruz kalıyorlardı. Bunun için birçok istihkâm ve bekçi kuleleri yapıldı. Derbend'in kuzeyindeki Kaytak Usmiliği'nin topraklarında Nadir Şah yeni bir kale yaptırdı. Yerel halk daha sonrasında bu kaleyi "İran-harabe" olarak adlandırmıştı.⁷⁰ Dağlıların, sürekli baskınları ve partizan savaşı⁷¹ bir süre sonra Şah ordusunun donanımını kötü duruma soktu. Gergin durumu gören Nadir Şah, diplomatik yolları kullanmayı denedi. Şamhal Haspulat aracılığıyla Kumuk knezlerine başvurdu ve kendilerine, Şah Abbas'ın döneminde Safevilerin koruması altındayken şimdi kâfirlerin korumasına sığındıklarını ifade etti. Halbuki eğer yeniden eski konumlarına dönecek olurlarsa bu durumda çocukları kâfirlerin esaretinden kurtulacak ve kendilerine ücret verilecekti.⁷² Ancak ne pahalı hediyeler ne de teklif edilen para Dağlılarla anlaşmaya varmak için yeterli olmadı. Avar, Mehtuli hanları, Kaytak usmisi ve Surhay Han'ın oğlu Murtuzali Nadir Şah'ın teklifini reddetti.⁷³

⁶⁶ A. İ. Tamay, "K Voprosu o Provale Dagestanskoy Kampanii Şaha Nadira (1741-1743 gg)", *Uçeniye Zapiski Dagestanskogo Filiala Akademii Nauk SSSR*, Tom. 5, Mahaçkala, 1958, s. 119.

⁶⁷ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 423.

⁶⁸ Abdusalamov, "Kumikskie Feodalne Vladeteli v Osvoboditelnoy Borbe Narodov Dagestana Protiv Nadir-Şaha", s. 81.

⁶⁹ Butkov, *Materiali Dlya novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 1, s. 213.

⁷⁰ L. Lokkart, *Nadir Şah*, Qanun Neşriyyatı, Bakı, 2013, s. 343.

⁷¹ Partizan savaşı, askerî gruplaşmaların yerli halk içerisinde saklanmakla düşmanları ile açık ve büyük savaşlardan kaçınarak yürüttüğü bir savaştır.

⁷² Abdusalamov, "Kumikskie Feodalne Vladeteli v Osvoboditelnoy Borbe Narodov Dagestana Protiv Nadir-Şaha", s. 81.

⁷³ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 424.

Tüm bunlara rağmen Nadir Şah yine de Dağlıları eskisi gibi boyun eğdirmek umudundan vazgeçmiyordu. Ona göre Rusya ile sınır hattının Koysu Nehri boyunca geçmesi ve Kumukların kendi vassallığında olması gerekiyordu.⁷⁴ 1742 sonbaharında Nadir Şah'ın kuvvetleri Buynak, Terek ve Kumuk istikametinde saldırıya başladı. Saldırının amacı yerel halkı orduya yiyecek vermeye zorlamaktı. Ancak bu teşebbüs de başarısız oldu. Nadir Şah'ın kuvvetlerinin gelişiyile ilgili haberleri duyan yerel halk yaşadıkları bölgeleri terk ederek daha iyi korunan yerlere taşındılar. 1743'ün başlarında Rusya bu toprakların savunmasını organize etmek için önce Albay Şilling'in komutasında, sonra ise Knez V. Obolenski'nin komutasında gizli yollarla 2 bin kuvvet göndermişti. 1742 Haziran'ında Terek şamhalı Haspulat ve oğlu Ali Giray Rusya'nın korumasını kabul etti ve Rusya'ya bağlılık yemini ettiler.⁷⁵ Böylece Nadir Şah Dağıstan'daki yardımcılarında birisini kaybetmiş oldu.

Nadir Şah Rusya ile çatışma tehlikesi, yerel halkın ciddi direnişi ve Rusya tarafından buraya ilave kuvvetlerin gönderilmesi nedeniyle 1743 Şubat'ında geri çekilmek zorunda kaldı. Aynı yıl Şirvan'da Sefi Mirza'nın önderliğinde Nadir Şah'a karşı gerçekleşen ayaklanmaya Kumuk hâkimi Surhay Han ve oğlu Muhammed Han ile birlikte Küre ve Tabasaran halkı da destek verdi. Aynı sırada Derbent'te de protestolar başladı. 1745'te Nadir Şah'a karşı yapılan protestolar Dağıstan'a sıçradı. Bu protestolara yerel halkla birlikte bir zamanlar Nadir'in tarafında olan kuvvetler de katılmaktaydı. Şamhal Haspulat, gizlice Kızılyar hâkimiyle temasa geçti ve Rusya vassallığını kabul etti. Dağıstan'daki ayaklanmayı bastırmak için Nadir Şah yeniden Derbend'e saldırdı. Bu saldırı sırasında, Nadir Şah'a bağlı güçler Derbent çevresindeki yerleşim yerlerini yağmaladı. Buna rağmen yaptığı harekâta başarılı olamayan Nadir Şah, kuvvetlerini Güney Azerbaycan'a geri çekmek zorunda kaldı.

Nadir Şah, 1745'te Azerbaycan'daki ayaklanmayı bastırmak için buraya saldırdı ve Şeki'de Hacı Çelebi'nin önderliğinde gerçekleşen ayaklanmayı zor da olsa bastırabildi. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Dağıstan'a son askerî harekâtını düzenledi, ancak bu harekât başarısızlıkla sonuçlandı ve Nadir Şah 9 Mayıs 1747'de Horasan'da suikast sonucu öldürüldü.⁷⁶

⁷⁴ V. A. Potto, *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, Tom. 2, Vladikavkaz, 1912, s. 57.

⁷⁵ Butkov, *Materiali Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 1, s. 223.

⁷⁶ Butkov, *Materiali Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 1, s. 223.

3.2.2. Kuzey Kafkasya Halkları Üzerinde Rus Etkisi

1724'te imzalanan Rusya-Osmanlı antlaşması taraflar arasındaki ihtilafları ortadan kaldıramadı. Karadeniz'e çıkış arayan ve Kırım Hanlığı'na darbe vurmaya çalışan Rusya, Avusturya'nın etkisiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaş başlattı. V. K. Minih'in komutasındaki Rus birlikleri 1736-1737 yıllarında gerçekleştirilen seferlerde Kırım Hanlığı'nın başkenti Bahçesaray'ı ele geçirmeyi başardı. İkinci başkent kabul edilen Karasu da Feldmareşal P. Lassi tarafından yakıldı.⁷⁷ Avusturya da Rusya ile 1726'da imzaladığı ve 1737'de devletlerarası sözleşme ile onaylanan ittifak antlaşması uyarınca Osmanlı Devleti'ne karşı savaş ilan etti. Bahane ise Osmanlı Devleti'nin Rus topraklarına ve Kabardey bölgesine geçerek tecavüzlerde bulunması olmuştur. Rusya 1732'de imzalanan Reşt ve 1735'de imzalanan Gence antlaşmalarına rağmen Safevi Devleti ile Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmayı başaramadı.⁷⁸ Osmanlıların batı cephesinin karışmasıyla alakalı olarak Avusturya ve Rusya'yla savaşa hazırlanması ve Nadir Şah'ın Kerkük ile Arpaçay başarıları onları barışa yaklaştırdı. 1736 Eylül'ünde Osmanlı Devleti ile Nadir Şah arasında Erzurum Antlaşması imzalandı.⁷⁹

Rusya-Osmanlı savaşı cephesinde durumun karmaşıklığını göz önüne alan Osmanlı Devleti'nin teklifiyle Nemirov'da (şimdiki Ukrayna'da) 16 Ağustos-11 Kasım 1737 tarihleri arasında barış konferansı çağırıldı. Konferans sırasında ittifak halindeki Rusya ile Avusturya arasında ihtilafların oluşması Osmanlı Devleti'nin konumunu güçlendirdi. Askerî hareketlilik yeniden başladı. 1739 yılındaki seferler Rusya için olumlu sonuçlar verdi. Ancak Rusya'nın pozisyonunun güçlenmesinden endişeli olan Avusturya, Osmanlı Devleti ile ayrı bir anlaşma yapmak yoluna gitti. Bu, Rusya'nın konumuna önemli etki gösterdi. Çok geçmeden 1739 Ekim'inde Rusya ile Osmanlı Devleti arasında Belgrad Antlaşması imzalandı.⁸⁰ Bir dibace ve 15 maddeden oluşan antlaşmanın şartlarına göre Azak istihkâmları yıkıldı ve şehir Rusların yönetimine geçti. Ruslar eskiden beri Moskova Devleti'ne ait olan Don Nehri'ndeki Çerkaski Adası ile Azak arasında bir kale yapabiliyordu. Kabardey tarafsız

⁷⁷ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 212.

⁷⁸ *Dogovori Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgoviyeye*, s. 15-24; Rıza Karagöz, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993, s. 97.

⁷⁹ Abdurrahman Ateş, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta, 2001, s. 83.

⁸⁰ *Dogovori Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgoviyeye*, s. 15-24.

ilan edildi ve Osmanlı Devleti ile Rusya arasında tampon bölge haline geldi. Rusya Azak ve Karadeniz kıyılarında donanma bulunduramayacaktı. Ancak serbest ticarete izin veriliyordu. Rus tarihçileri İ. Zaiçkin ve İ. Poçkayev 1739'da imzalanan Belgrad Antlaşması'nı Osmanlı Devleti ile 1736-1739 yılları arasındaki savaşlarda 100 bin kadar asker kaybeden Rusya için utanç verici bir anlaşma olarak değerlendirmiştir.⁸¹

18. yüzyılın ortalarında Osmanlı ve Afşar devletlerinin Kuzey Kafkasya'da konumlarını güçlendirmek için attığı adımlar bir yandan Rusya'nın bu bölgede gücünü kırmaya hizmet ediyor; diğer yandan da yerel halk için ciddi sonuçlar doğuruyordu. Osmanlıların yerel halktan topladığı vergilerin miktarı arttıkça halkın Osmanlılara karşı tutumu değişmeye başladı. Afşarlı Nadir Şah, Dağıstan'ın feodal hâkimlerini vassal yapmak için aldığı tedbirler özellikle Dağlı aullarının (dağ köylerinin) yıkılması ve yakılması yerel halkın durumunu daha da kötüleştirmiş ve onların Nadir Şah'ın politikasına karşı memnuniyetsizliklerini arttırmıştı.⁸²

Bir yandan Osmanlıların vergi yükü, diğer yandan ise Afşarların düzenli askerî saldırıları Dağlı halklarını yardım için Rusya'ya müracaat etmek zorunda bıraktı. Yerel beyler Rusya'dan askerî yardım istiyor; karşılığında Rusya'yla ekonomik ve ticarî ilişkilerini genişletmeyi teklif ediyor ve hatta Rusya'nın koruması altına gireceklerini vadediyorlardı. Rusya'ya elçilerin gönderilmesi 1740'larda yoğunlaşmaya başladı. Dağıstan ve Kabardey'den bazı yerel beyler Petersburg'u ziyaret etmiş ve Rusya'nın üst düzeyleriyle görüşmeler yapmışlardı. 1742'de, Kabardey knezleri adından Muhammed Sadıgov'un liderliğindeki elçi heyeti Çariçe Yelizaveta Petrovna'ya kendilerini Kırım hanının baskınlarından koruması için başvuruda bulunmuşlardı. 1743'te Çeçen köy topluluklarından bazıları Rusya himayesine geçmek için müracaat etmişlerdi.⁸³

Her ne kadar Rusya Dağlı halklarını kontrolü altına almak istese de Osmanlı Devleti ile ilişkileri bozmaktan kaçınmak için çoğu durumda elçilere yalnız söz vermekle yetiniyordu. Verilen sözlerin gerçekleşeceğini beklemeyen Dağlı halkları Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na haraç ödemeyi reddediyorlardı. Nitekim 1743'te Kabardey köylüleri Osmanlı yönetimine vergi ödemeyi reddetmiş ve

⁸¹ İ. A. Zaiçkin i İ. N. Poçkayev, *Russkaya İstoriya. Populyarniy Oçerk*, M, 1992, s.123; Sinan Yüksel, *Rusyanın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011, s. 64; Davut Dursun, "Kabartaylar", *TDVİA*, C. 24, İstanbul, 2001, s. 12.

⁸² Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 347.

⁸³ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 347.

Osmanlı vergi tahsildarlarını kovmuştu. Ardından Abazin ve Nogaylar da aynı şeyi yapmış, Kırım hanının vergi memurlarını bölgeye sokmamış ve Kırım hanına bağlı olmadıklarını duyurmuşlardı. 1747’te Abazekey, Bjeduh, Şapsıh ve Uvehler Kırım Hanlığı’nın vassallığından çıkarak hanlığa karşı savaşa hazır olduklarını ilan etmişlerdi.

Dağlı halklarının Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı’na bağlı olmaktan kaçınmaları, Rusya’ya bu bölge üzerindeki kontrolünü güçlendirme fırsatı verdi. Rusya, Kafkasya halklarıyla ilişkileri derinleştirmek için ilave adımlar attı. 1748’de Astrahan gubernatoru Oset ve İnguşların Rusya kontrolündeki bölgelere taşınmasını kabul etti. Bu sayede, Çeçenler Astrahan Guberniyası’nda yerleşme hakkı elde ettiler. Aynı zamanda, Rus Dışişleri Kurulu’nun kararıyla 30’dan fazla *Çeçen uzdenine* yıllık maaş belirlendi.

18. yüzyılın ortalarında Kafkasya halklarından Osetler Rusya’nın koruması altına geçmeyi kabul ettiler. 1749’da Z. Alihanov’un öncülüğündeki elçi heyeti Petersburg’u ziyaret etti ve burada Osetlerin Rusya’nın himayesine girmesi meselesiyle ilgili müzakereler yapıldı. Eğer Rusya Osetleri koruma altına alırsa Osetler de Osmanlı ile yapılacak bir savaşta Rusya’ya 30 bin askerî kuvvetle yardım edeceklerdi.⁸⁴ Müzakereler 1752’de sona erdi ve yapılan anlaşmaya göre Kuzey Kafkasya’nın orta kesiminde Ardon ve Fiagdon nehirleri boyunca uzanan ovalık bölgede “serbest mıntıka” oluşturuldu. Ardından Osetler buraya yerleştiler. Varılan anlaşma uyarınca Osetler, Kızılyar ve Astrahan’a serbestçe geçerek gümrük vergisi ödemedi ticaret yapabileceklerdi. Ancak Rusya himayesi altına girdikten sonra Hristiyanlığın yayılmasına da çalışacaklardı. Rusya Kuzey Kafkasya’daki hâkimiyetini güçlendirmek için özellikle Osetleri daha çok kullanıyordu. 1762’de Çariçe II. Katerina’nın fermanıyla Oset ve İnguşların dağlık bölgelerden *Mozdok* ve *Meken* yerleşim alanlarına taşınmasına izin verildi. Dağlardan düzlüklere göçün başlıca sebebi toprak yetersizliği idi. 1763 yılında bu bölgelere göçen Oset ve İnguşlar, burada kale inşa etmeye başladılar. Aynı zamanda bu bölgede güçlendirilmiş bir güvenlik hattı oluşturuyor ve Hristiyan Dağlılardan askerî muhafız takımları kuruyorlardı. Mozdok’a taşınan Dağlılar Hristiyanlığı kabul etmek şartıyla hükümetten para ve toprak alıyor, vassal köylüler ise özgürlüklerini kazanıyorlardı.

⁸⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 348.

Rusya ile yakınlaşma eğilimi Dağıstan feodal hâkimleri arasında da yaygındı. 1751’de Tarku şamhalı Haspulat, 1753’te ise Avar hâkimi Muhammed Musa Han ve Kazı Kumuklu Surhay Han halklarıyla birlikte Rusya himayesine geçmek için müracaat ettiler.⁸⁵

Kuzey Kafkasya’nın feodal hâkimleri sadece Rusya’ya değil, aynı zamanda Osmanlı Devleti’ne de meyil ediyordu. Osmanlı Devleti’ne duyulan sempati, Kafkasya’nın kuzeybatısında daha güçlüydü. Çünkü bu bölgedeki feodal çatışmalar daha yoğun olduğundan, taraflardan birisi yardım için Rusya’ya müracaat ettiğinde diğer taraf da Osmanlı Devleti’nden yardım istiyordu. Örneğin 1750’lerde Kabardey’de Kaşkatov ve Baksan feodal grupları arasında hâkimiyet için mücadele başladığında Kaşkatov grubu Rusya’dan yardım istemişti. O dönemde Rusya’da devlet *kansleri* görevini yapan İ. P. Bestujev-Ryumin, Kaşkatov grubuna aralarındaki çatışmanı barışçıl yollarla çözmelerini tavsiye etmişti. Aksi takdirde onların kendi aralarındaki savaşı bir Rus-Osmanlı savaşına dönüşecekti. Osmanlı Devleti’ne meyil edenler daha çok Osmanlı coğrafyasıyla ekonomik ve ticarî ilişkilerini geliştirmek isteyen feodal hâkimler ve Müslüman din adamları idi. Enderey hâkimi Kuzey Kafkasya’da yaşanan feodal çatışmalarından yarar sağlamak için Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı’na müracaat ederek onlardan yardım istemişti. O, bu yardım sayesinde Derbent ve Bakü’yü ele geçirmeyi planlamıştı.⁸⁶

Rusya’ya karşı çıkan güçler yalnızca Osmanlı Devleti ile birlikte hareket eden guruplar değildi. Rus muhaliflerine, bağımsızlıklarını korumaya çalışan yerel hâkimler de dahildi. Meselâ Rusya’nın Kartli-Kaheti Devleti’ne yardımları, istiklal taraftarı olan diğer feodal hâkimlerin ciddi şekilde hoşnutsuzluğuna neden oldu. Rusya’nın Doğu Gürcistan’da pozisyonunu tahkim etme girişimleri de bölgede kitlesel protestolara yol açtı.

Rusya bir yandan Kafkasya’daki siyasi konumunu güçlendirirken bir yandan da ekonomik menfaatlere odaklanıyor ve bölgenin zenginlik kaynaklarını kontrol altına almaya çalışıyordu. 1768’de Rusya hükümeti tarafından Osetya’da Stepan Vanyavin’in önderliğinde jeolojik çalışmalara başlandı. Bu çalışmalar sırasında zengin kurşun ve gümüş maden yatakları ortaya çıkardı. Aynı yılın Kasım ayında

⁸⁵ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 347; Natalya Volkova, “18-20. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasyada Dağlardan Düzlüklere Yerleşme”, Çev. Murat Topçu-Papşu, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, N-6, (Mayıs 2018), s. 233, 236.

⁸⁶ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 347.

Petersburg'a çağrılan Stepan Vanyavin, Çariçe II. Katerina'ya Osetya'da büyük miktarda altın olduğu bilgisini verdi.⁸⁷ Bu gelişmelere bakıldığında Rusya'nın böylesine zengin kaynaklara sahip olan bölgeyi en kısa zamanda bir sömürge haline dönüştürmekte istekli olduğu anlaşılıyordu.

3.3. KATERİNA DÖNEMİ

3.3.1. Azak ve Kırım'ın İşgali

Bir Altın Orda şehri olan Azak-Tan hakkındaki ilk yazılı kaynaklar 1269 yılına aittir. Bu şehir daha 14. yüzyıl başlarında dünyanın tanınmış şehirlerinden biri haline gelmişti. Şehrin Don Nehriyle birleşen kısmında Ceneviz ve Venedik tüccarları ticaret kalesi inşa etmiş ve antik Yunan şehri Tanais'in şerefine İtalyanca kısaca Tana adını vermişlerdi. Azak⁸⁸ şehriden Büyük İpek Yolu geçiyordu ve bu yol Çin, Hindistan ve İran'ı Batı Avrupa ülkeleriyle birleştiriyordu. Moskova'dan İstanbul ve Altın Orda şehirlerine giden yollar da Azak'tan geçiyordu. Azak aynı zamanda sanat ve köle ticareti merkeziydi. Buradaki darphanelerde Özbek Han'ın adına 1316 yılına ait sikkeler kesilmişti. Şehir mimari eserleriyle de ünlüydü. Ancak 14. yüzyılın sonlarında Altın Orda Hanı Toktamış ile Emir Timur arasında yaşanan savaşlar Azak şehrine ağır darbe vurmuş ve şehir tahrip edilmişti.⁸⁹

1475 yazında Azak, Osmanlı birlikleri tarafından ele geçirildi. Don Kazaklarının Kırım ve Doğu Anadolu'ya saldırısını önlemek için Osmanlı Devleti, burada Azak Kalesi'ni inşa etmişti. Bu kale ayrıca Azak Denizi'ne çıkışı da engelliyordu. 1637-1642 yılları arasında Azak, Don Kazakları tarafından ele geçirildi. Onlar kaleyi korumak için Ruslara müracaat ettiler, ancak Ruslar Türklerle savaş çıkarmamak için olumsuz cevap verdi ve Kazaklardan kaleyi boşaltmak talebinde bulundular. Böylece kale yeniden Osmanlıların eline geçti.⁹⁰

17. yüzyılın sonlarında denizlere erişim sağlamak için savaşmak, Rusya Devleti'nin egemenliği için çok büyük öneme sahipti. Bu, ekonomik ablukaya karşı

⁸⁷ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 347, 348; *SSRİ Tarihi*, s. 345.

⁸⁸ Azak, Ruslar tarafından "Azov" adlandırılıyordu.

⁸⁹ *SSRİ Tarihi*, s.345; Mustafa L. Bilge, "Azak", *TDVİA*, C. 4, İstanbul, 1991, s. 300.

⁹⁰ Novoselskiy, *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami*, s. 238; *SSRİ Tarihi*, s. 345; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 217, 218.

mücadeleydi ve ziraatın tüm alanlarında kendini gösteren ekonomik durgunluğun üstesinden gelmek, bu mücadelenin başarısına bağlıydı.⁹¹

17. yüzyılın sonlarında Karadeniz'e ulaşmak isteyen I. Petro Azak'a saldırdı. Bu saldırının amacı, önce kaleyi ele geçirerek Azak Denizi'ne çıkmak; sonrasında Karadeniz kıyılarında bulunan Kırım Hanlığı ve onun koruyucusu olan Osmanlı Devleti'ne karşı askerî üstünlük sağlamaktı. 1695 Nisan'ında Ruslar 31 bin kişilik bir kuvvetle su ve kara yoluyla Azak'a hücum etti. Petro, Dnepr Nehri istikametindeki Osmanlı kaleleri olan Kadı-Kerman, Tavan, Aslan Kerman ve Mübarek Kerman'ı aldıktan sonra Azak Kalesi'ni kuşattı. Orduda tek komuta yoktu ve saldırıya üç generaldan (İskoçyalı Patrik Gordon, İsviçreli Frans Lefort ve Rus Anton Golovin) oluşan Askerî Konsey liderlik yapıyordu. I. Petro'nun kendisi bu savaşta Preobrajensk Alayının topçu komutanı olarak katılmıştı. Ancak Türk kalesi olan Azak'ın Ruslar tarafından 9 Temmuz'da başlayan ve Eylül'ün sonuna kadar devam eden kuşatması başarısız oldu. Türkler, Azak'taki garnizonlarına yardım gönderiyor, donanması olmayan Rus birlikleriye Azak'ı denizden kuşatmak olanağından yararlanamıyorlardı. Kalenin garnizonu iki saldırıyı geri püskürttü ve kuşatma sonbaharda kaldırıldı. Çar, Azak kalesini ele geçirmeğe kesin karar verdiğinden ilk başarısızlıktan yılmadı ve Don Nehri'nin yukarı kısmında bir donanma yaptırmaya karar verdi.⁹²

1696 yılında Azak'a ikinci saldırı gerçekleşti. Bu saldırıya hazırlık aşamasında, Varonej şehrinde Petro'nun emriyle tersaneler kuruldu ve Moskova'dan gemi yapmasını bilen yabancı ustalar davet edildi. 1696 ilkbaharında Rus harp gemileri artık Don Nehri boyunca yüzüyorlardı.⁹³ 4225 kişilik bu donanmaya Frans Lefort komutanlık yapıyordu. Rusların kara kuvvetlerinin sayısı 75 binden fazlaydı. Orduda ayrıca 5 bin kişilik Don Kazakları da vardı. Kara kuvvetlerine ise boyar Aleksey Şein komutanlık yapıyordu ve bu savaş genellikle I. Petro tarafından yönetiliyordu.⁹⁴

İkinci Azak savaşı, Rus donanmasının denizde Türk donanmasına saldırmasıyla başladı. Rus donanması, Osmanlı donanmasının Don Nehri'ne

⁹¹ *SSRİ Tarihi*, s. 345.

⁹² Sinan Yüksel, "Rusların Karadeniz Yönünde Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri (18. Yüzyılın Başlarına Kadar)", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N-28, Nisan 2013, s.112; *SSRİ Tarihi*, s. 345; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 253.

⁹³ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 253.

⁹⁴ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 433.

erişimini kapattı ve Türklerin Azak'a yardıma gelmesini engelledi. Rusların bu eylemi, Azak Kalesi'nin desteksiz kalmasına sebep oldu ve kara kuvvetleriyle Azak Kalesi kuşatıldı.⁹⁵ 18 Temmuz 1696 yılında Ruslar top kullanarak Azak Kalesi'ne hücum ettiler. Azak Kalesi'nin kumandanı Hasan Arslan, ihtilafı geleneklere göre çözmeyi teklif etti. Her iki taraftan bir pehlivan çıkıp güreşecek ve kazanan pehlivanın takımı kazanmış taraf olacaktı. Ruslar tarafından Başkurt Aldar İsyangildin, Türklerden ise Çerkes pehlivanı savaş meydanına çıktılar. Aldar İsyangildin rakibini mağlup etti ve böylece I. Petro ona Tarhan⁹⁶ unvanı ve desteği altın olan bir kılıç verdi. Türkler de Azak Kalesi'ni teslim ettiler. Azak halkı ancak bir şartla kaleyi terk etmeyi kabul ettiler: Kendileri eşleri ve çocukları ile birlikte kaleden ayrılacak ve beraberlerinde mülklerini de alabileceklerdi. 19 Temmuz sabahı Türkler, Azak'tan ayrılmaya başladı ve kalenin anahtarları Ruslara verildi.

Ancak 12 Haziran 1711'deki Prut zaferi ve imzalanan Prut Antlaşması'na göre Azak Kalesi ve Azak Denizi etrafı yeniden Osmanlı Devleti'ne geri verildi.⁹⁷ Rusya, Taganrog Limanı ve Azak Kalesi'ni yıkmak zorunda kaldı ve burada donanma inşası yasaklandı. Azak Kalesi'nde bulunan Ruslar, kaleyi terk ederek "Voronej Guberniyası"nın *Bobrov Gezasi'nda* yerleşti ve burada Azakka kasabasını kurdular.⁹⁸

1735-1739 Rus-Osmanlı savaşı sırasında, 1736'da Azak Kalesi General Lassi'nin komuta ettiği Rus birlikleri tarafından yeniden ele geçirildi. Ancak Rusya savaşı kazanmasına rağmen yine de Karadeniz'e giremiyor ve Karadeniz'de donanma bulundurmaya hakkına sahip olamıyordu. Azak Denizi Ruslar tarafından ele geçirilse de kale, Belgrad Antlaşması'na göre nötr bölge ilan ediliyordu.⁹⁹

1775 yılında Azak, yeni kurulan *Azak Guberniyası'nun* idarî merkezi oldu ve şehir statüsü kazandı. 1782 yılında guberniya merkezinin Ekaterinoslav'a taşınmasıyla alakalı olarak Azak'a kale statüsü geri verildi. Fakat 1926 yılında Azak Kalesi yeniden şehir statüsüne kavuştu.

1768-1774 yıllarındaki Rus-Osmanlı savaşının sonuçlarıyla tatmin olmayan II. Katerina, 1770'lerin ikinci yarısında G. A. Potyomkin'in katılımıyla hazırlanan ve

⁹⁵ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 14, s. 352.

⁹⁶ Tarhan, tarkan da denilen eski Türk unvanlarından. Askerî unvan olup ordu kumandanı, bey demektir.

⁹⁷ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 14, s. 156-162.

⁹⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 433.

⁹⁹ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 433; *Kurat, Rusya Tarihi*, s. 276.

“Grek Projesi” adlandırılan büyük planlar ortaya koydu. Bu projeye göre Osmanlı Devleti Avrupa’dan kovulacak ve “Bizans İmparatorluğu” yeniden kurulacaktı.¹⁰⁰

1774’te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’nın şartları çarlığın, Karadeniz’in kuzeyindeki kırsallara ve Kırım’a sahiplenmesini kolaylaştırdı. Eski yerleşim yerlerinden biri olan Kırım, Kuzey Karadeniz kıyısında bulunmaktaydı. Bu bölgede 15-18. yüzyıllarda Kırım Hanlığı hüküm sürmüştü. Kırım Hanlığı Altın Orda Devleti’nin (XIII-XV. yüzyıllar) içine düştüğü taht kavgaları sonrasında parçalanmasıyla ortaya çıkmıştır. Hanlık, 1427 yılında Temurtaş tarafından kurulmuştu. Merkezi önce Solhat olmuş, Mengli Giray döneminde (1468-1515) ise Bahçesaray’a taşınmıştı. Kırım Hanlığı’nın kurulmasıyla önce komşu knezlikler, sonrasında ise Rusya’yla gergin ilişkiler ortaya çıkmıştı. Rusya Kırım Hanlığı’nın yıkılmasını ve topraklarının işgalini arzuluyordu.¹⁰¹

Harita 7: Kırım Hanlığı

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://en.wikipedia.org/wiki/File:BlackSea1600-es.svg>, 30 Mayıs 2020)

1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması’na göre bağımsız Hanlık olarak tanınmasına rağmen Kırım Hanlığı bağımsızlığını hayata geçirmekte zorlandı.

¹⁰⁰ N. F. Dubrovin, *Prisoyedineniye Krıma k Rossii*, Tom. 2, SPB, 1885, s. 143.

¹⁰¹ Dubrovin, *Prisoyedineniye Krıma*, T. 2, s. 143; Halil İnalçık, “Kırım Hanlığı”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 450.

Rus-Osmanlı savaşı sonrasında Osmanlı'nın yardımlarının kesilmesi devleti içten içe hayli zayıflattı. Yerel feodal hâkimlerin arasındaki çatışmalar da bu süreci hızlandırdı. Üst düzey feodal hâkimlerin bazıları Rusya'dan, bazıları da Osmanlı'dan yardım umuyorlardı. 1779'da Rusya, Kırım'da ticaret ve sanatla uğraşan Hristiyan nüfusun neredeyse tamamını buradan göçürmekle ülkenin sosyoekonomik gelişimine ciddi şekilde darbe vurdu. Çar hükümeti, Kırım'da hâkimiyet için sürdürülen mücadeleyi ustalıkla kullandı. Şahin Giray, Kırım'a yerleştirilen Rus birliklerinin yardımı ile han ilan edildi.¹⁰²

Son Kırım hanı Rusya'nın adamı olduğundan halkın derin nefretini kazanmıştı. Bu tehlikeden endişelenen Rus hükümeti Kırım'a gönderdiği Knez G. A. Potyomkin sayesinde 1783 yılında Şahin Giray'ı hâkimiyetten vazgeçmeye zorladı. 28 Aralık 1783'te Kırım'ın Rusya'ya birleştirilmesi hakkında karar kabul edildi. Böylece, Kırım Hanlığı "Tavrida" adıyla Rusya'ya ilhak edildi. Bu başarılarından dolayı G. A. Potyomkin'e "Tavriçeski" adı verildi.¹⁰³ Osmanlı Devleti 8 Ocak 1784'te İstanbul'da yapılan bir antlaşma ile bu işgali tanımak zorunda kaldı ve Kuban Nehri yeni sınır olarak kabul edildi.¹⁰⁴

Karadeniz'in kuzey kıyılarını çevreleyen verimli bozkırlar Rusya'nın eline geçti ve Kırım'ı ilhak eden Rusya burada askerî bir yönetim kurdu. 1784 yılının başlarında Kırım'da tam anlamıyla Rus idari yapısı yerleştirildi. Tavrida Oblastı sadece Kırım'ı değil yarımadanın kuzeyindeki geniş step arazileri ve Taman bölgesini içermekteydi ve bu topraklar Novorossiya adlandırılıyordu.¹⁰⁵ Rus toprak sahipleri buraya akın etmeye başladılar. Onlar Kırım'da özellikle kıyı boyunca ve verimli vadilerdeki en iyi yerleri ele geçirdiler. Karadeniz etrafındaki bozkırlarda, kısa süre içinde üst düzey feodal hâkimler ve generallere ait büyük çiftlikler kuruldu. Kırsallar hızlı şekilde yerleşimlerle dolduruldu. Buraya göçenler arasında Rus köylüleri, Yunanlar ve diğerleri de vardı. Çariçenin gözdesi olan ve yeni işgal edilen bölgenin *Generel-gubernatoru* atanan G. A. Potyomkin daha da zenginleşmişti. Novorossiya ve Kırım'da yeni şehirler ve kaleler yapılıyordu. Karadeniz kıyılarında

¹⁰² Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290; Dubrovin, *Prisoyedineniye Krıma*, T. 2, s. 143; İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 454.

¹⁰³ B. Volfson, "Prisoyedineniye Krıma k Rossii v 1783 g", *İstoriçeskiy Jurnal*, N-3, 1941, s. 56, 57.

¹⁰⁴ M. Akif Kireçi-Selim Tezcan, "Kırımın Kısa Tarihi", Çev. Can E. Çekiç, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi*, N-24, Ankara, 2015, s. 32; İnalçık, "Kırım Hanlığı", s. 454.

¹⁰⁵ Hakan Kırımlı, "Kırım, Rus İdaresi Dönemi", *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002, s. 458.

Ruslar konumunu güçlendirmek için Herson, Nikolayev ve Sevastopol gibi yeni şehirler kurmuş ve Karadeniz donanması oluşturmuştu.¹⁰⁶

3.3.2. Kuzey Kafkasya'yı Ele Geçirme Çabaları

18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın dış politikasının hedeflerinden biri, Karadeniz çevresindeki toprakları ele geçirmek ve bu bölgede konumunu daha da güçlendirmektir. Bu ise doğrudan Osmanlı Devleti ve onun vassalı olan Kırım Hanlığı'nın çıkarlarına ters idi. Bu faktör Rus-Osmanlı savaşını kaçınılmaz hale getirdi. Polonya için Rusya'nın Avusturya ve Prusya ile mücadelesi sonucunda oluşan "Polonya sorunu" Rusya-Osmanlı savaşının başlamasını hızlandırdı.¹⁰⁷ Bütün bu şartlar altında Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Polonya'dan çıkmasına yönelik talebi II. Katerina tarafından reddedildi. Bundan sonra savaş kaçınılmaz hale geldi ve 1768 yılında Osmanlı Devleti Rusya'ya karşı savaş ilan etti. Osmanlı birlikleri Rusya'nın içerilerine girmesine rağmen 1769 yılında yapılan savaşlar Osmanlılar için başarısız oldu.¹⁰⁸

1770 yılında askerî operasyonlar hem karada hem de denizde Rusya'nın üstünlüğü ile devam etti. Rus birliklerinin komutanı P. A. Rummyantsev 1770'in yazında Larga ve Kagul nehirleri yakınındaki savaşlarda Osmanlı birliklerini yendi. Askerî operasyonlar Tuna Nehri'nin sağ yakasında yapılmaya başladı. Ruslar Tuna ağzında ve çevresinde yer alan Akkerman, Bender vb. şehirleri ele geçirdiler.¹⁰⁹

Aynı zamanda Amiral G. A. Spiridov'un komutasındaki Rus donanması Akdeniz'e girdi. 26 Haziran 1770'de Sakız Adası yakınlarındaki Çeşme Körfezi'nde Rus donanması Türk donanmasına ağır bir darbe vurdu. Bu gelişmeler Rus birliklerinin karadaki ilerleyişlerini de kolaylaştırdı. Dolgorukov'un komutasındaki ikinci Rus ordusu Kırım'ı ele geçirdi. A. V. Suvorov komutasındaki yeni askerî birlikler Turtukaya ve Gozluca yakınlarında Osmanlılara karşı yeni zaferler

¹⁰⁶ Volfson, "Prisoyedineniye Kıırma", s. 56, 57; Kıırmlı, "Kırım", s. 458.

¹⁰⁷ SSRİ Tarihi, s. 459; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 288.

¹⁰⁸ Hilal Yavuz, *Tarih-i Sefer-i Rusyaya göre 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2012, s. 13, 14.

¹⁰⁹ SSRİ Tarihi, s. 459.

kazandılar. Osmanlı ordusunun Ruslar tarafından bozguna uğratılması, Osmanlı Devleti için yenilgilerle dolu bir sefer oldu.¹¹⁰

Rusya'nın bu zaferlerinden telaşa düşen Osmanlı Devleti, barış müzakerelerine başlanmasını istedi.¹¹¹ Avrupa devletlerinin tehdidi ve kendi içinde patlak veren Pugaçov ayaklanması nedeniyle Rusya müzakerelere başlamayı kabul etti. 1774'te Küçük Kaynarca köyünde Osmanlı Devleti ile barış antlaşması imzalandı. 28 maddeden oluşan bu antlaşmaya göre Kırım, Kuban ve Bucak Tatarları Osmanlı'nın vassallığından ayrılacak ve hiçbir devlete bağlı olmadan serbest kalacaklardı. Azak kıyıları, Kırım'da Kerç ve Yenikale, Karadeniz kıyısında Kinburn (Kılburun), Dinyeper ve Güney Bug nehirleri arasındaki topraklar Rusya'nın eline geçti. Taman yarımadası Osmanlı Devleti'nde kaldı. İlk defa olarak Rus gemilerine Karadeniz'e girmek hakkı verildi. Rusya, Azak'ı tahkim etme hakkını elde etti. Osmanlı Devleti, Rus ticaret gemilerine İstanbul ve Çanakkale boğazlarından serbest geçiş hakkı tanıdı ve 4,5 milyon akçe tazminat ödemeyi kabul etti. Batı Gürcistan'dan haraç almaya da son verildi. Kabardey'in kaderi Kırım hanının eline geçti.¹¹² Ek olarak Rusya, Eflak ve Boğdan'ın özerk konumunu güçlendirmeye ve burada nüfuzunu arttırabilecek ödünler elde etmeye çalışıyordu. Antlaşma gereği bunda başarılı olduğunu söyleyebiliriz. Eflak ve Boğdan'ı Osmanlılara geri veren Rusya, her iki beylikte genel af ilan edilmesini sağladı ve koruyucu devlet olarak burada nüfuzunu, etkisini arttırdı.¹¹³

Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Kuban'ın sol yakasında bulunan Nogayların bağımsızlığını hem Osmanlı Devleti hem de Rusya tanıyordu. Çerkesya, Osmanlı Devleti'ne bağlı kalacaktı. Aslında Küçük Kaynarca Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'da etkisini azalttı ve Rusya'nın konumunu güçlendirdi. Rusya Azak kıyılarını ele geçirmekle Kafkasya'nın kuzeybatı kesiminin içlerine doğru ilerlemek fırsatını yakaladı.¹¹⁴

Rusya Çariçesi II. Katerina'nın (1763-1796) döneminde uluslararası alanda hem de Rusya'nın dış politikasında yaşanan süreçler Rusya'nın Kafkasya'da daha

¹¹⁰ Ahmet Resmi Efendi, *Hulasatü'l İ'tibar*, Haz. Osman Köksal, Ankara, 2010, s. 23-24; *SSRİ Tarihi*, s. 459; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290.

¹¹¹ Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290.

¹¹² Osman Köse, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara, 2006, s. 112-119; *SSRİ Tarihi*, s. 459; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290.

¹¹³ Sinan Yüksel, "Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşmasına Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi", *Bellekten*, C. LXXXIII, N-297, TTK Yayınları, 2019 Ağustos, s. 607.

¹¹⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 358; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 290, 291.

aktif hale gelmesine neden oldu. Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın ikinci yarısında Rusya ile yaptığı savaşlarda aldığı yenilgiler Rusya'nın Kuzey Kafkasya'daki işgal faaliyetlerini genişletmesine imkân sağladı. Küçük Kaynarca Antlaşması'na göre Osmanlı Devleti Kabardey'i Rusya'nın ayrılmaz bir parçası olarak tanımak zorunda kaldı. 1774 yılında Kabardey'in Rusya tarafından işgali büyük ölçüde tamamlandı. Kabardey'in Rusya ile birleştirilmesi Kuzey Kafkasya'nın merkezî kısımlarında Rus etkisinin artmasına neden oldu.

Kuzey Osetya 18. yüzyıldan itibaren Rusya ile yakınlaşmaya başladı. Bu bölge, Rus ordusunun Güney Kafkasya'ya girebilmesi ve Gürcistan'la ilişki kurulması için stratejik öneme sahipti. 1774 Ekim'inde Kuzey Osetya, Mozdok'taki Rus ve Kuzey Osetya temsilcileri arasındaki görüşmeler sonucunda Rusya'ya katıldı. Anlaşmaya göre Osetler, Orta Kafkasya'nın dağ etekleri ve düzlük bölgelerine göçecek ve Osetya'yı saldırılara karşı korumak için Rusya tarafından bu bölgede kale ve istihkâmlar yapılacaktı. İlk zamanlar Osetya, Astrahan Gubernatorluğu'na dahil edildi. Kafkasya dağ serisinin kuzeyinde yaşayan Çerkesler de teslim olmak zorunda kaldılar.

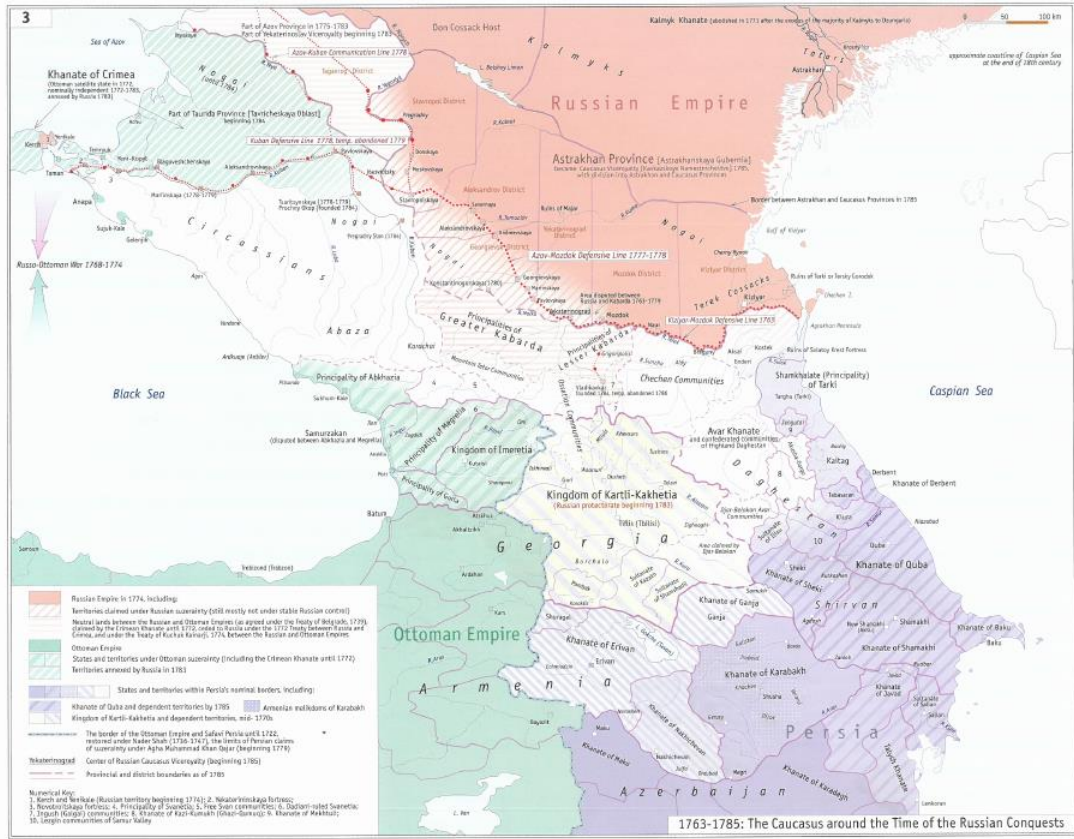
1768-1774 yıllarındaki Rus-Osmanlı savaşının başlamasından sonra Rusya Çeçenistan ve İnguşetya'yı da birleştirmeye çalışıyordu. Rus temsilcilerinin ayrı ayrı kabilelerle yaptığı görüşmeler sonucunda, Çeçenistan ve İnguşetya Rusya ile birleşmeyi kabul etti. 1768'te Aldı, Zauka, Bagduhan ve birkaç Çeçen kabilesi Rusya'ya bağlılık yemini ettiler.¹¹⁵ 1769-1771 yıllarında İnguşların ileri gelenleri ve 1771'de Karabulaklar Rusya'ya bağlılıklarını kabul ettiler. 1772'de Karabulakların çoğu Kara Yandar Dağı eteğindeki düzlük bölgeye yerleştirildi. Çeçenlerin bir kısmı Terek ve Sunca nehirleri arasındaki topraklarda iskân olundu. Yeni iskân hareketlerine tâbi tutulanlar Rusya'nın vatandaşı oluyor; vergi ödemek ve diğer mükellefiyetleri taşımak zorunda kalıyorlardı. Böylece tarımla meşgul olmaya başlıyor ve bir daha dağlara geri dönmek ihtimalinden mahrum ediliyorlardı. Ancak buna rağmen düzlük bölgelere yerleştirilen Çeçenlerin bir kısmı dağlardaki akrabalarıyla temas halinde olup bazen Rus vatandaşlığını reddeden ve yeniden dağlara geri dönenlere de rastlanıyordu. Bu yüzden kaynaklarda bir kabilenin birkaç kez Rusya vassallığını kabul etmesine rastlanıyordu.¹¹⁶ 1778'de Çeçen

¹¹⁵ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 358.

¹¹⁶ Potto, *Kavkazskaya Voyna*, s. 43, 44, 45.

kabilelerinden olan Aldı, Rusya'ya yeniden bağlılık yemini ederek Sunca boyunda, 1779'da Gihi kabilesi Nurov Kazak yerleşiminin sınırında, birkaç Çeçen ailesi ise Sünce kale¹¹⁷ bölgesinde yerleştirildiler. Rus hükümeti, bunların güvenliğini sağlamak için bir dizi önlem aldı. Örneğin Kabardeylerin Çeçen yerleşimlerine baskın yapmalarını önlemek için tedbirler aldı. 1781'de Çeçen kabile reisleri Kızılyar komutanına 11 maddeden oluşan bir belge sundular. Bu belgede, Çeçenler Rusya vassallığını kabulleniyor ve komşularıyla barış içinde yaşayacaklarına dair teminat veriyorlardı.¹¹⁸

Harita 8: Rusya İşgalleri Döneminde Kafkasya Bölgesi (1763-1785)

Kaynak: (Tsutsiev Arthur, *Atlas of the Ethno-Political History of the Caucasus*, Translated from Russian by Nora Seligman Favorov, Yale University Press, 2014, p.

6)

II. Katerina, Osmanlı Devleti'nin Kırım'ın kaybedilmesine razı olmayacağını biliyordu. Bu nedenle bir yandan Osmanlı ile savaşa hazırlanıyor, bir yandan da

¹¹⁷ Sünce kale, şimdiki Grozni şehri.

¹¹⁸ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 358.

Avusturya ile ittifak yapıyordu. Rusya'nın Kırım ve Karadeniz kıyısını güçlendirme çabaları, donanma kurulması ve kaleler yapılması Osmanlı ile savaşın başlamasını hızlandırdı. Apraskiy tarafından 1711'de Terek savunma hattı güçlendirildi. 1722'de burada Kutsal Haç, 1735'te daha sonra Rusya'nın ilk askerî-idari merkezi olacak Kızılyar, 1763'te ise Mozdok kaleleri yapıldı. 1770'lerde ise Terek savunma hattı Don Nehri'ne kadar uzatıldı. "Kafkasya Hattı" adını alan bu hatt üzerinde Malka (Balıksu) Nehri kıyısında Yekaterinograd, Küre Nehri kıyısında Pavlov, Zolke Nehri kıyısında Maryinsk, Podkumke Nehri kıyısında Georgiyevsk ve Tomuzlovke Nehri kıyısında Aleksandrovsk kaleleri yapıldı.¹¹⁹ Böylece 1777-1780'de Mozdok'tan Azak'a kadar uzanan "Kafkasya Hattı" boyunca kale ve istihkâmlar kurulmuştu. Aslında "Kafkasya Hattı" sadece bir savunma hattı değildi, aynı zamanda Kafkasya'nın dağlık kısmını düzlük bölgelerinden ayıran bir bariyerdi. Bu hattın oluşturulması, gelecekte Kafkasya'nın işgalini tamamlamak için Rusya'nın işini kolaylaştıracaktı.

Kabardey'in farklı yerlerinde Rus garnizonları yerleştirildi. Bu garnizonların komutanları hem askerî hem de sivil işleri yönetiyorlardı. Araştırmacı V. N. Kudaşev, özellikle bu komutanların yerel halka kötü muamelesinden dolayı Ruslar ve Kabardeyler arasında devamlı anlaşmazlık ve silahlı çatışmalar yaşandığını gösteriyordu.¹²⁰

Rusya'yı zayıflatmak isteyen Fransa ve diğer Avrupa devletlerinin tahrikiyle Osmanlı Devleti 1787 yılında Rusya'ya savaş ilan etti. Savaş, Osmanlı'nın Dinyeper yakınlarında bulunan Kinburn Kalesi'ni ele geçirme çabalarıyla başladı. Ancak kaledeki Rus garnizonu A. Suvorov'un komutasında kalenin karşısında kıyıya çıkan Türk kuvvetlerine ağır darbe indirdi. 1788'in ilkbahar ve yaz aylarında Rus birlikleri, deniz kıyısındaki Türk kalesi Oçakov'u (Özi'yi) kuşattılar. Kalenin kuşatılması birkaç ay devam etti. Sonunda, Rus birlikleri hem karadan hem de denizden saldırdılar. Kanlı savaştan sonra Ruslar Özi'yi ele geçirebildiler.¹²¹

Temmuz 1789'da Fokşan yakınında ve kısa bir süre sonra Eylül ayında Rimmik Nehri'ne yakın bir bölgede gerçekleşen savaşta Rus-Avusturya ordusu Türk birliklerini yendi. Bundan sonra Avusturya, Osmanlı ile ayrı bir anlaşma yaparak

¹¹⁹ Smirnov, *Politika Rossii na Kavkaze*, s. 107.

¹²⁰ V. N. Kudaşev, *İstoriçeskiye Svedeniya o Kabardinskom Narode*, Nalçık, 1991, s. 68.

¹²¹ *Osmanlı Tarihi. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*, C. V, Baskı 4, Ankara, 1983, s. 19.

savaştan çekildi. Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Prusya'yı Rusya'ya karşı savaşa sokma girişimleri de başarısız oldu.¹²²

1790 yılının Aralık ayında A. Suvorov komutasındaki Rus birlikleri, Tuna Nehri ağzında bulunan İsmail Kalesi'ni ele geçirdiler. Amiral Fyodor Uşakov komutasındaki Rus donanması da önce Kerç Boğazı'nda, ardından Tendra ve Kaliakra adaları yakınında Osmanlı donanmasına ağır kayıplar verdirdiler.

1787 yılında başlayan ve Osmanlı güçlerinin yenilgiyle sonuçlanan uzun süreli savaşların sonunda, Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 10 Ocak 1791'de Yaş Barış Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma ile Güney Bug'dan Dinyester Nehri'ne kadar olan Karadeniz kıyıları Rusya'nın eline geçti. Osmanlı Devleti Kırım'ın Rusya egemenliğine girdiğini tekrar kabul etmek zorunda kaldı. Rusya, Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki gücünü iyice tahkim etmiş oldu.¹²³

Yaş Antlaşması'ndan sonra Rusya'nın yeni sınırları Kafkasya coğrafyasından doğup, Azak Denizi'ne dökülen Kuban Nehri boyunca yeniden çizilmiş oldu. Çarlık Rusya'sı, yeni ele geçirdiği topraklara yanı sıra Kuban'ın sağ kıyı bölgelerine Kazakları yerleştirmeye karar verdi. 1792 yılında II. Katerina'nın fermanıyla, bu bölgeler Kazakların "ebedi mülkü" haline getirildi.¹²⁴ Bu bölgelere yerleşen Karadeniz kıyısındaki Kazaklar *Zaporojya Seçi*'yi oluşturdular. Kazaklara verilen bu bölgeler *Çernomoriya* olarak adlandırılmaya başlandı. Burası güneyde Kuban Nehri'nin sağ kıyısından, batıda Azak ve Karadeniz'in kıyılarına ve kuzeyde Yei Nehri'ne kadar olan toprakları içeriyordu. 1798'de Kafkasya Hattı, Malka (Balıksu) Nehri boyunca yapılan askerî hatla güçlendirildi ve burada 6 istihkâm inşa edildi. Balıksu kordonunun kurulması Terek ve Kuban hatlarının yaklaşmasını kolaylaştırdı ve bu da gelecekte Rusya'nın Kafkasya'daki kuvvetini iyice takviye etmesi için uygun bir zemin oluşturdu.¹²⁵

3.3.3. Güney Kafkasya'ya Sızma Çabaları

Rusya, Kuzey Kafkasya'nın işgaliyle yetinmeyip Güney Kafkasya'yı da ele geçirmeyi planlıyordu. Bu amaçla Baş Kafkasya dağ serisinden geçen ve Gürcistan'ı

¹²² *Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri*, C. V, s. 19; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 291.

¹²³ *SSRİ Tarihi*, s. 481; Kurat, *Rusya Tarihi*, s. 291.

¹²⁴ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 462.

¹²⁵ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 462.

Kuzey Kafkasya ile birleştiren 208 verst¹²⁶ uzunluğundaki Gürcistan Askerî Yolu'nu yapmaya başladılar. Bu yolun inşaatı 1799 yılında tamamlandı. Yol boyunca istihkâmlar yapıldı. 1784 yılında ise bu istihkâmlara Vladikavkaz Kalesi eklendi.

Kafkasya'nın doğu kısmında ve özellikle de Dağıstan'da Rusya'ya karşı tutum olumlu değildi. Rusya'nın Gubalı Feteli Han'ı (1758-1789) savunması hem diğer feodal hâkimlerin hem de Kaytak usmisi Emir Hemze'nin hoşnutsuzluğuna neden olmuştu. Guba hanı Feteli Han, Rusya'nın desteğini alarak rakiplerini alt etmeye ve Azerbaycan topraklarını tek merkezde birleştirmeye çalışıyordu. Bu ise Karabağlı İbrahimhelil Han, Gürcü Çarı II. Irakli ve Avar hâkimi Umma Han'ın memnuniyetsizliğine neden oldu. İbrahimhelil Han, Irakli ve Avar hâkiminin 1773 yılında Guba Hanlığı'na bağlı olan Şamahı'ya saldırıları mağlubiyetle sonuçlandı. Ancak 1774 yılı yazında yapılan Gavduşan savaşında Feteli Han'ı mağlup etmeyi başardılar. Bu gelişme sonrasında 1775 baharında Rusya tarafından general İ. F. de Medem komutasında Dağıstan'a yeni bir askerî kuvvet gönderildi ve bu kuvvet yardımıyla Emir Hemze ve müttefikleri yenilgiye uğratıldı. Bu sayede Feteli Han da kaybettiği toprakları geri alabildi.¹²⁷

Bundan sonra Gubalı Feteli Han, Tabasaran hâkimi gazı Rüstem, Kaytak usmisi Emir Hemze Rusya'nın koruması altına geçmek için müracaat ettiler. Ancak Osmanlı Devleti ve İran hâkimi Kerim Han Zent'le ilişkilerini gerginleştirmek istemeyen Rusya, bu müracaatı reddetti ve askerî kuvvetlerini geri çekti. Derbent'te yalnız Don ve Ural Kazaklarından oluşan 500 kişilik atlı birlik ve 4 top tutuldu. Osmanlı Devleti ve Kerim Han Zend'in isteği üzerine Rusya, 1775'in sonlarında bu kuvvetleri Kızılyar'a çekmeye karar verdi. Ancak bu karar yalnız 1777 yılında uygulandı.

Rusya Güney Kafkasya'da ilk olarak Kartli ve Kaheti çarlıklarını ele geçirmeye çalışıyordu. Rusya'nın doğrudan desteğiyle 1760'ta birçok Gürcü ailesi Rusya'ya göçmüş, Kartli Çarı Teymuraz ve Kaheti Çarı II. Irakli ile ilişki kurulmuştu.¹²⁸ İmereti Çarı Solomon, 1768'de Rusya'ya elçilik göndermiş ve Gürcüler 1768-1774 yıllarında Rus-Osmanlı savaşında Rusya'nın tarafında savaşmışlardı. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması ile de Osmanlı Devleti İmereti'den haraç almayı durdurmuştu.

¹²⁶ Verst, eski Rus uzunluk ölçü birimidir. 1 Verst=1066 m.

¹²⁷ *SSRİ Tarihi*, s. 459.

¹²⁸ *SSRİ Tarihi*, s. 459.

1768-1774 Osmanlı-Rus savaşları sırasında Rusya'nın yakın müttefiki olarak hareket eden II. Irakli, II. Katerina'ya kendilerini himaye etmesi için başvuruda bulunmuş ancak olumlu cevap alamamıştı. II. Katerina bu amaçla (Gürcistan'ı himayesine almak için) Gürcistan'a askerî kuvvet göndermek kararına vardı ve bu, Rusya'nın Gürcistan'a ilk askerî hücumuydu.¹²⁹ Bu hücum hakkında A. Sagareli,¹³⁰ P. Butkov,¹³¹ V. Potto¹³² ve V. Maçaradze'nin¹³³ eserlerinde geniş şekilde bahsedilmiştir. Savaş, G. Totleben'in komutanlığıyla 1769-1770 yılları arasında gerçekleşmişti. 1769 yazında II. Katerina, General Totleben'i İmereti çarı I. Solomon ve Kartli-Kaheti çarı II. Irakli'nin yardımına gönderdi. Totleben'in esas görevi II. Irakli'nin kuvvetleriyle güçlerini birleştirerek Osmanlı ordusuna karşı birlikte savaşmaktı.¹³⁴ 1769 Ağustos'unda Totleben'in 4000 kişilik ordusu Daryal Geçidi'ni geçerek Gürcistan'a ulaştı ve 29 Ağustos'ta II. Irakli tarafından karşılanarak İmereti'ye yolcu edildi. Totleben, İmereti'den geri döndükten sonra II. Irakli ile ilişkisi kötüye doğru gitti. Eylül ayında Totleben ile II. Irakli arasında Gürcistan'ın Rusya tarafından tahrikiyle Osmanlı Devleti'ne karşı savaşa katılması için müzakereler başladı. Bu müzakerelerde Irakli, Totleben'den 5000 asker ve toplar istemişti. Ancak Irakli'yi Türklerle gizli görüşmeler yapmakla suçlayan Totleben, ona yardım etmeyi reddetti. İlk kez talimatı ihlal ederek Gürcistan'ı güç kullanmakla ele geçirmeye karar verdi.¹³⁵ Bu ise ordudaki subaylar arasında ciddi hoşnutsuzluğa neden oldu. Aynı zamanda Totleben'in Gürcistan ordusundaki bazı generallerle de ilişkisi bozuldu. Öte yandan Rus askerlerinin yerel halka kötü muamelesi de Totleben hücumuna karşı Irakli başta olmakla Gürcü hâkimiyetinde memnuniyetsizliğe neden oldu.

Tüm olanlara rağmen 1770 baharında II. Irakli, Totleben'e Ahalsık'ın Osmanlılardan geri alınması operasyonuna katılmayı teklif etti. Böylece birleşik Rus ve Gürcü kuvvetleri Ahalsık istikametinde saldırdı. Ancak 19 Nisan'da Totleben'in

¹²⁹ O. Markova, *Rossiya, Zakavkazye i Mejdunarodnyye Otnoşeniya v XVIII Veke*, Nauka, Moskva, 1966, s. 139, 140.

¹³⁰ A. Tsagareli, *Gramoti i Drugiye İstoriçeskiye Dokumenti XVIII Stoletiyey, Otnoşyaşçiyesy k Gruzii s 1768 po 1774 god*, Tom. 1, SPB, 1891.

¹³¹ P. G. Butkov, *Materiali dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, V 3 çast, Sankt-Peterburg, 1869.

¹³² V. Potto, *İstoriçeskiy Oçerk Kavkazskih Voyn ot ih Naçala do Prisoyedineniya Gruzii*, Tiflis, 1899.

¹³³ V. Maçaradze, *Materiali iz İstorii Russko-Gruzinskih Otnoşeniy Vtoroy Polovini XVIII Veka*, Çast. 3, Vip. 1, Glava. 3, Tiflis, 1988.

¹³⁴ Solovyov, *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, Tom. 28, s. 44-46.

¹³⁵ İ. Kolesnikov, "Voyenno-Politiçeskoye Sblijeniyey Rossiyskoy İmperii i Gruzii vo Vtoroy Polovine XVIII Veke", *Nauçniye Problemi Gumanitarnih İssledovaniy*, N-12, Pyatigorsk, 2010, s. 84-90.

Askuri yakınlarında aniden kuvvetlerini geri çekmesi ve II. Irakli'yi Osmanlı birlikleriyle karşı karşıya bırakması aralarındaki ilişkiyi daha da kötüleştirdi. Tiflis'e dönen Totleben buradaki muhalif Gürcü knezleri ile birleşerek II. Irakli'yi hâkimiyetten uzaklaştırma kararı aldılar. O, Gürcistan'da Kutaisi de dahil olmak üzere bir dizi şehri silah zoruna ele geçirdi. Totleben 2 Mayıs'ta kendisine itaat etmek istemeyen Ratiyev, Çoklov ve Degraliyan gibi "isyancı subaylar"ı ölü veya diri getirenleri ödüllendireceği hakkında manifest verdi. II. Irakli, Totleben'in onun arazisinde kararlar kabul etmesini ve istediği gibi davranmasını kendisine hakaret olarak kabul ediyordu.¹³⁶ Mühalifetteki Gürcü knezleriyle ilişki kurulmasını desteklemeyen II. Katerina acilen Totleben'i geri çağırdı ve böylece Rusya'nın Gürcistan'a ilk hücumu başarısızlıkla sonuçlandı.

Osmanlı Devleti ile savaş sona erdikten sonra durum değişti ve Rusya, Gürcistan ile müzakerelere başladı. Dük P. S. Potyomkin (1739-1791) *protektoratlığın*¹³⁷ şartlarını görüşmek için II. Irakli'nin yanına *emissarlar*¹³⁸ gönderdi. 1782 yılı Aralık ayında II. Irakli de Petersburg'a elçiler gönderdi.¹³⁹ Antlaşmanın şartlarına ilişkin müzakereler bittikten sonra 24 Temmuz 1783'te Georgiyevsk'te¹⁴⁰ Gürcistan'ın Rusya koruması altına geçmesi hakkında antlaşma yapıldı. Burada Rusya'yı general P. S. Potyomkin, II. Irakli'yi ise İ. H. Mihran-Batoni ve G. R. Çarçavadze temsil ediyordu. Antlaşma 13 ana madde, 4 ek madde, II. Irakli'nin Rusya himayesine geçerken kabul edeceği yemin metni ve Gürcü çarlarının tahta çıkma kurallarını belirleyen özel maddeden oluşuyordu. II. Irakli antlaşmayı 24 Ocak 1784 tarihinde onayladı. I. Pavel ve I. Aleksandr'ın 1801 yılına ait manifestoları ile de Doğu Gürcistan Rusya'ya birleştirilmiş oldu.¹⁴¹

3.3.4. Rus-İran Mücadeleleri

¹³⁶ Maçaradze, *Material iz İstorii Russko-Gruzinskih Otnoşeniy*, s. 518.

¹³⁷ Protektoratlık himaye etmek, koruma altına almak anlamında kullanılmaktadır.

¹³⁸ Emissar elçi, gizli temsilci demektir.

¹³⁹ Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 175.

¹⁴⁰ Georgiyevsk, şimdiki Rusya Federasyonu'nun Stavropol kentinde bulunan bu kale 1777 yılında yapılmıştı.

¹⁴¹ A. P. Novoseltsev, "Georgiyevskiy Traktat 1783 Goda i yego İstoricheskiye Znaçeniye (K 200-letiyu Georgiyevskogo Traktata)", *İstoriya SSSR*, N-4, 1983, s. 51, 52, 53; Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 175.

18. yüzyılın sonlarında Kafkasya uğrunda tekrar Rusya ile İran arasında çatışmalar yaşandı. O zamanlar İran'da hâkimiyette Türk kökenli Kaçarlar Hanedanı'ndan olan Ağa Muhammed Şah Kaçar idi. 1782 yılından itibaren İran'da (Fars, Teberistan, Mazenderan, Gilan), Irak ve Güney Azerbaycan'da hâkimiyeti ele geçiren Ağa Muhammed Şah, 1795 yazında 85 bin askerî birlikle Güney Kafkasya'ya saldırdı. Lenkeran-Şirvan-Derbent, Karabağ-Gence-Tiflis ve Nahçıvan-Revân olmak üzere üç istikamette saldırıya başladı. İlk olarak Şuşa Kalesi kuşatıldı, ancak ele geçirilemedi. Buradan Gürcistan istikametinde hücumla geçen Kaçar ordusu 1795 Eylül'ünde Kartsanis Platosu'nda yapılan ve iki gün süren savaşta Gürcüleri yendi ve 12 Eylül'de Tiflis'i ele geçirdi.¹⁴² Ancak Ağa Muhammed Şah Kaçar, burada yalnız sekiz gün kalabildi ve alelacele Muğan'a çekildi, buradan da İran'a geri döndü. Ağa Muhammed Şah'ın Güney Kafkasya'ya çekilmesinin asıl nedeni, Rusya'nın Gürcistan ve Dağıstan'a ordu göndermesi olmuştu.

Ağa Muhammed Şah'ın Tiflis'i ele geçirmesi haberini alınca Rusya Çariçesi II. Katerina, Gürcistan'ın resmî olarak Rusya'nın koruması altında olmasına dayanarak 16 Kasım 1795 tarihli fermanı ile General Gudoviç'e bir sıra talimatlar verdi. Bu fermanla sadece Gürcistan'ın değil, Şirvan ve Bakü'nün de Rus birlikleri tarafından "savunması" isteniyordu.¹⁴³ 1795 Kasım'ının ikinci yarısında Albay Sirohnev'in komutanlığıyla Gürcistan'a askerî kuvvet gönderildi ve 2 Aralık'ta 2 bin Rus askerî kuvveti Gürcistan'a girdi. Gürcü çarı II. Irakli bu kuvvet yardımıyla 1796 yılının başlarında Gence'ye saldırdı. Gence hanı Cavad Han, haraç ödemeyi kabul etti ve böylece şehri cinayet ve soygundan kurtardı.

General Gudoviç, 9 Aralık 1795 tarihinde Tümgeneral Savelyev'in komutasında bir askerî birliği Derbent'i ele geçirmek için gönderdi. "Kafkasya Hattı"ndan yola çıkan birlik 15 Şubat 1796'da Derbent'e girdi. O zamanlar Derbent, Guba Hanlığı'nın bir parçasıydı. Bu nedenle Derbent'i Gubalı Şeyhali Han savunuyordu. Şeyhali Han, saraydaki Rusperest güçlerin iradesinin aksine Derbent'i savunmaya karar verdi ve Guba'dan Derbent'e doğru yola çıktı ve Şeyhali Han, Tabasaran gazısı ve Kazı Kumuk ile Bakü hanlarının yardımıyla şehri savundu.¹⁴⁴

15 Nisan 1796'da Kont Valerian Zubov'un komutası altında 30 bin askerî kuvvet ve 100 top ile büyük bir ordu Derbent istikametinde gönderildi. Rus

¹⁴² Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 391.

¹⁴³ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 550.

¹⁴⁴ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 392.

birliklerinin içinde, dinî liderleri Josef Argutinski olan Ermeni grubu da vardı. J. Argutinski Güney Kafkasya'nın Hristiyan nüfusuna özellikle de Karabağ meliklerine müracaat ederek Ruslara yardım etmeyi teklif ediyor ve Rusların yardımıyla Güney Kafkasya'da gelecekte Ermeni Devleti kuracaklarını bildiriyordu.¹⁴⁵ V. Zubov'un kuvvetlerine Gürcistan'daki askerî birlikler; Savelyev'in grubu ve Hazar Denizi'ndeki donanma; Terko şamhalı Muhammed Han, Kaytak usmisi Rüstem Han ve Tabasaran gazısının kuvvetleri de teslim olmuştu.¹⁴⁶

Gubalı Şeyhali Han Bakülü Hüseyngulu Han ve Kazı Kumuklu Surhay Han'ın yardımıyla Ruslara karşı direnmeye çalışıyordu. Şeyhali Han'ın sarayında iki grup vardı: Biri Rusya, diğeri İran'a eğilimli olanlar. Şeyhali Han'ın kendisi de İran'a meyil ediyordu.¹⁴⁷ Müttefikler, V. Zubov'un ordusunun ön cephe birliklerini geri çevirebildiler. Ancak Nisan ayında Rusların esas kuvvetlerinin gelmesinden sonra Derbent kalesi kuzeyden ve güneyden kuşatıldı. Burada yapılan bir ihanet, Derbent'in Ruslar tarafından işgal edilmesine yol açtı. Zira Tabasaran gazısı Rüstem, Darvay Nehri'nin akış güzergâhı ile Tabasaran bölgesinden Derbent'in güneyine gizlice hareket etmelerini sağlayacak bir dağ yolunu Ruslara gösterdi.¹⁴⁸ Bu yol ile Derbent'in güney kapılarına gelen Ruslar, 1 Mayıs'ta şehri ele geçirdiler. 10 Mayıs'ta Derbent kapılarının anahtarları V. Zubov'a sunuldu. Anahtarları sunanlar arasında 120 yaşında bir ihtiyar da vardı ve o ihtiyar ki 74 yıl önce Derbent'in anahtarlarını I. Petro'ya sunmuştu.¹⁴⁹

Derbent'in ardından Guba Hanlığı da işgal edildi. Zubov, Rusya Çariçesi II. Katerina'nın adından Derbent ve Guba'nın yönetimini geçici olarak Şeyhali Han'ın kız kardeşi Perice Hanım'a devretti ve Azerbaycan'ın içlerine doğru saldırıya devam etti. General Sobolev ise Derbent'e askerî amir olarak atandı. Ruslara karşı çıkan 10 kişiyi ise Astrahan'a sürgüne gönderdiler. Hapisten kaçmayı başaran Guba hanı Şeyhali Han dağlara çekildi. Derbent'in kaybına rağmen İran'dan yardım alacağını umarak istilacılara karşı mücadeleye ve Ruslara karşı savaşmaya devam etti.¹⁵⁰

Zubov, Bakü'ye yaklaştığında 13 Haziran'da Bakü hanı Hüseyngulu Han şehrin anahtarlarını kendisine takdim etti. Zubov, Tümgeneral Mayorov'un

¹⁴⁵ Eliyev, *Gafgaz Tarihi*, s. 392.

¹⁴⁶ Alkadari, *Asari-Dagestan*, s. 102.

¹⁴⁷ Butkov, *Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 2, s. 354, 403.

¹⁴⁸ Bakihanov, *Gyulistan-i İram*, s. 175, 176.

¹⁴⁹ N. Dubrovin, "Pohod Generala Zubova v Persiyu v 1796 g", *Voyenny Sbornik*, N 2-6, M, 1874.

¹⁵⁰ Alkadari, *Asari-Dagestan*, s. 102.

komutasında Bakü'ye 3 piyade taburu, 2 atlı bölük ve 3 sahra topu gönderdi. Kuvvetlerin bir kısmını Bakü'de tutan Zubov Şirvan'a doğru hareket etti. Mustafa Han'ın dağlara çekilmesinden yararlanan kuzeni Kasım Han, Rusların hâkimiyetini kabul etti ve Şamahı hanı oldu.

Rus birliklerine karşı açık silahlı mücadele devam ediyordu. Şeyhali Han, Mustafa Han, Şeki hanı Selim Han ve Dağıstan'ın bazı hâkimleriyle ilişki kurabilmişti. Avar hanı Umma Han, Şeyhali Han'ın çağrısına katılmadı ve Ruslara karşı savaşmanın "çıkarlarına uygun olmadığını" bildirdi.¹⁵¹ Şeyhali Han'la Kazı Kumuk hanı II. Surhay Han'ın kuvvetleri, Eylül 1796'da Guba Hanlığı'nın Alpan köyünde Rusların askerî kuvvetlerini yendiler.¹⁵²

1796 yılı Ekim ayında Zubov, Knez Sisianov'un komutasında yeni askeri güç takviyesi aldı ve bu takviye Gence'yi ele geçirmeye fırsat yarattı. 21 Ekim'de General Rimski-Korsakov'un kuvvetleri Gence'yi ele geçirdiler. Rus birlikleri askerî harekâtı Güney Azerbaycan'a taşımak ve Kaçar'a saldırmayı planlıyordu. Bunun için ordunun kışlamasını sağlamak ve 1797 yılının baharında burada askerî operasyonlara yeniden başlamak amaçlanıyordu.

1796 Ekim ayının sonunda Rus birliklerinin karargâhı Yeni Şamahı'ya taşındı. Zubov, Güney Kafkasya'da bir dizi planlar gerçekleştirmeyi amaçlıyordu. Zubov'un hazırladığı projeye göre Cavad yakınlarında Katerina'nın adını taşıyan bir kale yapılacak, buraya 2 bin Rus askeri gönderilecek ve bu askerler Gürcü ve Ermeni kızlarıyla evlendirileceklerdi. Ayrıca Bakü limanının da genişletilmesi gerekiyordu.¹⁵³

Ancak 1796 yılının Kasım ayında II. Katerina'nın ölümü ile bu planların hayata geçirilmesi akamete uğradı.

3.4. KUZEY KAFKASYA'DA RUSYA'YA KARŞI DİRENİŞ HAREKETİ

18. yüzyılın ikinci yarısında Kafkasya'da özellikle de Kuzey Kafkasya'da bir yandan ihtilaflar, diğer yandan Rusya'nın işgalci politikası yerel halk arasında yeni sorunlara yol açtı. Bu da ayaklanma ile sonuçlandı. Rusya'nın Kuzey Kafkasya'yı

¹⁵¹ N. F. Dubrovin, *İstoriya Voyn i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom. 3, SPB, 1871, s. 161.

¹⁵² Bakihanov, *Gyulistan-i İram*, s. 177.

¹⁵³ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 553.

işgalini kabullenemeyen Dağlı halklar: Nogaylar, Adigeler, Çeçenler, İnguşlar ve Avarlar sömürge esaretine karşı kurtuluş savaşına başladılar.

Çoğu durumda Dağlı halklarının Rusya'ya karşı ayaklanmalarına feodal hâkimler liderlik yapıyordu. Örneğin Kuzey Kafkasya'da, 1758'de feodal hâkim Aydemir ve 1768'de Kumuk hâkimi Ali Sûltan'ın önderliğinde Rus işgaline karşı ayaklanmalar olmuştu.¹⁵⁴

Egemen sınıf temsilcileriyle birlikte Müslüman din adamları ve halk kitlelerinin çeşitli sınıfları özellikle de köylüler Rus işgaline karşı ayaklanmalara katıldılar.

Kafkasya halklarının Rusya'ya karşı mücadelesinde Müridizm hareketi önemli rol oynamıştı. Müridizm direniş hareketi sadece Kafkasya'yı değil, Rusya ile birlikte Doğu ülkelerini ve Avrupa'yı sarsmıştı. Aslında İslam bayrağı altında giden bu mücadelenin özü daha derindi. Müridizm'in temelinde cihat ile şehitlik felsefesi birbirini tamamlıyordu. Burada toprağın korunması ve dinin kutsallığı önemli yerdedi. Müridizm'in esasına göre gerçek mürid her işi Allah rızası için yapmalıydı. Bencillikten kaçınacak, haram yemeyecek ve nefsini yenecekti. Müridizme göre Allah dışında hâkim yoktur ve yalnız ona hizmet edilmesi gerekir. Dünya malına sadece bir sahip, yani Allah hâkimdir. İnsanlar yalnız Allah'ın kulu olabilirler. Kafkasya Müridizminin kurucusu Şeyh Mansur olmuştur. Müridizmin büyüyerek özgürlük mücadelesi ve kurtuluş hareketine çevrilmesinde de yine Şeyh Mansur önemli rol oynamıştı.¹⁵⁵

18. yüzyılın sonlarında Kafkasya'da Rus işgaline karşı meydana gelen ayaklanmalar içerisinde 1785 yılında Çeçenistan'da başlayan Şeyh Mansur ayaklanma hareketi daha yaygındı. A. Bennigsen hareketin 1784'te Şeyh Mansur'un "emissarlarının Kuban'a gelişi" ile başladığını yazıyor ve ancak 1785'te "gazavat" ilan edildiğini belirtiyordu.¹⁵⁶ Çeçenistan'ın Alda aulundan (köyünden) olan Şeyh Mansur Uşurma, dinî propaganda yapmakla birlikte halkı işgalcilere karşı "kutsal savaş" a çağırıyor ve bu amaçla Dağıstan ve Çeçenistan'ın aşiret liderlerine müracaat ediyordu. Onun "esaret ve mahrumiyetten kurtulmak için savaşmak gerekiyor"

¹⁵⁴ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 454.

¹⁵⁵ A. Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze v XVIII Veke ("Svyaşçennaya Voyna" Şeyha Mansura (1785-1791 gg). Maloizvestnyy Period i Doperničestvo v Russko-Turetskih Otnoşeniyah*, Mahaçkala, 1994, s. 4; Süleyman Uludağ, "Müridizm", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006, s. 50.

¹⁵⁶ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 4.

sloganı kısa süre içinde Dağlı halkları arasında rağbetle karşılandı. Şeyh Mansur kölelik, feodal sömürü ve kan intikamına karşı savaşıyor ve Dağlıların geleneklerini İslam hukuku ile değiştirmeye çalışıyordu. Çeçenistan'ın her yerinden hoşnutsuz kitleler Alda auluna akın ediyordu. Dağıstan halkı, Kabardeyler ve Kumuklar'ın bir kısmı da Şeyh Mansur'a katılmıştı. Dağıstan tarihçisi Hasan Alkadari'ye göre Avar hanı Umma Han ve Terkov şamhalı ile Küre ve Kazı Kumuk hanları Şeyh Mansur'a katılmayı reddetmiş ve adamlarına onun bayrağı altında toplanmayı yasaklamışlardı.¹⁵⁷

Kafkasya'da Müridizmi ilk yayan, Kuzey Kafkasya'nın birinci imamı olan, 1785-1791 yıllarında Kafkasya Dağlılarının kurtuluş hareketine liderlik yapan Şeyh Mansur'un asıl adı Uşurma'ydı. "Mansur" ("kazanan", "Allahın sevimli") unvanını ise sonradan almıştı. Şeyh Mansur, 1732 yılında Çeçenistan'ın Alda aulunda doğmuştu. Çocukluğunda çobanlık yapan Uşurma, Dağıstan'da medrese eğitimi aldıktan sonra köyüne döndü ve camide imamlık yapmaya başladı. Onun bakış açısının oluşmasında Orta Asya'dan Dağıstan'a gelen Hacı Muhammed Buhari'nin müstesna hizmetleri vardı. Kafkasya'nın Rusya tarafından işgalini kabullenemeyen Şeyh Mansur, 1778'te tüm Kafkasya halklarını dış güçlere karşı cihada çağırarak kısa sürede güçlü bir ordu topladı ve Rus askerî birliklerini Don Nehri'ne kadar püskürttü. Şeyh Mansur'un bu savaşlardaki başarısı her yerden yeni birliklerin yardıma gelmesine neden oldu.¹⁵⁸

Şeyh Mansur direniş hareketinin öncüleri Müslüman din adamları ve bazı yerel feodal hâkimler: Kumuk hâkimi Ali Sultan, Kabardey knezi Dol, Osetya aldarı A. Dudarov ve Çeçenistan'ın bazı feodal hâkimleri idi.

Rusya'nın Kafkasya komutanlığı Çeçenistan'da olayları korkuyla takip ediyordu. İlk olarak Ruslar, Şeyh Mansur'dan uzaklaşmak için halk kitlelerini ikna etmeye başladılar. Ancak bu işe yaramadı. Bundan sonra Albay De Piyeri'nin komutasında isyancılara karşı 2 bin kişilik bir askerî kuvvet gönderildi. De Piyeri önce Alda aulunu ele geçirmeyi başarsa da sonuçta isyancılara mağlup oldu ve kuvvetleri hezimete uğradı. Kendisi de Alda savaşında öldürüldü. 1785'de Alda aulu yakınında isyancıların zaferinin haberi kısa sürede diğer aullara da yayıldı. Bir yandan Şeyh Mansur'un ünü arttı, diğer yandan isyancıların sayısı çoğaldı. Ruslar,

¹⁵⁷ Bennigsen, *Narodnoye Dvijenije na Kavkaze*, s. 30; Alkadari, *Asari-Dagestan*, s. 80.

¹⁵⁸ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 454.

saldırı taktiğinden savunma taktiğine geçti ve kuvvetlerini Mozdok, Gıfzlar ve Yekaterinodar'da yerleştirdiler. Dağlıların kuşatılması durduruldu.¹⁵⁹

Şeyh Mansur, başarılarını daha ileriye taşımak için 15 Temmuz 1785'te düzlük bölgelere indi ve Rusların Dağıstan'a karşı ana üslerinden biri olan Kızlar Kalesi'ne saldırdı. Ancak bu saldırı başarısız oldu ve saldırı sonucu isyancılar sadece Kargin istinatgâhını ele geçirebildiler. Ardından 29 Temmuz'da, Grigoripolis istinatgâhını ele geçirmek için başarısız bir teşebbüs daha oldu. 19-20 Ağustos'ta Kızlar Kalesi'ne yapılan ikinci saldırı girişimi tekrar başarısız oldu.¹⁶⁰ 22 Ağustos'ta Şeyh Mansur'un kuvvetleri yeniden dağlara çekildi. Dağlık bölgelerde savaşmaya alışan Dağlı halkları için iyice korunan istihkâmlara sahip olan Ruslarla düzlük bölgelerde savaşmak zordu.

Dağlıların Şeyh Mansur'un önderliğindeki kurtuluş hareketinin Kızlar Kalesi başarısızlığından sonraki dönemini, tarihçi A. Bennigsen 3 aşamaya bölmektedir. İlk aşama, 1785 yazından Aralık ayına dek olan dönemi kapsar ve bu dönemde hareket Çeçenistan sınırlarını aşarak Kuzey Dağıstan ve Kabardey'e yayılmıştır. İkinci aşama, 1786 yılını kapsar ve bu aşamada Şeyh Mansur, etrafına yeni kuvvetler toplamaya başlamıştır. Üçüncü aşama ise 1787-1791 yılı Rus-Osmanlı savaşı dönemini kapsamaktadır. Bu dönemde, kurtuluş hareketi esasen Batı Adige bölgesine ulaşmış ve hareketin üyeleri Ruslara karşı Osmanlı ordusuyla birlikte savaşmışlardır.¹⁶¹

Kızlar Kalesi uğrunda yapılan savaşta başarısız olan Şeyh Mansur, Eylül 1785'te Büyük Kabardey'e saldırdı ve Mozdok'u kendisi için merkez yaptı. Bu saldırının amacı Knez Dol'un grubuyla birleşmek ve buradaki halkın harekete katılmasını sağlamaktı. Buradan diğer Kafkasya halklarına çağrı yapan Şeyh Mansur kısa süre içinde 20 bin askerî güç toplayabildi. Bu güce, Çeçenler ile birlikte Kabardeyler, Kumuklar ve Avarlar da dahil idi. İsyancıların saflarını güçlendirmek için Şeyh Mansur özel taahhütte bulundu. Her bir aul, isyancılara 2 kişi ve ekmeği ile mahsulünün 1/9'unu verecek; Aksayevsk, Enderyevsk, Kostakovks ve Bragunsk

¹⁵⁹ Mustafa Aydın, "Şeyh Mansur", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 2010, s. 60, 61; *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 454;

¹⁶⁰ *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 454.

¹⁶¹ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 58.

köyleri ise her biri 10 kişi ve 60 kuruş para verecekti.¹⁶² Bu adımlar sayesinde isyancıların sayısı kısa sürede önemli ölçüde arttı.

Ruslar, isyancılara karşı Albay Nagel'in komutanlığıyla 4 bin kişilik ordu gönderdi. 30 Ekim-2 Kasım 1785 tarihleri arasında Tatartup olarak adlandırılan yerde gerçekleşen savaşta, isyancılar Rus birlikleri tarafından tekrar yenildiler. 13 Kasım'da Şeyh Mansur, birlikleriyle yeniden Çeçenistan'a çekildi ve Kabardey de böylelikle Rusların elinde kalmış oldu. A. Bennigsen, Tatartup savaşında isyancıların yenilgisinin başlıca sebeplerinden biri gibi Kabardey beylerinin isyancılara yardım etmeyi reddetmesini gösteriyordu.¹⁶³

Kızlar yakınındaki başarısızlıktan sonra 1786 yılının ortalarından itibaren bazı yerel beyler, Şeyh Mansur'dan ayrılarak Rusya'nın konumunu desteklemeye başladılar. Şeyh Mansur'un en yakın müttelikleri Dol Muradov, Ali Sultan, Hacı Murtuzali ve Çopanov Rusya'nın tarafına geçtiler. Aynı zamanda Çeçenler de Şeyh Mansur'dan uzaklaştılar.¹⁶⁴

Eylül 1786'da Şeyh Mansur, Osmanlı Devleti'nin daveti üzerine Anapa'ya gitti. Burada Dağlılara yardım edilmesi için kendileriyle görüştü. Ancak bu görüşmelerden olumlu sonuç alınamadı.¹⁶⁵ Rusya ile yeni savaşa hazırlanan Osmanlı Devleti, Dağlıların desteğini almak istiyordu. Ancak Osmanlıların bu "gazavat"a müdahalesinin Rusya ile ilişkileri kötüye saracağından Şeyh Mansur'u açıkça desteklemeyi reddetti. Bu görüşmelerden döndükten sonra Şeyh Mansur'un nüfuzu giderek azaldı ve 1787'de Çeçenistan'dan Kuban etrafına çekilmek zorunda kaldı.¹⁶⁶

1787 Ekim'inde Şeyh Mansur, Rusya ile görüşmeyi ve barış yapmayı denedi. Bu amaçla kayınpederi Kumuk Etta Botogmirza'yı General V. S. Potyomkin'in yanına gönderdi. Ancak Rus generali görüşmeyi reddetti ve isyancıların koşulsuz olarak teslim olmalarını istedi.¹⁶⁷

1787-1791 Rus-Osmanlı savaşında Dağlı halklarının bir kısmı Rusya, diğer kısmıysa Osmanlı'nın tarafından savaşa katılmışlardı. Bu savaş sırasında, Şeyh

¹⁶² *İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih*, s. 455.

¹⁶³ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 60.

¹⁶⁴ N. A. Smirnov, "Şeyh Mansur i yego Turetskiye Vdohnoviteli", *Voprosy İstorii*, N-10, 1950, s. 50.

¹⁶⁵ Abdullah Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur", *Süfi Araştırmaları*, N-4/8, Manisa, 2013, s. 18; Smirnov, "Şeyh Mansur i yego Turetskiye", s. 50.

¹⁶⁶ M. Gasanaliev, "Şeyh Mansur (Uşurma) Kak Rukovoditel Osvoboditel'nogo Dvijeniya", *İzvestiya DGPU. Obşçestvenniye i Gumanitarniye*, N-2, 2011, s. 18, 19.

¹⁶⁷ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 61.

Mansur da Osmanlı Devleti'nin yanındaydı. A. Bennigsen O'nun iki askerî savaşa katıldığını yazıyordu. Şeyh Mansur 20 Eylül 1787'de Nogaylar ve Adigelere liderlik yaparak Rusların kontrol ettiği Urup ve Laba nehirleri arasındaki topraklara; Ekim ayında ise Urup Nehri istikametinde hücumla kalkıştı. Ancak O'nun komutasındaki Dağlıların her iki hamlesi de başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.¹⁶⁸

1787-1791 Rus-Osmanlı savaşlarındaki rolü zayıf olmasına rağmen Şeyh Mansur'un Ruslara karşı kurtuluş hareketini devam ettirmek için Dağlı halklarına özellikle de Çeçenler ve Kabardeylere yaptığı çağrılar özel önem taşıyordu. Şeyh Mansur Kuban'daki sığınağından yaptığı bu çağrılarında Dağlı halklarını "kutsal savaş"ı devam ettirmeye davet ediyordu.

30 Eylül 1790'da Kuban Nehri kıyısında yapılan savaşı Ruslar kazandı ve askerî gücü tükenen Şeyh Mansur, Osmanlı'nın inşa ettiği Anapa Kalesi'ne sığındı. 22 Haziran 1791'de General Gudoviç'in komutasında Ruslar Anapa'ya saldırarak kaleyi ele geçirdi bu sırada yaralanmış olan Şeyh Mansur da esir düştü. Petersburg'a gönderilen Şeyh Mansur'a sıradan bir esirden ziyade istilacılara lââyık görülen bir muamele bulunuldu.

Şeyh Mansur, Rus Çariçesi II. Katerina'nın 15 Ekim 1791 tarihli fermanıyla Şlisselburg Kalesi'nde ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı ve 13 Nisan 1794'te aynı kalede hayatını kaybetti. Ölümünden sonra Şeyh Mansur'un destekçileri dağıldı ve Müridizm hareketi bir ölçüde zayıfladı.¹⁶⁹

Şeyh Mansur'un önderliğindeki Dağlı halklarının mücadelesine çağdaşlarının, araştırmacıların ve politikacıların tutumu farklı olmuştur. Bu noktada her şeyden önce Rusya'nın Kafkasya ordusu subaylarının 18. yüzyılın sonlarında verdiği bilgiler dikkat çekiyordu. Burada Rus subayları Şeyh Mansur'u "isyancı", "Osmanlı yardımcısı", "Osmanlı ajanı" olarak adlandırmışlardı. Hareketin ilk araştırmacılarından biri ünlü tarihçi, olayların çağdaşı, akademisyen P. G. Butkov olmuştur. 1806'da 3 ciltte yayınlanan "Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god"¹⁷⁰ kitabında Butkov şunları yazıyordu: "*Ben sahte peygamberi 22 Haziran 1791'de Anapa'ya saldırı sırasında Ruslar onu esir alırken gördüm*".¹⁷¹

¹⁶⁸ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 62.

¹⁶⁹ Bennigsen, *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze*, s. 62; Aydın, "Şeyh Mansur", s. 61; Temizkan, "Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında", s. 30, 31.

¹⁷⁰ "Kafkasya'nın 1722-1803 Yeni Tarihine Dair Bilgiler"

¹⁷¹ Butkov, *Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza*, Çast. 2, s. 209.

Genel olarak Şeyh Mansur, o dönemin resmî Rus belgelerinde “sahte peygamber” olarak gösteriliyordu.

3.5. KATERİNA’NIN ÖLÜMÜ VE KAFKASYA’DAN GEÇİCİ ÇEKİLME

Yukarıda bahsedildiği gibi V. Zubov, Güney Kafkasya’nın ele geçirilen bölgelerinde gerçekleştirmek istediği uygulamalarla hem askerî-stratejik hedeflere ulaşmaya ve hem de Doğu ile ticaretini güçlendirmeye çalışıyordu. 1796 Kasım’ında II. Katerina’nın ölümü olayların gidişatını değiştirdi. İktidara yeni gelen Çar I. Pavel, II. Katerina’nınine karşıt politikalar uygulamaya başladı. Rus birlikleri Ön Kafkasya’dan geri çekildi. “Altınayak Yaranal”¹⁷² V. Zubov, kendi isteğiyle görevden alındı ve yerine kont İ. V. Gudoviç atandı.¹⁷³

I. Pavel’in bu kadar toprak ele geçirilmesine rağmen Rus birliklerini geri çekmesinin birden fazla nedeni vardı. Bunlardan bazılarını şu şekilde sıralamak mümkündür:

- Birincisi, Rus birliklerinin Kafkasya’da tutulması büyük masraf (1 milyon 700 bin ruble) gerektiriyordu ve bu, o zamanlar için çok büyük bir rakamdı;
- İkincisi, Avrupa’da durum karmaşıktı ve Fransa’ya karşı koalisyon kurulma süreci yaşanıyordu. Fransa’ya karşı birleşme sürecinde İngiltere ile olan ilişkileri mahvetmemek gerekiyordu. İngiltere ise Rusya’nın Yakın Doğu’da güçlenmesini istemiyordu. Zira Rusya’nın Güney Kafkasya’daki başarıları, onun Yakın Doğu’ya çıkışını sağlardı ve bu da İngiltere’yle ilişkileri mahvedebilirdi;
- Üçüncüsü, yerli halklar Rus birliklerine karşı direnmeye devam ediyordu. Rus birlikleri tarafından ele geçirilen hanlıkların sakinleri, işgal altındaki bölgelerde yerleşen Rus garnizonlarına devamlı saldırıyorlardı;
- Dördüncüsü, Kafkasya’da tahttan indirilen hanlar, hâkimiyetlerini yeniden kazanmak için silahlı guruplar oluşturuyor ve Rus işgalcilerine karşı mücadele ediyorlardı;

¹⁷² Altınayak yaranal, altın ayak General demektir. V. Zubov’un ayaklarından biri altın protez olduğu için yerel halk tarafından böyle adlandırılıyordu.

¹⁷³ G. B. Polyak, *İstoriya Oteçestva*, Edinstvo, Moskva, 2002, s. 266; *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 554.

– Beşincisi, İran’da Ağa Muhammed Şah Kaçar’ın güçlenmesi Rusya için ek sorunlar oluştuyordu.¹⁷⁴

Rus birlikleri, 1796 Aralık ayından itibaren Kuzey Azerbaycan’dan çekilmeye başladı ve bu süreç 16 Şubat 1797’ye kadar devam etti. Rusya’nın Hazar Kolordusu lağvedildi. Eski birliğin bir kısmı Kafkasya’dan çıkarılırken geri kalanıyla Onuncu Kafkasya Tümeni kuruldu.¹⁷⁵

Rusya, Kuzey Azerbaycan’ın işgalini 1803 yılına kadar ertelemek zorunda kaldı.

Rus ordusunun geri çekilme haberini alan Ağa Muhammed Şah Kaçar, 1797 baharında ikinci kez Güney Kafkasya’ya saldırdı. Şuşa’nın ele geçirilmesine rağmen burada uğradığı bir suikast sonucu öldürüldü. İran birlikleri de aceleyle güneye doğru geri çekildi.

Böylece 18. yüzyılın sonunda Rusya ve Kaçarlar İran’ının Güney Kafkasya’yı ele geçirme planları başarısız oldu.

¹⁷⁴ *Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870 İlinedek*, s. 554.

¹⁷⁵ M. İ. Şişkeviç, “Persidskiy Pohod Grafa Zubova”, *İstoriya Russkoy Armii ot Zarojdeniya Rusi do Voyny 1812 g*, SPB, 2003, s. 480.

SONUÇ

Üç yüzyıl boyunca Rusya'nın Kafkasya politikasının en önemli ve incelenmesi gereken yönlerini inceleyerek kaynaklar ve araştırmalara dayanarak bu politikanın gerçek doğasını ortaya çıkarmaya çalıştık. En çok kullandığımız Rusça kaynak ve bilimsel yayınlar Rus tarihçiliğindeki tarihsel nesnelliği siyasallaştırmakla bir kez daha yanlış sonuçlar elde edildiğini göstermiştir. Rusya'nın Kafkasya politikasına “geri dönüş” ve “eski topraklara geri dönme” bağlamında yaklaşmıştır. Ancak elde ettiğimiz sonuçlara göre Kafkasya, 16-18. yüzyıllarda Rusya'nın bu bölgede işgalci hücumlarına, özellikle de 1817-1864 yıllarını kapsayan “Kafkasya savaşı”na dek hiçbir zaman Rusya'nın olmamıştır.

16-18. yüzyıllarda, Rusya'nın Kafkasya için mücadelesinin temel noktaları gözden geçirildikten sonra kaynaklar ve araştırma çalışmalarına dayanarak aşağıdaki objektif sonuçlar elde edilmiştir:

- Birincisi, 20. yüzyıl Sovyet tarihçiliğinde belirtildiği gibi Kafkasya halkları aslında “gönüllü olarak” Rusya İmparatorluğu'nun yönetimine katılmamıştır. Birkaç istisna¹ dışında çoğu zaman Rusya Kafkasya halklarına karşı askerî ve politik baskılar uygulanması sonucu, onları kendilerine bağımlı kılmış ve nihayet topraklarını istila etmiştir. Çoğu durumda bunu Rusya'nın Kafkasya'da yaptığı savaşlar izlemiş ve bu savaşların doruk noktasını 1817-1864 yıllarındaki Kafkasya savaşı oluşturmuştur. Sonunda Rusya 1864'te Kafkasya'nın işgalini tamamlamıştır ve bugün de Kafkasya'nın bir kısmı Rusya Federasyonu'nun elindedir;
- İkincisi, Kafkasya'ya sahiplenmek uğrunda savaşan Rusya, bir yandan yerli halklar diğer yandansa komşu devletler olan Osmanlı İmparatorluğu, Safevi Devleti ve Kırım Hanlığı'yla da savaşmak zorunda kalmıştı. 16-17. yüzyıllarda Rusya'nın Kafkasya uğrunda yaptığı savaşlar bazen başarısız oluyordu. Ancak 18. yüzyılın ortalarından itibaren Rusya, Safevi Devleti'nin 1736'da yıkılışını ve Osmanlı'nın zayıflamasını kullanarak devamlı başarılar kazanmış ve nihayet bölgeyi ele geçirebilmiştir;

¹ Örneğin, 1783'teki antlaşmayla Gürcistan Rusya'nın koruması altına girmişti.

– Üçüncüsü, Kafkasya'nın yerli halkları Rusları hiçbir zaman "memnuniyet"le karşılamamış ve tam tersine istilacılara karşı sürekli bir direniş söz konusu olmuş ve ayaklanmalar yaşanmıştır. Tüm sınıfların katıldığı bu ayaklanmalar 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren daha yoğun hale gelmiş ve Rusya İmparatorluğu'nun Kafkasya politikası için büyük tehdit oluşturmuştur. Şeyh Mansur'un liderliğindeki Dağlı halklarının Rus işgal politikasına karşı verdikleri savaşın, Rusların bu dönemde büyük devletlerle yaptığı savaşlardan geri kalır yanı yoktu;

– Dördüncüsü, Rusya'nın Kafkasya için mücadelesinin sonucunda tarihî Azerbaycan toprakları da işgale maruz kalmıştı. 18. yüzyılın sonundan başlayarak Rusya'nın Güney Kafkasya'daki gücünü tahkim etme politikası, 19. yüzyılda Kaçarlar İran'ıyla yeni savaflara girişmesi ve Azerbaycan'ın bu iki devlet arasında bölünmesiyle sonuçlanmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Azerbaycan topraklarında bulunan hanlıklar birbiri ardına işgal edilmişti. Nihayet Kuzey Azerbaycan, Rusya ile Kaçarlar İranı arasında 1813'te Gülistan ve 1828'de imzalanan Türkmençay antlaşmalarıyla Rusya'ya katılmıştır.

KAYNAKÇA

Abdurrahman Şeref Efendi, *Osmanlı Devleti Tarihi*, 1. Baskı, İzmir, 1995.

Abdusalamov, M.-P. B., *Kumikskie Feodalnie Vladeniya v Politiceskoy Jizni Dagestana v Pervoy Poplovnii XVIII Veka*, Mahaçkala, 2008.

_____, “Kumikskie Feodalnie Vladeniya v Kavkazskoy Politike Rossi: ot Peterburgskogo Dogovora do Gyandjindkogoy Traktata (1723-1735gg)”, *Armiya i Obşestvo*, N-1, 2012, ss. 80-86.

_____, *Kumikskie Gosudarstvennie Obrazovaniya v Strategiçeskih Planah Rossi na Severnom Kavkaze v XVII- pervoy Çetverti XVIII v*, Moskva, 2017.

_____, “Kumikskie Feodalnie Vladeteli v Osvoboditelnoy Borbe Narodov Dagestana Protiv Nadir-Şaha”, *Vestnik Dagestanskogo Nauçnogo Tsentra*, N- 52, 2014, ss. 79-83.

Ahmet Resmi Efendi, *Hulasatü'l İ'tibar*, Haz. Osman Köksal, Ankara, 2010.

Aliyev, F. M., *Antiiranskie Vistupleniya i Borba Protiv Turetskoy Okkupatsii v Azerbaydjane v Pervoy Polovine XVIII v*, Baku, 1975.

Alizade, Orhan, “18. Yüzyılın İlk Yarısında Rusya'nın Kafkasya'da İşgalcilik Politikası”, *Akademik Bakış*, C. IV, N-7, (Kış 2010), ss. 105-114.

Alkadari, G. E., *Asari-Dagestan (İstoriçeskiye Svedeniya o Dagestane)*, Mahaçkala, 1994.

Anohin, G. İ., *Malıy Kavkaz*, Moskva, 1981.

Ateş, Abdurrahman, *Avşarlı Nadir Şah ve Döneminde Osmanlı-İran Mücadeleleri*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Isparta, 2001.

_____, *Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1720-1747)*, Ankara, 2010.

Aydın, Mustafa, “Şeyh Mansur”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, İstanbul, 2010.

Azerbaycan Tarihi. Uzag Keçmişden 1870-ci ile Geder, 7 Cildde, C. III, Red. S. Elyarlı, Bakı, 1996.

Bahar, Hasan, “Kuzey Kafkasya ve Karaçay Türkleri”, *4. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Erzurum, 2018, ss. 239-264.

Bagrationi, Vahuşti, *Opisanie Çarstva Gruzinkogo*, Tbilisi, 1941.

Bakihanov, A. K., *Gyulistan-i İram*, Elm, Baku, 1991.

Baş, Yaşar, “Şirvan Hanı Davud, Siyasi Mücadelesi, Sürgün Hayatı ve Ailesi”, *Ekev Akademi Dergisi*, N-58, (Kış 2014), 2018, ss. 629-646.

Belokurov, S. A., *Snoşeniya s Rossi s Kavkazom*, Vıp. 1, (1578-1613), Moskva, 1889.

Bennigsen, A., *Narodnoye Dvijeniye na Kavkaze v XVIII Veke* (“Syaşçennaya Voyna” Şeyha Mansura (1785-1791 gg). *Maloizvestnyy Period i Doperničestvo v Russko-Turetskih Otnoşeniyah*, Mahaçkala, 1994.

Beydilli, Kemal, “Prut Antlaşması”, *TDVİA*, C. 34, İstanbul, 2007.

Bilge, Mustafa. L., “Azak”, *TDVİA*, C. 4, İstanbul, 1991.

Buşev, P. P., “Bespoşlınaya Torgovlya Russkih Kupçsov v İrane v 1732-1747 gg”, *İran, İstoriya i Kultura v Sredniye Veka i v Novoye Vremya*, M, 1980, ss. 78-90.

Butkov, P. G., *Materialı Dlya Novoy İstorii Kavkaza s 1722 po 1803 god*, V 3 Çast, Sankt-Peterburg, 1869.

“Çeçenskaya Respublika i Çeçeni: İstoriya i Sovremennost”, *Materialı Vserossiyskoy Nauçnoy Konferentsii*, 19-20 Aprelya 2005, Nauka, Moskva, 2006, ss. 176-185.

Çelebi, Evliya, *Kniga Puteşestviya*, Vıp. 1-2, Moskva, 1979.

Danişmend, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. IV, İstanbul, 1972.

Delili, H. E., *Azerbaycan-Rusiya Münasibetleri Fars ve Azerbaycandilli Senedlerde (1722)*, Bakı, 1976.

Dogovori Rossii s Vostokom Politiçeskiye i Torgovie. Sobral i İzdal T. Yuzefoviç, SPB, 1869.

Dubrovin, N. F., *Prisoyedineniye Krıma k Rossii*, V 4-h Tomah, Tom. 2, SPB, 1885.

_____, “Pohod Generala Zubova v Persiyu v 1796 g”, *Voyenny Sbornik*, N-2-6, M, 1874.

_____, *İstoriya Voyn i Vladiçestva Russkih na Kavkaze*, Tom. 3, SPB, 1871.

Dursun, Davut, “Kabartaylar”, *TDVİA*, C. 24, İstanbul, 2001.

Elektronnie Kartı i Çifrovie Fotografii, (Çevirimiçi), <http://nationalecurity.ru/maps/caucasus1.htm>, 10 Nisan 2019.

Eliyev, G. E., *Gafgaz Tarihi (En Gedim Çağlardan XVIII Esrin Sonunadək)*, 1. Hisse, Elm, Bakı, 2009.

Eshil, *Tragedii*, Per. V. İvanova, Nauka, Moskva, 1989.

Feridun, Bey, *Mecmua-i Münşeat-ı Feridun Bek*, C. II, İstanbul, 1275.

Gadjiyev, V. G., *Rol Rossi v İstorii Dagestana*, M, 1965.

_____, *Razgrom Nadir-Şaha v Dagestane*, Mahaçkala, 1996.

Gasanaliyev, M., “Şeyh Mansur (Uşurma) Kak Rukovoditel Osvoboditelnogo Dvijeniya”, *İzvestiya DGPU. Obşçestvenniye i Gumanitarniye Nauki*, N-2, 2011, ss. 18-21.

Gasımlı Musa, *Ermeni Meselesi'nden Ermeni Soygırımı'na: Gerçek Tarih Ahtarışında (1724-1920)*, Mütercim, Bakı, 2014.

Gordeyev, A. A., *İstoriya Kazakov*, M, 1992.

Guliyev, E. N., *Azerbaycan-Rusya Münasibetler Tarihinden (XV-XVIII esrlər)*, Kızıl Şark Yay, Bakı, 1958.

Gumilev, L. N., *Otkritie Hazarii*, Ayrıs-Press, M, 2007.

Halaev, Z. A., *Etnopoliteçeskaya i Kulturno-Religioznaya İstoriya Dagestanoyaziçnih Narodov Alazanskoy Dolini v XVI-XVIII vv*, Mahaçkala, 2012.

Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, C. VII, İkra ve Devran Yay, İstanbul, 1994.

Hojdenie za Tri Morya Afanasiya Nikitina v 1466-1472 gg, M-L, 1958.

Hudyakov, M. G., *Oçerki İstorii Kazanskogo Hanstva*, İnsan, Kazan, 1991.

İnalcık, Halil, “Kırım Hanlığı”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002.

İstoriya Narodov Severnogo Kavkaza s Drevneyşih Vremen do Kontsa XVIII veka, Red. Akad. B. B. Piotrovskiy, Nauka, Moskva, 1988.

İstoriya Rossii, Pod. Red. M. A. Zuyeva, Moskva, 2001.

Kabardino-Ruskiye Otnoşeniya v XVI-XVIII vv. Dokumenty i Materialy, Tom. I, İzadelstvo Akademii Nauk SSSR, Moskva, 1957, s. 13.

Karagöz, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğunun Kafkasya Siyaseti*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 1993.

Karamzin, N. M., *İstoriya Gosudarstva Rossiyskogo*, Tom. 11, M, 1989.

Kırımlı, Hakan, “Kırım, Rus İdaresi Dönemi”, *TDVİA*, C. 25, Ankara, 2002.

Kidirniyazov, D. S., *Vzaimootnoşeniya Nogaytsev s Narodami Severnogo Kavkaza i Rossiyey v XVI-XIX vv*, Mahaçkala, 2003.

_____, “Severnyy Kavkaz v Politike Rossi, İrana i Turtsiıı v Pervoy Treti XVII Veka”, *İstoriya, Arheologiya i Etnografiya Kavkaza*, Tom. 14, N-1, 2018, ss. 14-22.

Kireçi, M. Akif ve Tezcan, Selim, “Kırımın Kısa Tarihi”, Çev. Can E. Çekiç, *Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi İnceleme Araştırma Dizisi*, N-24, Ankara, 2015, ss. 1-64.

Kolesnikov, İ., “Voyenno-Politiçeskoye Sblijeniye Rossiyskoy İmperii i Gruzii vo Vtoroy Polovine XVIII Veke”, *Nauçniye Problemy Gumanitarnih İssledovaniy*, N-12, Pyatigorsk, 2010, ss. 84-90.

Köse, Osman, *1774 Küçük Kaynarca Antlaşması*, Ankara, 2006.

Kudaşev, V. N., *İstoriçeskiye Svedeniya o Kabardinskom Narode*, Nalçik, 1991.

Kurat, A. N., *Rusya Tarihi. Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987.

Kuşeva, E. N., *Narodı Severnogo Kavkaza i ih Svyazi s Rossiyey v XVI-XVII vv. (Vtoraya Polovina XVI-30-e Godı XVII v)*, Moskva, 1963.

Kütükoğlu, Bekir, “Şah II. Tahmasb”, *Vekayi'nüvis Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 319-332.

Lokkart, L., *Nadir Şah*, Ganun Neşriyyatı, Bakı, 2013.

Maçaradze, V., *Materialı iz İstorii Russko-Gruzinskih Otnoşeniy Vtoroy Polovini XVIII Veka*, Çast. 3, Vıp. 1, Glava. 3, Tiflis, 1988.

Mahmudov, Y. M. ve Şükürov, K. K., *Azərbaycan. Beynəlxalq Münasibətlər və Diplomatiya Tarixi*, 4 cildde, C. I (1639-1828), Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Bakı, 2009.

Markova, O., *Rossiya, Zakavkazye i Mejdunarodnyye Otnoşeniya v XVIII Veke*, Nauka, Moskva, 1966.

Murtazaev, A. O., *Kaytag v VIII-Pervoy Polovine XIX v. (İssledovanie Politiçeskoy İstorii i Roli v Sisteme Politiçeskih Struktur Severo-Vostoçnogo Kavkaza)*, Mahaçkala, 2015.

Mustafazade, Tefik, “Şirvan XVIII Esrin 20-ci illerinde”, *Elmi Eserler*, C. XXVIII, Bakı, 2008, ss. 122-128.

Nagornaya, A., “Russko-İranskiye Dogovory 1732 i 1735 gg”, *Arabskiye Strany. Turtsiya. İnan. Afganistan. İstoriya, Ekonomika*, M., 1973, ss. 116-121.

Novoselskiy, A. A., *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka*, M-L, 1948.

Novoseltsev, A. P., “Georgiyevskiy Traktat 1783 Goda i yego İstoričeskoye Znaçeniye (K 200-letiyu Georgiyevskogo Traktata)”, *İstoriya SSSR*, N-4, 1983, ss. 51-60.

Osmanlı Devleti ile Kafkasya, Türkistan ve Kırım Hanlıkları Arasındaki Münasebetlere Dair Arşiv Belgeleri (1687-1908), Yay. N-3, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1992.

Osmanlı Tarihi. Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856), C. V, Baskı 4, Ankara, 1983.

Özcan, Azmi, “Nadir Şah”, *TDVİA*, C. 32, İstanbul, 2006.

Peçevi, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi*, Haz. B. Sıtkı Baykal, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985.

Polyak, G. B., *İstoriya Oteçestva*, Edinstvo, Moskva, 2002.

Potto, V. A., *Dva Veka Terskogo Kazaçestva (1577-1801)*, Tom. 2, Vladikavkaz, 1912.

_____, *Kavkazskaya Voyna v Otdelnh Oçerkah, Epizodah, Legendah i Biografiyah*, V 5 Tomah, Sankt-Peterburg, 1885-1889, (Stavropol, 1994).

_____, *İstoričeskiy Oçerk Kavkazskih Voyn ot ih Naçala do Prisoyedineniya Gruzii*, Tiflis, 1899.

Razryadnaya Kniga 1559-1605 gg, Tom. 2, Akademiya Nauk SSSR, İstitut İstorii SSSR, Moskva, 1974.

Rıbakov, V. S., *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen do Kontsa XVII Veka*, İzdatelstvo Uralskogo Universiteta, Ekaterinburg, 2014.

Rusya Arması, (Çevirimiçi),

https://tr.wikipedia.org/wiki/Rusya_arması%C4%B1, 22 Mayıs 2019.

Sadikov, P. A., “Pohod Tatar i Turok Astrahan v 1569 g”, *İstoričeskiye Zapiski*, T. 22, M, 1947.

Shaw, Stanford J., *History of the Ottoman and Modern Turkey*, Vol. I, Empire of Gazis: The Rise and Decline of the Ottoman Empire 1280-1808, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Smirnov, N. A., *Politika Rosssi na Kavkaze v XVI-XIX Vekah*, Moskva, 1958.

_____, “Şeyh Mansur i yego Turetskiye Vdohnoviteli”, *Voprosy İstorii*, N-10, 1950, ss. 50-62.

Solovyov, S. M., *İstoriya Rossi s Drevneyşih Vremen*, V Tom. 1-29, Tom. 5, 6, 14, 18, 28, Ast, Folio, Moskva, 2001.

Sotsialno-politiçeskaya İstoriya Severnogo Kavkaza (Do Raspada SSSR), Red. V. A. Tişkov, İea Ran, Moskva, 2015.

SSRİ Tarihi, Gedim Dövrlerden 1861-ci İledek, Red. Prof. V. V. Mavrodi, 1. Hisse, Maarif Yayıncılık, Bakı, 1985.

Streck, M., “Kaf Dağı”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 6, M. E. B. Yayınları, İstanbul 1967.

Suleymanov, Mehman, *Nadir Şah*, Tehran, 2010.

Şapoşnik, V. V., *İvan Grozny: Perviy Ruskiy Tsar*, SPB, 2006.

Şişkeviç, M. İ., “Persidskiy Pohod Grafa Zubova”, *İstoriya Russkoy Armii ot Zarojdeniya Rusi do Voyny 1812 g*, SPB, 2003, ss. 470-481.

Şmelev, A. S., “Russko-Dagestanskiy Konflikt v Naçale XVII v”, *Slavyane i Sosedi. Osmanskaya İmperiya i Narodı Tsentralnoy, Vostoçnoy, Yugo-Vostoçnoy Yevropı i Kavkaza v XVI-XVIII vv*, M, 1992, ss. 48-53.

II. Tahmasb, (Çevirimiçi), [https://tr.wikipedia.org/wiki/II. Tahmasb](https://tr.wikipedia.org/wiki/II._Tahmasb), 11 Mart 2020.

Tamay, A. İ., “K Voprosu o Provale Dagestanskoy Kampanii Şaha Nadira (1741-1743 gg)”, *Uçeniye Zapiski Dagestanskogo Filiala Akademii Nauk SSSR*, Tom. 5, Mahaçkala, 1958.

Temizkan, Abdullah, “Osmanlı Devleti ile Rus Çarlığı Arasında İmam Mansur”, *Sûfi Araştırmaları*, N. 4/8, Manisa, 2013, ss. 1-35.

Tsagareli, A. A., *Snoşeniya Rossii s Kavkazom v XVI-XVIII vv*, SPB, 1891.

_____, *Gramoti i Drugiye İstoriçeskiye Dokumentı XVIII Stoletiya, Otnosyaşçiyesya k Gruzii s 1768 po 1774 god*, Tom. 1, SPB, 1891.

Tsutsiyev, A. A., *Atlas Etnopolitiçeskoy İstorii Kavkaza*, Yevropa, Moskva, 2007.

Uludağ, Süleyman, “Müridizm”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 32, İstanbul, 2006.

Umahanov, M. S. K., *Vzaimootnoşrniya Feodalnih Vladeniy i Osvoboditelnaya Borba Narodov Dagestana v XVII Veke*, Mahaçkala, 1973.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. III, Kısım 1, TTK Yayınları, Ankara, 1983.

_____, *Osmanlı Tarihi Karlofça Antlaşmasından XVIII. Yüzyılın Sonlarına Kadar*, C. IV/1, TTK Yay, Ankara, 2007.

Valiyev, Elvin, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya: Osmanlı, Safevi ve Rusya Kıskaçında*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2014.

Vasariy, İstvan, “Krimskoe Hanstvo i Bolşaya Orda (1440-1500-e godı). Borba za Pervenstvo”, *Srednevekovie Tyurko-Tatarskie Gosudarstva*, Vıpusk. 5, Kazan, 2013.

Vinogradov, V. B i Magomadova, T. S., “Gde Stoyali Sunjenskiye Gorodki”, *Voprosy İstorii*, N-7, 1972, ss. 205-208.

Volfson, B., “Prisoyedineniye Krıma k Rossii v 1783 g”, *İstoriçeskiy Jurnal*, N-3, 1941, ss. 56-67.

Volkova, Natalya, “18-20. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasyada Dağlardan Düzlüklere Yerleşme”, Çev. Murat Topçu-Papşu, *Kafkasya Çalışmaları-Sosyal Bilimler Dergisi*, C. III, N-6, (Mayıs 2018), ss. 233-248.

Yanin, V. L., *Oçerki İstorii Srednevekovogo Novgoroda*, Yazıkı Slavyanskiy Kultur, Moskva, 2008.

Yavuz, Hilal, *Tarih-i Sefer-i Rusyaya göre 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı*, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Trabzon, 2012.

Yıldız, Muharrem, *Dünden Bugüne Kafkasya*, İstanbul, 2006.

Yüksel, Sinan, *Rusyanın Karadeniz Devleti Olma Süreci ve Bu Süreçte Rus-Osmanlı İlişkileri*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara, 2011.

_____, “Rusların Karadeniz Yönünde Yapmış Oldukları İlk Yayılma Faaliyetleri (18. Yüzyılın Başlarına Kadar)”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, N-28, Nisan 2013, s. 101-116.

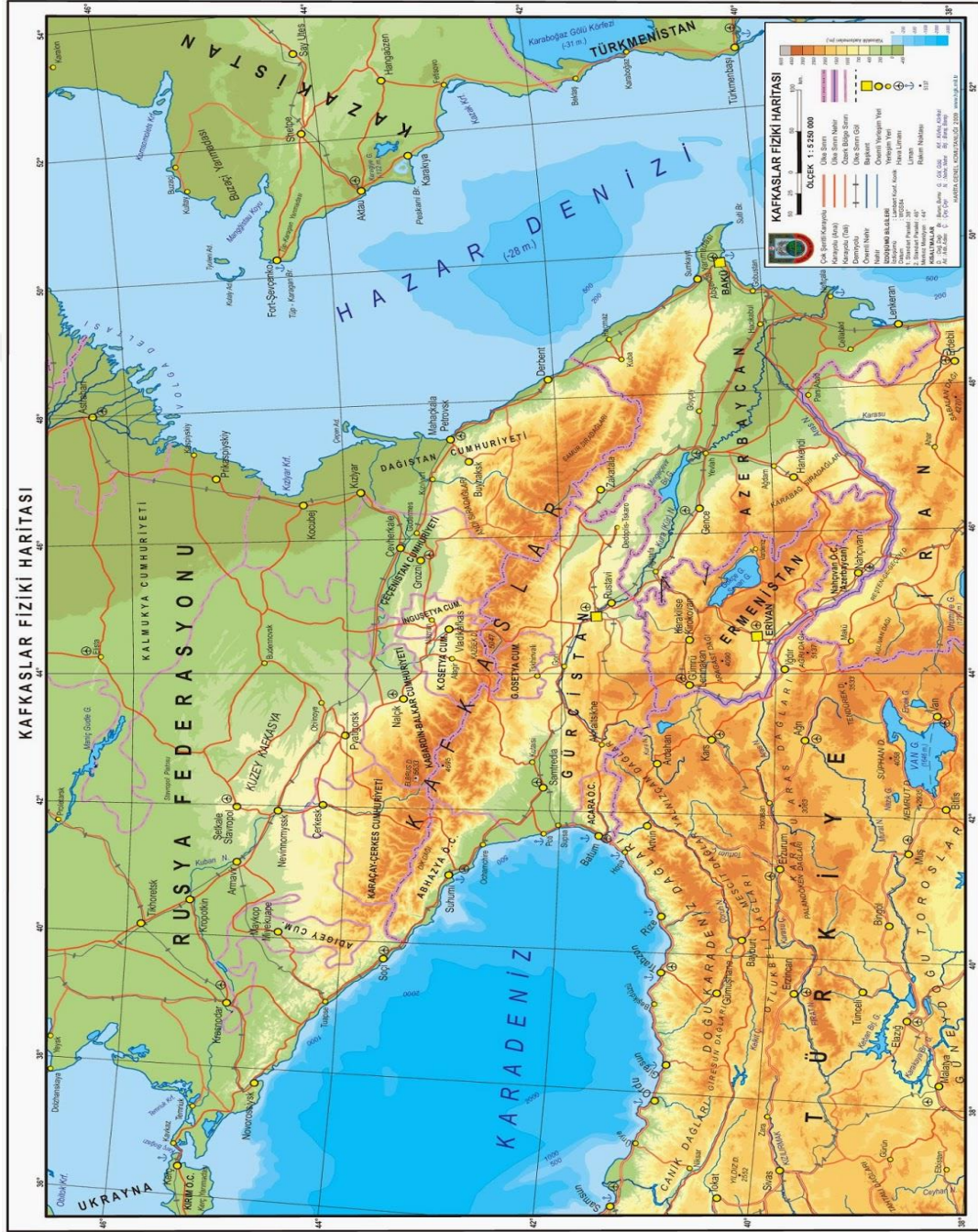
_____, “Küçük Kaynarca'dan Yaş Antlaşmasına Kadar Eflak-Boğdan Üzerinde Osmanlı-Rus Nüfuz Mücadelesi”, *Belleten*, C. LXXXIII, N-297, TTK Yayınları, 2019 Ağustos, ss. 605-632.

Zaiçkin, İ. A. i Poçkayev, İ. N., *Russkaya İstoriya. Populyarniy Oçerk*, M, 1992.

Zimin, A. A. i Horoşkeviç, A. L., *Rossiya Vremeni İvana Groznogo*, M, 1982.

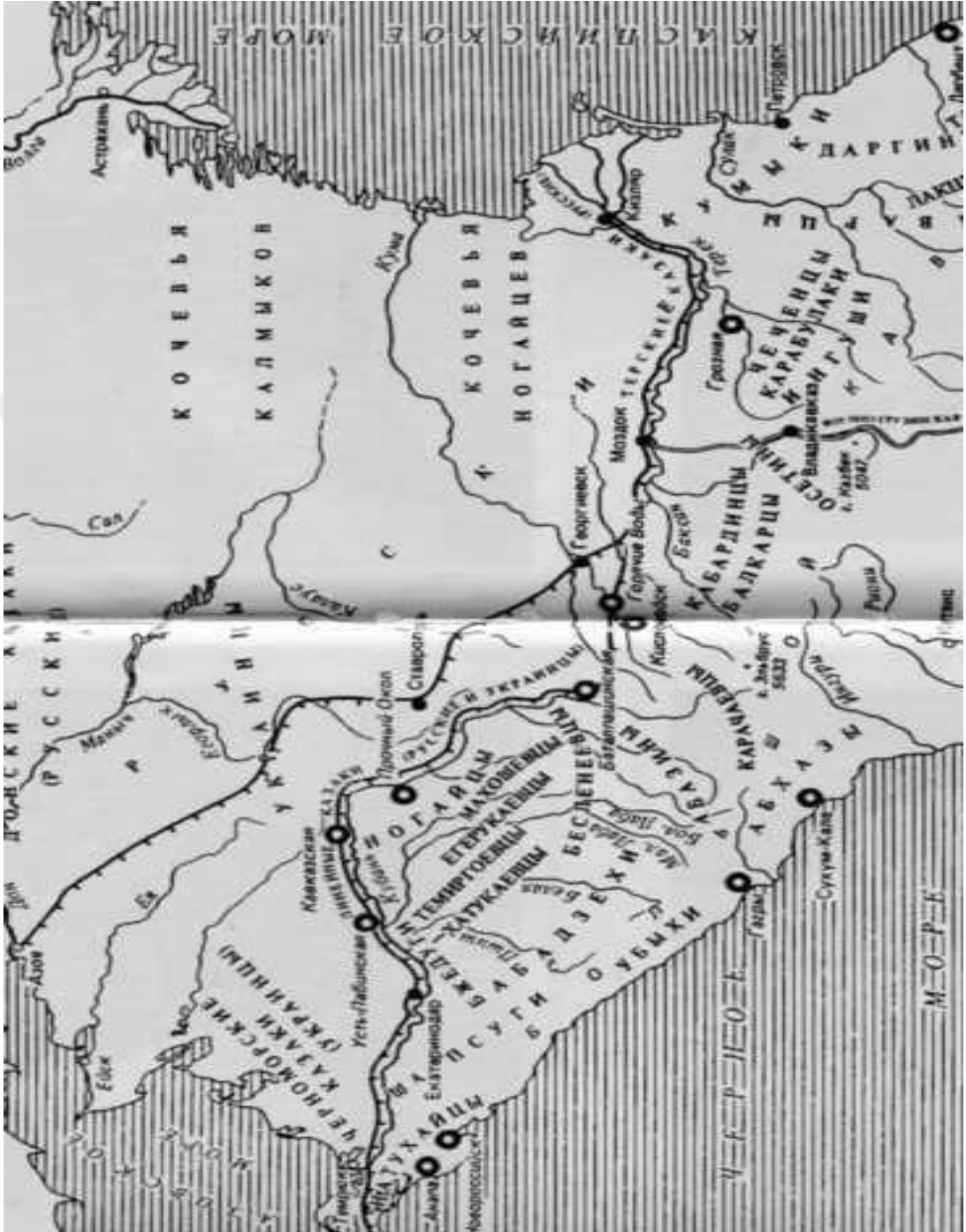
EKLER

Ek 1: Kafkasya Fiziki Haritası

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://turkau.com/kafkasya-nedir/>, 30 Mayıs 2020)

Ek 2: XVIII-XIX. Yüzyıllarda Kuzey Kafkasya Bölgesinin Haritası

Kaynak: (Musayev Alaudi, *Şeyh Mansur*, 2007, s. 180-191.
<https://litlife.club/books/222793/read?page=80>)

Трактатъ, заключенный при Ганжѣ, 10 Марта 1735 года.

Во имя Господа Бога всещедрого и всемилостиваго.

Слава Господу Богу, что учинилъ дружбу между Государями, для покоя мира, и учредилъ между оными склонность и любовь для вѣчнаго пребыванія въ покоѣ Государствъ, и вѣчная хвала да будетъ тому Пророку, который далъ знать чрезъ писаніе свое, о Иисусѣ Дусѣ Божіемъ, сынѣ Маріамы, отъ котораго молимъ заступленія. И тако всѣмъ извѣстно, что чрезъ нѣсколько лѣтъ, Божіимъ соизволеніемъ, Иранское (Персидское) Государство отъ нападенія непріятельскихъ войскъ, затоптано и разорено было, къ тому жъ отъ бунтовщиковъ претерпѣвало озлобленія, и со всѣхъ сторонъ въ замѣшаніи пребывало, а зложелающіе злодѣи, всячески трудились своими злыми поисками, дабы оное во всеконечный упадокъ привести, и въ достатокъ искоренить. Но всемогущій Господь Богъ, по своему Божескому, какъ ко всѣмъ милостивъ, усмотрѣнію, не вовсе отъ обывателей Иранскаго Государства отдаляя свое милостивое призрѣніе, меня раба своего учредилъ. И тако я съ великими или со многими войсками изъ

столичнаго города Хорасанской Провинціи выступилъ, для наказанія, искорененія противныхъ, и Божіею милостіею, тщаніемъ моимъ, городъ Испаганъ и прочія Провинціи отъ непріятелей своихъ очистились, и хотя тѣ непріятели, которые не хотѣли видѣть такую древнюю, твердую и неповолебимую дружбу между Россійскою Имперіею и Иранскимъ Государствомъ, разсѣивали своими злыми вымыслами, яко бѣ Россійская Имперія, взятыя Провинціи отъ стороны Иранскаго Государства, такожь де какъ другія, за собою удержать желаетъ, и тѣмъ искали между обѣими Имперіями вражду вселить. Однакожь всѣмъ извѣстно, особливо Иранскаго Государства обывателямъ, для какой надобности, Его Императорское Величество Петръ Первый, блаженныя и вѣчнодостойныя памяти, города и Провинціи отъ Иранскаго Государства отобралъ, которые до времени были и удержаны; а потомъ усмотря доброе время, и дабы показать величезѣрное желательство и дружбу, угасая вышеобъявленныя злоумышленныя развращенія, токмо по единой истинной дружбѣ, какъ Гилянъ и прочія Провинціи многодоходныя, которыя, съ великимъ казнь Россійской жалованіемъ содержаны были, безъ всякаго принужденія въ сторону Иранскаго Государства уступлены. А понеже обонхъ высокихъ дворовъ общій интересъ требуетъ, дабы издревле имѣющаяся истинная дружба, не токмо неповолебимо на вѣки содержалась, но еще и впредь оная распространилась и умножилась; и для того, въ поруганіе непріятелей, тѣснѣйшимъ дружелюбіемъ обязались. Того ради, высовостепенный Тайнѣйшій Совѣтникъ полномочный Министръ и Кавалеръ, обрѣтающійся нынѣ въ Персіи, Князь Сергѣй Голицынъ, по высокому указу, и по имѣющейся полной мочи отъ Ея Императорскаго Величества Всероссійскаго, со мною по разнымъ договорамъ, слѣдующій трактатъ вѣчнаго союза между Государствами на мѣрѣ постановилъ и заключилъ, который трактатъ вѣчно съ обѣихъ сторонъ невредимо да содержится.

Начало. Хотя въ Рящѣ съ обѣихъ сторонъ въ заключенномъ трактатѣ и постановлено, дабы оставшіе города, Баку

Кайнак: (*Dogovori Rossii s Vostokom Politiceskiye i Torgovie*, s. 203)

и Дербентъ, имѣли остаться подъ державою Россійскою до того времени, пока Иранское Государство отъ непріятелей своихъ со всѣмъ очистится; но Ея Императорскаго Величества Всероссійское, по неотмѣнному Своему доброжелательству къ Иранскому Государству, и дабы къ восстановленію его въ прежнее состояніе, наилучшій путь предуготовить, и показать всѣмъ, какъ ближнимъ, такъ и дальнимъ, что отъ стороны Россійской, намѣренія не имѣли, ни чего отъ Персін за собою удержать; токмо отъ единого Своего Монаршескаго великодушія и многой милости соизволяетъ прежде времени отдать и возвратитъ города Баку и Дербентъ, и съ подлежащими землями, деревнями, по прежнему, Иранскому Государству, и очистить, какъ скоро время допустить можетъ выводъ войскъ Россійскихъ изъ оныхъ, а именно такъ договоренось: городъ Баку съ уѣздомъ, въ двѣ недѣли, а городъ Дербентъ съ уѣздомъ и къ нему подлежащими мѣстамъ, до старой его границы, въ два мѣсяца, считая отъ заключенія сего трактата; а ежели случай допустить, и ближе того срока оные очистить; а Дагестанъ и прочія мѣста, къ Шамхалу и Усмею подлежащія, по древнему пребудетъ въ сторонѣ Иранскаго Государства.

Постановленные договоры слѣдуютъ: I. За такое многое одолженіе и дружбу что учинено отъ стороны Россійской Имперіи, Иранское Государство обѣщается, вѣчно съ Россійскою Имперіею пребыть въ союзной дружбѣ, и крѣпко содержать Россійскихъ пріятелей за пріятелей, а непріятелей Россійскихъ за непріятелей имѣть; и кто противъ сихъ двухъ высокихъ дворовъ войну начнетъ: то оба высокіе дворы противъ того непріятеля войну начать, и во всѣхъ случаяхъ другъ другу помогать должны. Города Баку и Дербентъ, никакимъ образомъ и ни подъ какимъ видомъ, въ руки другихъ державъ, а паче общихъ непріятелей, не отдавать, но всячески имѣть стараніе, дабы оные въ державѣ Иранскаго Государства содержать. А которые обыватели вышеназванныхъ городовъ, будучи въ подданствѣ, какія службы Ея Императорскому Величеству Всероссійскому и Россійской Имперіи, по вѣрности

Каынак: (*Dogovori Rossii s Vostokom Političeskiye i Torgovie*, s. 204)

своей отправляли: онымъ никакого за то истязанія не показывать, и то имъ въ невѣрность Иранскому Государству не причитать. Имѣющійся въ Дербентѣ Грузинскій монастырь Христіанскаго закона, оный да пребудеть во всемъ нерушимъ, и въ немъ, по обычаю и вѣрѣ Христіанской, отправленіе службы позволяется. никакого помѣшательства ни отъ кого не будетъ, ниже служителямъ въ ономъ, которыхъ, какъ духовнаго, такъ и свѣтскаго чина, не болѣе шести человекъ быть имѣеть, никто никакого озлобленія учинить да не дерзаетъ. II. Интересъ Иранскаго Государства требуетъ, дабы оное, при нынѣшнихъ такихъ благополучныхъ конъюнктурахъ, непріятелей своихъ искоренить тщаніе приложить, чтобъ Божіимъ соизволеніемъ, Иранское Государство отъ непріятелей своихъ со всемъ очиститься, освободиться и въ прежнее свое состояніе придти могло, а Россійской Имперіи надлежащую безопасность показать, обѣщается Иранское Государство, всякими образы прилагать стараніе, и начатую противъ непріятелей войну, съ крайнимъ тщаніемъ и ревностію продолжая, должное отмщеніе получать; и всѣ, не токмо въ нынѣшнее время, но и прежде сего, отъ Иранскаго Государства отторгнутыя и завоеванныя Провинціи пакы къ оному возвратить, и отъ непріятелей отобрать, и не учинить мира, доколѣ оное все, по прежнему, Иранскому Государству возвращено не будетъ. А за злыя и обманныя поступки, которые отъ Турокъ происходили, ту войну и внутрь продолжать; а доколѣ Иранское Государство всѣ свои Провинціи отъ нихъ не отберетъ, войну имѣть, какъ того интересъ Иранскаго Государства требуетъ. III. Съ обѣихъ сторонъ договоренось ни въ какія переговоры съ Турками, съ предосужденіемъ другъ другу, не вступать; и ежели къ тому дойдетъ, или способомъ оружія принудимо будетъ, что Порты Оттоманская, всѣ отобранныя Провинціи, Иранскому Государству добровольно возвратить похочетъ, и миръ съ онымъ Государствомъ на прежнемъ основаніи заключить: то Иранское Государство обязуется, включить въ оный миръ и Россійскую Имперію, съ таковымъ изъясненіемъ, что Иранское Государство имѣеть съ

Кайнак: (*Dogovori Rossii s Vostokom Politiceskiye i Torgovie*, s. 205)

Россією трактатъ, по которому оное обязано всѣхъ Россійскихъ непріятелей имѣть за своихъ непріятелей, и со всѣми тѣми, кто противу Россійской Имперіи войну начать похочеть, Иранское Государство противъ того войну начать долженствуетъ, и по внесеніи сего изъясненія, миръ заключить; а безъ сего не учинить. А ежели когда между Россійскою Имперією и Оттоманскою Портою впредь до какого трактата дойдетъ: тогда включить равнымъ образомъ, какъ выше изъяснено, Иранское Государство. IV. Напредь сего въ Рящѣ, между обоими дворами заключенный (21 Января 1732 года) трактатъ, кромѣ тѣхъ артикуловъ, что уже предъ симъ въ дѣйство произведены, власно, акибы въ сей артикулъ отъ слова до слова былъ внесенъ, симъ трактатомъ вѣчнаго союза, возобновить и подтвердить, который нерушимо на вѣки хранить и содержать бытъ имѣеть. V. Позже обѣихъ высочихъ Монархій интересъ требуетъ, дабы благоустроенная торговля содержалася, и обѣихъ сторонъ подданные никакого препятствія въ отправленіи оной не имѣли отъ чего зависить общая польза: того ради обѣщается съ стороны Иранскаго Государства, дабы впредь съ Россійскимъ купечествомъ, въ торговлѣ поступлено было, по силѣ Рящинскаго трактата, и что оными съ своими судами, позволено быть имѣеть во всѣхъ гаваняхъ, пристаняхъ, мѣстахъ и берегахъ приставать, и товары свои, гдѣ похотятъ, выгружать, складывать, и наизвольнѣ въ другія мѣста, и самимъ торговать безъ всякаго принужденія, и ни отъ кого ни какое озлобленіе да не учинится. А какіе либо указы быть могутъ посланы въ командиры тѣхъ городовъ, гдѣ оное купечество отправляется, въ противность того Рящинскаго трактата: оныя чрезъ сіе имѣютъ быть оставлены, и по нихъ никакого исполненія чинить не должны; и о томъ указами вновь подтвердить, чтобъ по силѣ Рящинскаго трактата, вездѣ поступать; что равномѣрно и съ стороны Россійской Иранскаго Государства подданнымъ и купечеству, потому жъ Рящинскому трактату, учинено будетъ; и оныя Иранскаго Государства подданные въ Россійской Имперіи содержать, по примѣру, какъ въ оной содержатся въ

Кайнак: (*Dogovori Rossii s Vostokom Politiceskiye i Torgovie*, s. 206)

милости народы отъ дружеской стороны. А для лучшей пользы, и дабы впредь Россійское купечество порядочно въ торгахъ своихъ поступать могло, Ея Императорское Величество Всероссийское, соизволяетъ содержать Консула Своего въ Рязцѣ, который вскорѣ отъ Высочайшаго двора Россійскаго, съ надлежащею Императорскою грамотою присланъ, и отъ Иранской стороны въ оной допущенъ, и съ надлежащимъ указомъ учрежденъ быть имѣеть. VI. Понеже по продолжающейся дружбѣ между обоими Монархами, Ея Императорское Величество Всероссийское, прежде всякаго обязательства, по единой токмо справедливости, и взирая на предстательство мое, раба Божія, Иранскаго Государства подданныхъ, не токмо koliko оныхъ на лицѣ сыскалось, посланнику Мирзѣ Казиму отдать повелѣла, но во все Государство указами подтверждено, дабы оныхъ ото всюду привозили для возвращенія въ Иранскую сторону. Того ради всѣхъ подданныхъ и обывателей Россійской Имперіи, сколько гдѣ въ Персіи сыщутся, въ Россійскую сторону возвратить, и о семъ повсюду въ Иранское Государство указы разослать; а которые и впредь съ обѣихъ сторонъ уходить стануть: оныхъ на обѣ стороны, поймавъ, отдавать. VII. Сей трактатъ союза договорились между собою, я раба Божія, съ высокостепеннымъ вышенамянутымъ Посломъ, по имѣющейся отъ высокихъ дворовъ полной мочи, заключили; а для вѣщаго подтвержденія, сей трактатъ Монаршескою печатью Его Шахова Величества, стѣни Божія, утвержденъ, и украшенъ, и вышенамянутому, высокостепенному отданъ, а высокостепенный, также отъ заключенія сего трактата, въ пять мѣсяцовъ, ратификацію, внесеніемъ въ ней всѣхъ артикуловъ, за Монаршескою печатью Ея Императорскаго Величества, получа, миѣ, рабу Божию, отдать обѣщается.

Окончаніе. Во увѣреніе сего постановленнаго трактата союза, два равные экземпляра сочинены и обои печатями утверждены и раздѣлены.

Кайнак: (*Dogovori Rossii s Vostokom Politiceskiye i Torgovie*, s. 207)

Ek 4: 1783 Yılındaki Georgiyevsk Antlaşması'nın Rusça Metni

**ГЕОРГИЕВСКИЙ
ТРАКТАТ**

МЕЖДУ
РОССИЕЙ И ГРУЗИЕЙ

1783 г. июля 24

ГЕОРГИЕВСК-РОССИЯ

ИСТОЧНИК:

БНТКОБ И.Е.

*Материалы для новой истории Кавказа
с 1722 по 1801 год.*

ч. I. СПб., 1869, с. 122-129.

Kaynak: (Mahmudov, Y. M ve Şükürov, K. K., *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler ve Diplomatıya Tarihi*, 4 cildde, C. I (1639-1828), Regionların İnkişafı İctimai Birliyi, Bakı, 2009, s. 177)

Артикуль 1

Царь карталинский и кахетинский именовъ своимъ, наследниковъ и преемниковъ своихъ, на всегда отрицается отъ всякого васальства, или, подь какимъ бы то титуломъ не было, отъ всякой зависимости отъ Персии, или иной державы, и не признаетъ надъ собою и преемниками инаго самодержавия, кроме верховной власти и покровительства монарховъ всероссийскихъ, обещая престолу всероссийскому верность и готовность пособствовать пользе государства во всякомъ случае, где отъ него то требовано будетъ.

Артикуль 2

Ея императорское величество равномерно обещаетъ и обнадеживаетъ, за себя и преемниковъ своихъ, что милость и покровительство ихъ отъ царей карталинскихъ и кахетинскихъ никогда отъемлемы не будутъ. Въ доказательство чего, ея величество даетъ ручательство свое на сохранение целости настоящихъ владений царя Ираклия, предполагая распространить таковое ручательство и на такія владения, кои въ течение времени, по обстоятельствамъ, приобретены и прочнымъ образомъ за нимъ утверждены будутъ.

Артикуль 3

Цари карталинские и кахетинские вступая наследственно на царство ихъ, имеютъ тотчасъ извещать российскому императорскому двору, испрашивая чрезъ посланниковъ своихъ императорского на царстве подтверждения, съ инвеститурою, состоящею въ грамоте, знамени съ гербомъ всероссийской империи, имеющимъ внутри себя гербъ помянутыхъ царствъ, въ сабле, въ повелительномъ жезле и въ мантии, или въ епанче горностаевой. Царь, получа сии знаки, въ присутствии российского министра долженствуетъ торжественно учинить присягу на верность и усердие къ российской империи и на признание верховной власти и покровительства всероссийскихъ императоровъ, по форме прилагаемой при семъ трактатъ. Обрядъ сей и ныне исполненъ да будетъ отъ царя Ираклия.

Артикуль 4

Царь обещаетъ, безъ предварительнаго соглашения съ главнымъ пограничнымъ начальникомъ и министромъ Ея Императорскаго Величества, при немъ аккредитованнымъ, не иметь сношения съ окрестными владетелями; а когда отъ нихъ приедутъ посланцы, или присланы будутъ письма, оныя принимая советовать съ онымъ пограничнымъ начальникомъ и съ министромъ и возвращении таковыхъ посланцовъ и о надлежащей имъ, владетелямъ, отповеди.

Артикуль 5

Желаемого царемъ иметь при российскомъ императорскомъ дворе своего министра или резидента, ея императорское величество обещаетъ, что оный при дворе ея принимаемъ будетъ на ряду съ прочими владетельныхъ

Каянак: (Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 178)

князей министрами, равного ему характера, и сверхъ того, соизволяет и со своей стороны содержать при царе российского министра или резидента.

Артикуль 6

Ея императорское величество обещаетъ:

1) Народы царства карталинского и грузинского почитать пребывающими въ тесномъ союзе и совершенномъ согласии съ имперіею ея, и следственно неприятелей ихъ признавать за своихъ неприятелей. Чего ради, миръ съ Портою оттоманскою, или Персіею, или иною державою или областью заключаемый, долженъ распространяться и на сии покровительствуемые ея императорскимъ величествомъ народы.

2) Царя Ираклія и его дому наследниковъ и потомковъ сохранять безпрерывно на царстве карталинскомъ и кахетинскомъ.

3) Власть со внутреннимъ управлениемъ сопряженную, судъ и расправу и сборъ податей предоставить царю в полную его волю и пользу, запрещая своему военному и гражданскому начальству вступаться в какие либо распоряжения.

Артикуль 7

Царь же обещаетъ за себя и потомковъ своихъ:

1) Быть всегда готовымъ на службу ея величества съ войсками своими.

2) Съ начальниками российскими обращаться во всегдашнемъ сношении, по всемъ деламъ до службы ея императорского величества касающимся, удовлетворять ихъ требованіямъ и подданныхъ ея величества охранять отъ всякихъ обидъ и притесненій.

3) Въ определении людей къ местамъ и возвышении ихъ въ чины, отменное оказывать уважение по заслуге предъ всероссийскою имперіею, от правительства коей зависитъ спокойствие и благоденствие царства карталинскаго и кахетинскаго.

Артикуль 8

Ея императорское величество соизволяетъ, чтобы католикось или начальствующий архиепископъ грузинскій состоялъ местомъ въ числе российскихъ архиереевъ, въ 8-ой степени, именно, после тобольскаго, жалуя ему навсегда титуль святейшаго Синода члена; о управленіи же грузинския церкви и отношеніи, каковое долженствуетъ быть къ Синоду российскому, о томъ составить особый артикуль.

Артикуль 9

Ея императорское величество устанавливаетъ, чтобы подданные царю князья и дворяне во всероссийской имперіи будутъ пользоваться всеми теми преимуществами и выгодами, кои российскимъ благороднымъ присвоены; а царь обязывается послать ко двору ея величества списки всехъ благородныхъ фамилій, дабы по онымъ можно было знать въ точности, кому какое отличное право принадлежить.

Каянак: (Mahmudov ve Şükürov, *Azerbaycan. Beynelhalg Münasibetler*, C. I, s. 179)

Артикуль 10

Постановляется, что все вообще уроженцы карталинские и кахетинские могутъ въ Россіи селиться, выезжать и паки возвращаться безвозбранно; пленные же, если оныя оружием или переговорами у Турокъ или Персіанъ, или другихъ народовъ освобождены будутъ, да отпустятся во свояси, по ихъ желаніямъ, возвращая только издержки на ихъ выкупъ и вывозъ; сие самое и царь обещаетъ исполнять свято, въ рассужденіи российскимъ подданнымъ въ пленъ къ соседямъ попадающимъ.

Артикуль 11

Купечество карталинское и кахетинское имеетъ свободу отправлять свои торги въ Россіи, пользуясь теми же правами и преимуществами, коими природные российскіе подданные пользуются; взаимно же, царь обещаетъ постановить съ главнымъ начальникомъ пограничнымъ, или съ министромъ ея величества, о всемерномъ облегченіи купечества российскаго въ торге купцовъ въ областяхъ его, или въ проезде ихъ для торгу въ другія места; ибо безъ такового точнаго постановленія и условіе о выгодахъ его купечества места иметь не можетъ.

Артикуль 12

Сей договоръ делается на вечные времена; но ежели, что либо усмотрено будетъ нужнымъ переменить или прибавить для взаимной пользы, оное да возьметъ место по обостороннему соглашенію.

Артикуль 13

Ратификаціи на настоящий трактатъ должны быть въ 6 месяцевъ отъ подписанія его, или скорее, буде возможно.

Сепаратными же артикулами, въ то же самое время постановленными,

ЗАКЛЮЧЕНО:

Въ артикуле 1-омъ.

Советовано царю сохранять дружбу и доброе согласіе съ царемъ имеретинскимъ Соломономъ, дабы сии единоверные и одинаго происхожденія народы пребывали между собою въ дружестве и совершенномъ согласіи въ отраженіи соединенными силами всякаго покушенія на ихъ свободу, спокойствіе и благоденствіе; и ея императорское величество обещаетъ, не только споспешествовать событію сего только полезнаго дела, но и на таковой миръ и согласіе дать свое ручательство. Царь исповедуетъ, что въ делахъ взаимныхъ съ царемъ Соломономъ, ныне и впредь признаетъ ея величество совершеннымъ арбитромъ, подвергая распри и недоразуменія между двумя владетелями, паче чаянія происходящія, ея верховному решенію.

Въ артикуле 2-омъ.

Для охраненія владеній карталинскихъ и кахетинскихъ отъ всякаго

Кайнак: (Mahmudov ve Şükürov, *Azərbaycan. Beynəlxalq Münasibətlər*, C. I, s. 180)

прикосновения со стороны соседей, и для подкрепления войск царя на оборону, ея императорское величество обещает содержать в областях его два полные батальона пехоты с четырьмя пушками, которымъ провиантъ и фуражъ по ихъ штатамъ производится будучь в натуре отъ земли, по соглашению царя сь главнымъ пограничнымъ начальникомъ, за положенную вь штатахъ цену.

Вь 3-емь.

На случай войны, главный пограничный начальникъ всегда со стороны ея императорскаго величества уполномоченъ быть долженствуетъ, сь царемъ карталинскимъ и кахетинскимъ согласить и положить на мере о защищении означенныхъ земель и действий противъ неприятеля, который не инако какъ за общего врага разумеемъ быть долженъ. При чемъ постановляется, что ежели бы часть войскъ карталинскихъ и кахетинскихъ употреблена была для службы ея императорскаго величества вне пределовъ ихъ, то онымъ имеетъ быть производимо полное содержание, противъ прочихъ войскъ ея величества.

Наконецъ, в 4-омь.

Ея императорское величество обещаетъ, вь случае войны, употребить всевозможное старание, пособиемъ оружия, а вь случае мира, настояниемъ, о возвращении земель и местъ издавна къ царству карталинскому и кахетинскому принадлежавшихъ, кои и останутся во владение царей тамошнихъ, на основании трактата о покровительстве и верховной власти всероссийскихъ императоровъ надъ ними заключенного.

*Заключение трактата торжествовано
въ Тифлисе 20 августа.*

О семь событии князя Потемкина, и принятии Грузии въ покровительство российское, посланы были къ азербиджанскимъ ханамъ универсалы.

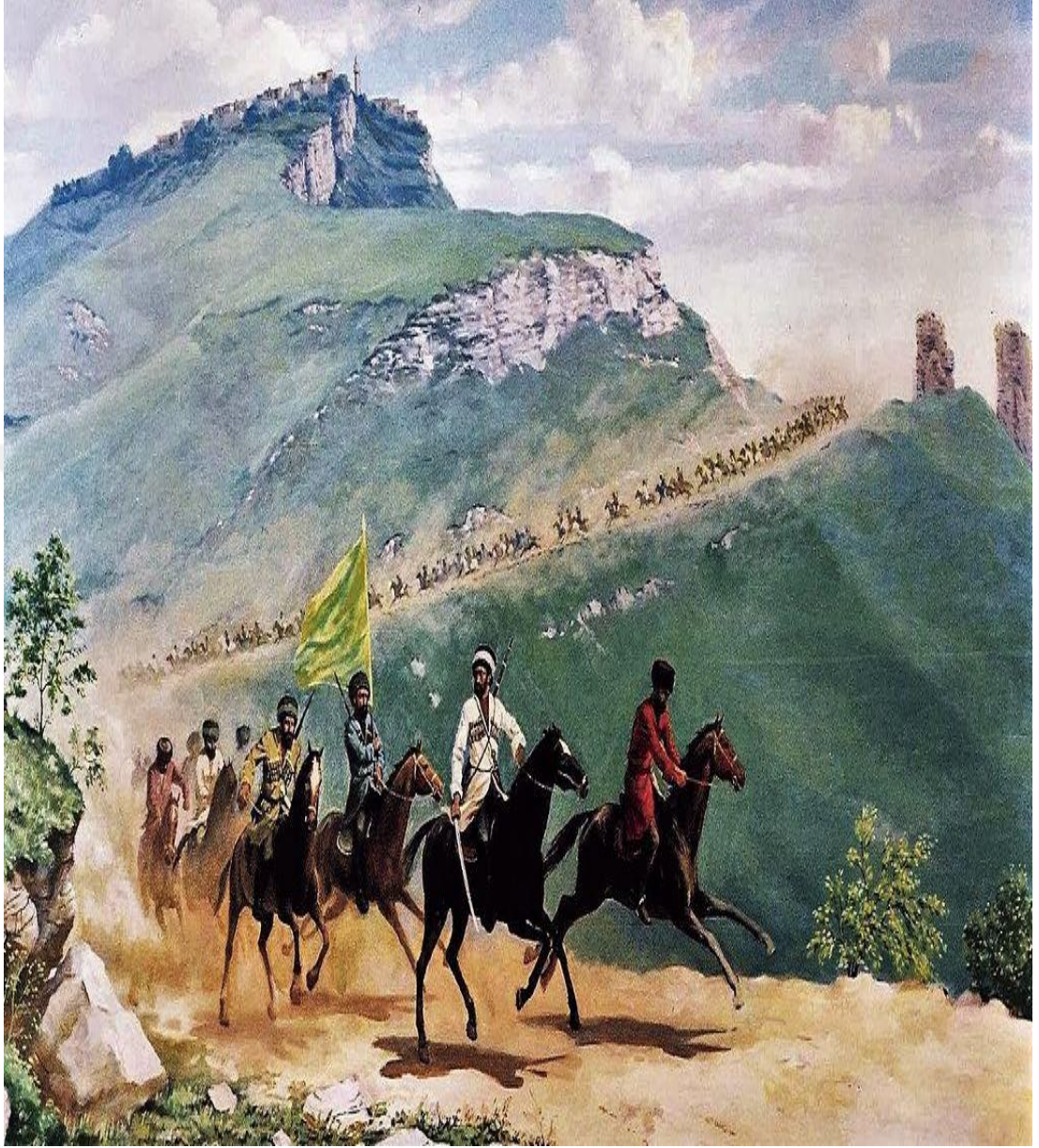
Кайнак: (Mahmudov ve Şükürov, *Azərbaycan. Beynəlxalq Münasibətlər*, C. I, s. 181)

Ek 5: Karadeniz'in Kilit Noktası Azak Kalesi

Kaynak: (Çevirimiçi, <https://veriadresi.blogspot.com/2018/10/azak-kalesinin-ruslar-icin-onemi-nedir.html>, 30 Mayıs 2020)

Ek 6: Nadir Şah'ın Dağıstan Seferi (1734-1735)

Kaynak: (Çevirimiçi,
https://az.wikipedia.org/wiki/Nadirin_Da%C4%9F%C4%B1stan_y%C3%BCr%C3%BC%C5%9F%C9%99ri, 1 Haziran 2020)

Ek 7: Dağlı Halklarının Lideri Şeyh Mansur

Kaynak: (Musayev Alaudi, *Şeyh Mansur*, 2007, s. 180-191.
<https://litlife.club/books/222793/read?page=80>)

